MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS

DIANA VIDUTO

MOKESČIŲ MORALĖS VERTINIMAS LIETUVOJE

Magistro baigiamasis darbas

Vadovė

doc. dr. L. Birškytė

VILNIUS, 2020

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS

MOKESČIŲ MORALĖS VERTINIMAS LIETUVOJE

Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas

Studijų programa 6211LX065

Vadovė

(parašas) doc. dr. L. Birškytė

2020

Recenzentas

(parašas)

2020

Atliko

(parašas) D. Viduto

2020

VILNIUS, 2020

TURINYS

ĮVADAS **7**
1. MOKESČIŲ MOKĖTOJŲ ELGSENA IR MOKESČIŲ MORALĖS TEORINIAI ASPEKTAI **10**
1.1. Mokesčių samprata ir pareiga mokėti mokesčius 10
1.2. Mokesčių mokėtojų elgsenos variantai 12
1.3. Mokesčių mokėtojų elgseną aiškinantys modeliai 15
1.3.1. Ekonominis mokesčių mokėtojų elgseną aiškinantis modelis 16
1.3.2. Psichologinis mokesčių mokėtojų elgseną aiškinantis modelis 18
1.3.3. Kiti modeliai 23
1.4. Mokesčių moralės samprata ir ją veikiantys veiksniai 25
1.4.1. Mokesčių moralės samprata 25
1.4.2. Mokesčių moralę veikiantys veiksniai 28
1.4.3. Empirinių tyrimų apžvalga 32
2. MOKESČIŲ MORALĖS VERTINIMO METODOLOGIJA **40**
2.1. Anketinės apklausos metodas 41
2.2. Statistinės duomenų analizės metodai 48
3. MOKESČIŲ MORALĖS VERTINIMAS LIETUVOJE **50**
3.1. Lietuvos mokesčių mokėtojų demografinių duomenų analizė 50
3.2. Lietuvos mokesčių mokėtojų elgsenos tyrimo statistinė duomenų analizė 54
3.3. Mokesčių mokėtojų mokesčių moralės vertinimo tyrimo duomenų analizė 59
3.3.1. Mokesčių moralės vertinimas 59
3.3.2. Mokesčių moralės ir socialinių-demografinių veiksnių ryšio analizė 61
3.3.3. Mokesčių moralės įtakos mokesčių mokėtojų elgsenai analizė 66
3.3.4. Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms 68
IŠVADOS **72**
PASIŪLYMAI **74**
LITERATŪRA **75**
ANOTACIJA **80**
ANNOTATION **81**
SANTRAUKA **82**
SUMMARY **83**
PRIEDAI **84**

LENTELĖS

1 lentelė. Ekonominio modelio kintamųjų sąryšiai 17
2 lentelė. Veiksnių įtaka mokesčių moralei 38
3 lentelė. Tyrimo imties dydis 43
4 lentelė. Mokesčių moralės vertinimo metodika 45
5 lentelė. Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms 46
6 lentelė. Likerto skalės reikšmės vertinant mokesčių moralę 47
7 lentelė. Mokesčių moralės vertinimas 60
8 lentelė. Mokesčių moralės ryšys su demografiniais veiksniais 65

PAVEIKSLAI

1 pav. Mokesčių mokėtojų elgsenos variantai ... 13
2 pav. Mokesčių mokėtojų elgseną aiškinantys modeliai ... 16
3 pav. Pasipriešinimo mokesčiams grandinė ... 19
4 pav. Mokesčių mokėtojų grupės (1) ... 20
5 pav. Mokesčių mokėtojų grupės (2) ... 21
6 pav. Mokesčių mokėtojų sprendimų priėmimo filtras ... 22
7 pav. Mokesčių moralės koncepcijos ... 25
8 pav. Mokesčių moralę veikiantys veiksniai (1) ... 29
9 pav. Mokesčių moralę veikiantys veiksniai (2) ... 30
10 pav. Veiksniai, veikiantys mokesčių moralę, mokesčių discipliną ir mokesčių mentalitetą ... 31
11 pav. Nuostatos į pajamų slėpimą ir mokesčių nemokėjimą. ... 34
12 pav. Tyrimo eiga ... 40
13 pav. Tyrimo tikslo ir uždavinių schema ... 41
14 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal lytį, procentais ... 50
15 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal amžių, procentais ... 51
16 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal išsilavinimą, procentais ... 52
17 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal pajamas per mėnesį, procentais ... 52
18 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal šeiminę padėtį, procentais ... 53
19 pav. Mokesčių mokėtojų elgsena (situacija A). Tyrimo dalyvių paskirstymas, procentais ... 54
20 pav. Mokesčių mokėtojų elgsena (situacija B). Tyrimo dalyvių paskirstymas, procentais ... 56
21 pav. Mokesčių mokėtojų elgsena (situacija C). Tyrimo dalyvių paskirstymas, procentais ... 57
22 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal nuostatas į sukčiavimą mokant mokesčius ... 59
23 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal nustatytą mokesčių moralę, procentais ... 60
24 pav. Mokesčių moralės vertinimas lyties atžvilgiu ... 61
25 pav. Mokesčių moralės vertinimas amžiaus atžvilgiu ... 62
26 pav. Mokesčių moralės vertinimas išsilavinimo atžvilgiu ... 63
27 pav. Mokesčių moralės vertinimas pajamų atžvilgiu ... 64
28 pav. Mokesčių moralės vertinimas šeiminės padėties atžvilgiu ... 65
29 pav. Mokesčių mokėtojų mokesčių moralė ir jų elgsena situacijose A, B, C ... 66
30 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas vertinant mokesčių moralę esant papildomoms sąlygoms, procentais ... 68
31 pav. Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms ... 69

SANTRUMPOS

EVT – Europos vertybių tyrimai (angl. *Europian Values Study*)

LLRI – Lietuvos laisvosios rinkos institutas

MAĮ – Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas

PVT – Pasaulio vertybių tyrimai (angl. *World Values Survey*)

VMI – Valstybinė mokesčių inspekcija prie Lietuvos Respublikos Finansų ministerijos

ĮVADAS

Mokesčiai – svarbiausias valstybės pajamų šaltinis, tačiau ne visi mokesčių mokėtojai elgiasi sąžiningai. Dėl tam tikrų priežasčių mokesčių mokėtojai pasirenka vieną iš elgsenos variantų – *sutinka mokėti mokesčius, juos slepia arba ieško teisėtų mokesčių mažinimo būdų* (Rutkauskas, 2018, Rutkauskas ir Ivaškaitė-Tamošiūnė, 2015). Yra du pagrindiniai modeliai, kuriais aiškinama tokia mokesčių mokėtojų elgsena, tai *klasikinis ekonominis modelis*, kurio pradininkai Allingham ir Sandmo (1972) ir *psichologinis modelis*, kuriam pradžią davė Schmölders (1960). Remiantis klasikiniu modeliu, mokesčių mokėtojai yra racionalūs ir apskaičiuoja kokiu atveju jie gaus didesnę naudą – mokant mokesčius ar nemokant jų. Psichologinio modelio atstovai teigia, kad žmonės nėra tokie racionalūs ir jų apsisprendimui įtakos turi kiti veiksniai, kurių vienas pagrindinių – mokesčių mokėtojų mokesčių moralė, įvardijama kaip *asmens vidinė motyvacija mokėti mokesčius* (Torgler, 2003, Frey ir Torgler, 2007). Šiuolaikiniai mokslininkai, nuodugniau tyrę šį reiškinį – Birškytė (2014), Luttmer ir Singhal (2014), Sparta (2015), Williams ir Horodnic (2015, 2019), Rutkauskas (2018, 2019) tvirtina, kad išties egzistuoja labai stiprus ryšys tarp mokesčių mokėjimo ir *mokesčių moralės*.

Temos aktualumas. Dėl žemos mokesčių moralės mokesčių mokėtojai netinkamai vykdo savo mokestines prievoles, dėl to valstybė surenka mažiau pajamų į valstybės biudžetą bei neužtikrina kokybiškų viešųjų gėrybių teikimo. Kenčia ir sąžiningai vykdantys savo pareigas mokesčių mokėtojai, kurie finansuoja viešąsias gėrybes – švietimą, medicininį aptarnavimą, socialines ir kitas paslaugas, kuriomis naudojasi ir nesąžiningi mokesčių mokėtojai („*zuikiavimo*“ arba „*nemokančiojo vartotojo*“, angl. „*free rider"* reiškinio problema). Ši tema aktuali todėl, kad kiekvienais metais valstybė praranda pajamų, kurias galėtų gauti, jei visi mokesčių mokėtojai sąžiningai mokėtų mokesčius. Todėl būtina atlikti daugiau tyrimų, kuriais tiriami ne atsiradę padariniai – mokesčių vengimo mastas ar šešėlinės ekonomikos dydis, tačiau ir šių reiškinių priežastys, kurių viena esminių – mokesčių moralė.

Tyrimo problema. Didžiausią valstybės biudžeto pajamų dalį sudaro pajamos iš mokesčių (remiantis Finansų ministerijos pateiktomis ataskaitomis 2018 m. – 90,9 proc., 2019 m. preliminariais duomenimis – 92,3 proc.), todėl mokesčių reikšmė ir jų surinkimas valstybei yra svarbus. *Kyla klausimas: kokia Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralė?* Įvertinus mokesčių moralę ir nustačius veiksnius, kurie ją veikia, galima imtis priemonių jos gerinimui. Pagerinus mokesčių moralę bus surenkama daugiau pajamų iš mokesčių į valstybės biudžetą.

Tyrimo objektas. Mokesčių moralė.

Darbo tikslas. Įvertinti mokesčių mokėtojų (fizinių asmenų) mokesčių moralę Lietuvoje.

Tyrimo uždaviniai:

1. Teoriniu aspektu išanalizuoti mokesčių sampratą, mokesčių mokėtojų elgsenas ir modelius, aiškinančius mokesčių mokėjimą;
2. Apibrėžti mokesčių moralės sampratą ir veiksnius, veikiančius mokesčių moralę;
3. Parengti mokesčių moralės Lietuvoje vertinimo metodologiją;
4. Atlikti empirinį tyrimą mokesčių moralės vertinimui;
5. Pateikti rezultatus bei pasiūlymus mokesčių moralės gerinimui.

Tyrimo metodai:

1. Mokslinės literatūros, Lietuvos Respublikos teisės aktų apžvalga, analizė bei apibendrinimas;
2. Anketinė apklausa ir jos aprašomoji statistinė analizė bei grafinis atvaizdavimas;
3. Statistiniai metodai: *Spearman* koreliacijos koeficientas, *Mann-Whitney (U)* ir *Kruskal-Wallis* testai, *Wilcoxon ž*enklų bei *Friedman* kriterijai.

Darbo struktūra. Darbą be įvado, išvadų ir pasiūlymų sudaro trys dalys. *Pirmoje dalyje* aptarta mokesčių samprata, mokesčių mokėtojų elgsenos variantai bei pateikiami pagrindiniai modeliai, aiškinantys kodėl žmonės moka mokesčius. Šie aspektai svarbūs siekiant paaiškinti mokesčių moralės, kaip reiškinio, atsiradimą. Šioje dalyje taip pat pateikiama mokesčių moralės samprata ir veiksniai, veikiantys mokesčių moralę. *Antroje dalyje* atliekamas Lietuvos mokesčių mokėtojų (fizinių asmenų) mokesčių moralės vertinimo metodologijos parengimas. *Trečioje dalyje* atliekama analizė ir pateikiami rezultatai.

Tyrimo problemos ištyrimo lygis. Kokybinius mokesčių mokėjimo kultūros bei mokesčių sistemos efektyvumo aspektus moksliniame straipsnyje nagrinėjo Levišauskaitė ir Šinkūnienė (2006), mokesčių mokėjimo kultūros vertinimo modelį daktaro disertacijoje pristatė Šinkūnienė (2009), Kuokštis ir Bakutis (2017) monografijoje teoriškai išnagrinėjo mokestinės moralės reikšmę ir situaciją Lietuvoje bei pateikė būdus pagerinti mokestinę moralę. Pasitikėjimo ir mokestinės moralės ryšį daktaro disertacijoje nustatinėjo Kuokštis (2013). Rutkauskas (2018) nagrinėjo mokesčių moralę, ją lemiančius veiksnius ir jos įtaką viešojo sektoriaus pajamoms. Rutkauskas ir Ivaškaitė-Tamošiūnė (2015) nagrinėjo mokesčių mokėtojų elgsenos problematiką Baltijos šalyse. Rutkauskas (2019) analizavo mokesčių spragos, atsirandančios dėl žemos mokesčių moralės, problematiką. Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos Finansų ministerijos užsakymu nuo 2010 metų daromi mokesčių mokėtojų sąmoningumo ir šešėlinės ekonomikos

lygio vertinimo tyrimai, kuriuose vertinamas mokesčių mokėtojų sąmoningumas. Lietuvos laisvosios rinkos institutas atlieka tyrimus, kuriuose parodoma mokesčių moralės įtaka dalyvavimui šešėlinėje ekonomikoje (2019). Daugiau tyrimų, susijusių su mokesčių morale ir ją veikiančių veiksnių nustatymu, atliko kitų valstybių mokslininkai: Torgler (2003, 2011), Luttmer ir Singhal (2014), Sparta (2015), Williams ir Horodnic (2015, 2019) ir kt.

Šio tyrimo originalumas pasireiškia tuo, kad jame mokesčių moralė vertinama atsakant ne į vieną formuluojamą klausimą, kas yra įprasta vertinant mokesčių moralę, tačiau į kelis klausimus, suformuluotus atsižvelgiant į išanalizuotą šia tematika literatūrą. Tokiu būdu gaunami rezultatai, kurie parodo sąlygas, kurioms esant veikiama ir mokesčių moralė. Be to, šiame darbe paliečiami ne vien finansiniai ir ekonominiai, tačiau ir sociologiniai, psichologiniai bei teisiniai aspektai, kurie, šio darbo autorės nuomone, yra reikšmingi šio magistrinio darbo temos atskleidimui. Tai naujausi 2020 metų tyrimai, kuriuose vertinama Lietuvos mokesčių mokėtojų (fizinių asmenų) mokesčių moralė.

1. MOKESČIŲ MOKĖTOJŲ ELGSENA IR MOKESČIŲ MORALĖS TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. Mokesčių samprata ir pareiga mokėti mokesčius

„*Žmogus → valstybė → mokesčiai → žmogus*“ (Užubalis, 2011, p. 171). Šią grandinę pateikė Užubalis teigdamas, kad „Žmonių poreikiai sukuria valstybę, kuriai išlaikyti reikalingi mokesčiai, mokesčiais sukuriama valstybė grįžtamuoju būdu tarnauja žmonėms“ (ibid.). Taigi, valstybė visų pirma sukuriama dėl žmonių poreikių, o valstybės funkcijos yra vykdomos *žmonių poreikių tenkinimui* per mokesčius, todėl *mokesčiai siejami su valstybės atsiradimu*. Kaip teigia Beinoravičius ir kt. (2016), valstybė susideda iš trijų pagrindinių valstybės elementų – *tautos, teritorijos ir valdžios*. *Valdžiai* būdinga tai, kad ji *teikia viešąsias paslaugas bei visuomenines gėrybes tautai*, kuri už gaunamas paslaugas *turi sumokėti*. Medelienė ir Lukas (2015) rašo, kad „mokesčiai tradiciškai nurodomi kaip pagrindinis daugumos valstybių pajamų, viešųjų išlaidų finansavimo šaltinis“ (p. 134). Tačiau „Socialinėje teisinėje valstybėje mokesčiai ne tik išteklių kaupimo priemonė, bet ir viena iš socialinio reguliavimo priemonių, kuria įsikišant į rinkos santykius siekiama derinti visuomenės narių interesus, garantuoti teisių ir laisvių apsaugą, palaikyti ekonominį ir socialinį visuomenės stabilumą, sudaryti sąlygas stabiliai kultūrinei ir ekonominei visuomenės raidai“ (Užubalis, 2011, p. 182). Vainienė (2008) mokestį apibrėžia kaip „teisės aktų numatyta piniginė prievolė valstybei, periodiškai mokama į valstybės (savivaldybių) biudžetus ir fondus“ (p. 175) ir pabrėžia, kad mokesčiai skirti tiek valstybės funkcijoms finansuoti, tiek siekiant kitų tikslų. Todėl mokesčiai gali būti suprantami tiek siaurąja – valstybės pajamų šaltinis, tiek plačiąja prasmėmis, pabrėžiant kitas funkcijas, kurias vykdo valstybė mokesčių pagalba.

Taigi kiekviena valstybė vykdo daug įvairių funkcijų, kurių vykdymui reikia daug finansinių išteklių, kurių vienas pagrindinių – mokesčiai, kurie gali būti suprantami įvairiais aspektais, tačiau jie siejami su valstybės sukūrimu ir tam tikru mokėjimu valstybės egzistavimo palaikymu. Mokesčiai dar gali būti įvardijami kaip tam tikri *mainai už gėrybes, kuriomis gali naudotis visuomenė* arba *privalomi mokėjimai valstybės funkcijoms vykdyti*, taip pabrėžiant mokesčių privalomumo pobūdį.

Mokesčių mokėjimas – pareiga ar susitarimas? Kaip teigia Pukelienė ir kt. (2017) „Kiekvienas pilietis turėtų suvokti, kad *mokesčių mokėjimas* – vienas pagrindinių įsipareigojimų tiek valstybei, tiek vietinei valdžiai“ (p. 86). Rutkauskas ir Ivaškaitė-Tamošiūnė (2015) pažymi, kad „Šiuolaikinėje

ekonomikos teorijoje *mokesčių mokėjimą* linkstama sieti su abipusiu ūkio subjekto ir valstybės *įsipareigojimu*: ūkio subjektas sutinka mokėti mokesčius, o valstybė įsipareigoja teikti jam socialines gėrybes ir užtikrinti saugumą“ (p. 75). Rutkauskas (2018) teigia, kad „Mokesčių surinkimas yra pagrįstas *susitarimu* tarp ekonominio subjekto ir valstybės“ (p. 12). Šį teiginį Rutkauskas (2018) darbe papildo remdamasis Myles ir Robbinsu, kad ekonominiai subjektai „<...> *sutinka* mokėti mokesčius valstybei ir kartu gauna valstybės įsipareigojimą teikti kokybiškas viešąsias gėrybes ir užtikrinti saugumą“ (p. 12). Rutkauskas (2019) dar kartą pažymi, kad mokesčių mokėjimas tai yra abiejų pusių *įsipareigojimas* – viena pusė moka mokesčius, o kita teikia už tai tam tikras paslaugas perleisdama dalį savo turto.

Taigi, galima pastebėti, kad mokesčių mokėjimas vienais atvejais nurodomas kaip *susitarimas*, kitais – kaip *įsipareigojimas*. Darbo autorės nuomone, siaurąja prasme mokesčių surinkimo reiškiniui apibrėžti labiausiai tinka žodis „*įpareigojimas*“, nes ekonominiai subjektai neturi *tiesioginės* galimybės susitarti su mokesčių administratoriumi dėl mokesčių surinkimo ir mokėjimo, todėl mokesčius turi mokėti visi, kam įstatymu nustatyta ši pareiga. Tačiau žiūrint plačiau – jei mokesčių mokėtojas planuoja vykdyti ekonominę veiklą, *jis turi teisę pasirinkti* labiausiai jam tinkančią verslo formą, tokiu būdu *netiesiogiai susitariant* dėl apmokestinimo mokesčiais tvarkos, būdingos atitinkamai verslo formai. Šį sprendimą mokesčių mokėtojas priima pats (žinoma, atsižvelgiant į veiklą, kurią gyventojas planuoja vykdyti). *Žvelgiant dar plačiau – mokesčių mokėtojai, turintys pareigą mokėti mokesčius, patys išrenka demokratiniu keliu savo atstovus į valdžią, per kuriuos vyksta įstatymų leidyba ir kurie priima naujus ar keičia esamus mokesčių įstatymus. Todėl tai yra nors ir netiesioginis, bet susitarimas dėl mokesčių mokėjimo. Kitaip tariant, įsipareigojimas mokėti mokesčius kyla iš netiesioginio susitarimo*.

Mokesčių privalomumas Lietuvos teisės aktuose. Prievolė mokėti mokesčius kyla iš pagrindinio šalies teisės akto – Lietuvos Respublikos Konstitucijos, kurios 127 str. 2 d. ir 3 d. įtvirtinta, kad „valstybės biudžeto pajamos formuojamos iš mokesčių, privalomų mokėjimų, rinkliavų, pajamų iš valstybinio turto ir kitų įplaukų. Mokesčius, kitas įmokas į biudžetus ir rinkliavas nustato Lietuvos Respublikos įstatymai“. Galima pastebėti, kad tiesioginė pareiga mokėti mokesčius Konstitucijoje neįvardinta, tačiau ne suformavus valstybės biudžeto nebūtų galima užtikrinti viešųjų gėrybių teikimo bei užtikrinti kitų konstitucinių teisių, todėl pareiga mokėti mokesčius yra konstitucinė (Užubalis, 2011). Medelienė ir Lukas (2015) irgi pabrėžia mokesčių privalomumą iš teisinės perspektyvos. Dėl šios konstitucinės prievolės leidžiami įstatymai, reglamentuojantys apmokestinimo tam tikrais mokesčiais tvarką. Ypač svarbu paminėti Lietuvos Respublikos Mokesčių administravimo įstatymą (toliau – MAĮ), kuris įtvirtina pagrindinius apmokestinimo

mokesčiais principus. Šio įstatymo 2 str. 25 d. mokestis apibrėžiamas kaip „mokesčio įstatyme mokesčių mokėtojui nustatyta piniginė prievolė valstybei“, o 8 str. pabrėžiama, kad „kiekvienas mokesčių mokėtojas *privalo* mokėti mokesčių įstatymų nustatytus mokesčius, laikydamasis mokesčių teisės aktuose nustatytos mokesčio apskaičiavimo ir mokėjimo tvarkos“. MAĮ 6 str. nurodyti principai: mokesčių mokėtojų lygybės, teisingumo bei visuotinio privalomumo, apmokestinimo aiškumo ir turinio viršenybės prieš formą. Kalbant apie mokesčių surinkimą, pažymėtinas teisingumo ir *visuotinio privalomumo* principas, remiantis kuriuo visi mokesčių mokėtojai privalo mokėti mokesčius, tokia tvarka, kokią nustato mokesčių įstatymai. Kai mokesčių mokėtojai nesilaiko mokesčius reglamentuojančių teisės aktų, tai laikoma neteisėtu elgesiu (MAĮ 138 str.). Ir jei tai bus nustatyta, šie mokesčių mokėtojai atsakys pagal Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksą arba Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą. *Todėl šiuolaikinėje visuomenėje mokesčių mokėjimas daugiau sietinas su teisine, o ne moraline pareiga.*

Be mokesčių neužtikrinamas viešųjų paslaugų bei gėrybių teikimas, todėl mokesčiai yra privalomojo pobūdžio. Tačiau nors pareiga mokėti mokesčius įtvirtinta teisės aktuose, o nesilaikant mokesčių įstatymų valstybė gali taikyti tam tikras sankcijas, mokesčių mokėtojai ne visada elgiasi sąžiningai. Todėl kyla klausimas – kaip elgiasi mokesčių mokėtojai ir kodėl jie pasirenka atitinkamą elgesio modelį? Nuo ko priklauso mokesčių mokėtojų elgesys? Mokslininkai, tyrinėjantys ekonominius reiškinius, pradėjo vis daugiau dėmesio skirti mokesčių mokėtojų elgsenos ištyrimui, apimant ir psichologiją, siekiant išsiaiškinti mokesčių mokėtojų elgesio motyvus. Todėl sekančioje dalyje kalbama apie mokesčių mokėtojų elgsenas bei modelius, kurie aiškina mokesčių mokėtojų elgseną.

1.2. Mokesčių mokėtojų elgsenos variantai

Dėl teisinės mokesčių privalomumo pobūdžio susiduriama su tuo, kad mokesčių mokėtojai elgiasi skirtingai – vieni moka mokesčius sąžiningai, kiti – ne. Pasak Rutkausko ir Ivaškaitės-Tamošiūnės (2015) Rutkausko (2018), labiausiai tikėtinos mokesčių mokėtojų elgsenos variantai gali būti trys (1 pav.): 1*) sutikimas mokėti mokesčius,* 2) *mokesčių slėpimas* (kaip neteisėta veikla, angl. *tax evasion*), 3) *teisėtas mokesčių sumos sumažinimas* (angl. *tax avoidance, tax planning*). Fedosiuk (2017) mokesčių teisėje išskiria šias mokesčių mokėtojų elgsenas: „1) mokesčių planavimas arba optimizavimas; 2) mokesčių vengimas; 3) mokesčių slėpimas“ (p. 61). Fedosiuk (2017) neišskyrė sutikimo mokėti mokesčius, kadangi žvelgiant iš

teisinės pusės ši elgsena jiems nekelia problemų, tačiau finansų ir psichologijos srityje šios elgsenos ištyrimas yra ypač svarbus. Žemiau pateikiami trys pagrindiniai mokesčių mokėtojų elgsenos variantai, autorės papildyta ketvirtąja elgsena (žr. 1 pav.).

Šaltinis: parengta pagal Rutkauską (2018, p. 23), autorės papildyta

1 pav. Mokesčių mokėtojų elgsenos variantai

Pirmoji elgsena – sutikimas mokėti mokesčius. Ši mokesčių mokėtojų elgsena, kaip jau minėta, teoriškai nekelia problemų, kadangi mokesčių mokėtojai moka mokesčius savanoriškai. Tačiau mokslininkai kelia klausimą *„kodėl žmonės moka mokesčius?“*(Alm et al., 1992) ir atlieka tyrimus, kuriais siekiama išsiaiškinti psichologinius mokesčių mokėtojų motyvus, kurie veikia mokesčių mokėjimą. Todėl sutikimas mokėti mokesčius daugiau priskiriamas prie *psichologinio mokesčių mokėjimą aiškinančio modelio*, kuris aiškina, kad žmonės moka mokesčius dėl savo vidinio noro tai daryti – *aukštos mokesčių moralės* (žr. 1.4. poskyrį).

Antroji elgsena – mokesčių slėpimas arba vengimas. Mokesčių slėpimas yra nusikaltimas už kurį įstatymų nustatyta tvarka fiziniam ar juridiniam asmeniui gresia baudos, administracinė arba baudžiamoji atsakomybė. Tačiau net tai, kad mokesčių mokėjimas yra įsipareigojimas, už kurį gresia atsakomybė, vis vien egzistuoja didelio masto mokesčių vengimas (Birškytė, 2014). Įdomu tai, kad ekonomistai kartais mokesčių vengimą ir slėpimą dažnai įvardija kaip tuos pačius reiškinius, pavyzdžiui, ekonomikos terminų žodyne (Vainienė, 2005) mokesčių vengimas *arba* slėpimas apibrėžiamas kaip „Mokesčių mokėtojų pastangos išvengti mokesčių visokiomis neteisėtomis priemonėmis, pavyzdžiui nuslepiant visas savo pajamas nuo mokesčių įstaigų arba neteisėtai reikalaujant nuolaidų, į kurias neturima teisės“ (p. 267). Tačiau kadangi slepiant ar vengiant mokėti mokesčius gali kilti teisiniai padariniai, daugiau šiuos reiškinius nagrinėja teisės sričių mokslininkai, kurie ir pateikia šių dviejų terminų esminius skirtumus. Remiantis

teisininkų apibrėžimais, mokesčių nemokėjimas, kaip neteisėta veikla, gali būti skirstoma į *mokesčių vengimą ir į mokesčių slėpimą*. Fedosiuk (2017) *mokesčių vengimą* apibrėžia „neteisėta veikla, kuriai apibūdinti paprastai naudojamos tokios sąvokos kaip *piktnaudžiavimas teise, nepagrįstos mokestinės naudos siekimas, išsisukinėjimas nuo mokesčių, prieštaravimas mokesčių įstatymų esmei ir principams, nesąžiningumas, dirbtinumas, imitavimas ir pan*." (p. 61). Paulauskas (2006) mokesčių vengimą ir mokesčių slėpimą taip pat atskyrė, tačiau abiem atvejais pažymi, kad tai yra neteisėtas elgesys. Pasak Paulausko, *vengiant* mokėti mokesčius nėra iškreipiamas operacijų turinys, atliekamos operacijos, kurios formaliai atitinka teisės aktų reikalavimus ir mokesčių mokėtojas gauna mokestinę naudą, o *slepiant mokesčius* realios faktinės aplinkybės yra iškreipiamos, pavyzdžiui, ūkinių operacijų neįregistravimas apskaitoje, deklaracijų nepateikimas ar neteisingų duomenų pateikimas ir kiti veiksmai. Mokesčių mokėtojai, vengiantys arba slėpdami mokesčius, pasižymi žema mokesčių morale.

Trečioji elgsena – teisėtas mokesčių sumažinimas. Tai toks elgesys, kai mokesčių mokėtojai mažina mokesčius pasitelkiant įstatymus, jų spragas. Kartais toks mokesčių mažinimas dar įvardijamas „*mokesčių planavimu*". Mokesčių planavimas apibrėžiamas kaip „veiksmai, kuriais siekiama teisėtai sumažinti mokėtiną mokesčių sumą" (Vainienė, 2008, p. 174). Taigi, trečioji elgsena nėra laikoma nusikaltimu ar nusižengimu, tačiau yra tam tikros ribos, kurioms esant formalius teisės aktų reikalavimus atitinkantis mokesčių sumažinimas gali būti pripažįstamas neteisėtu ir priskirtas prie mokesčių vengimo, t. y. antrosios elgsenos. Fedosiuk (2017) mokesčių planavimą taip pat priskiria prie teisėtos mokesčių mokėtojų elgsenos ir pateikia paprastą pavyzdį, kaip galėtų pasireikšti mokesčių planavimas – „ekonominės veiklos konstravimas tokiu būdu, kad būtų galima pasinaudoti įvairiomis įstatymo nustatytomis mokestinėmis lengvatomis" (p. 61). Tačiau MAĮ 10-ajame straipsnyje nurodoma, kad „Mokesčių teisiniuose santykiuose viršenybė teikiama šių santykių dalyvių veiklos turiniui, o ne jos formaliai išraiškai", kitaip tariant, jame įtvirtintas *turinio viršenybės prieš formą principas*, vadovaujantis kuriuo atsižvelgiama į tam tikros operacijos tikslus. Šį straipsnį plačiau aiškina MAĮ 69 straipsnis – jei mokesčio mokėtojo *tikslas yra gauti mokestinę naudą* „mokesčių administratorius neatsižvelgia į formalią mokesčių mokėtojo veiklos išraišką, bet atkuria iškreipiamas ar slepiamas aplinkybes, su kuriomis mokesčių įstatymai sieja apmokestinimą, ir mokestį apskaičiuoja pagal minėtų mokesčių įstatymų atitinkamas nuostatas". Todėl net tuo atveju, kai operacija teisiškai atitinka reikalavimus, kilus įtarimams bus žiūrima į operacijos tikslus bei motyvus. Todėl galima teigti, kad egzistuoja siaura riba tarp mokesčių planavimo (optimizavimo) ir mokesčių vengimo arba slėpimo.

Būtina paminėti dar vieną elgseną, kuri galėtų būti išskirta kaip **ketvirtoji elgsena** tai – *sukčiavimas mokesčių srityje*. Ši elgsena išsiskiria tuo, kad subjektas visais atvejais nori mokestinės naudos, sąmoningai klaidina mokesčių administratorių, naudojat įvairias schemas apgaulės būdu *užvaldo lėšas iš valstybės biudžeto* (2016 m. gruodžio 30 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo byla Nr. 2K-7-304-976/2016). Slepiant ar vengiant mokėti mokesčius subjektas tiesiogiai neužvaldo valstybės lėšų, nes jo pagrindinis tikslas – išvengti mokesčių mokėjimo arba sumažinti mokestinę naštą, todėl ši elgsena atskiriama nuo antrosios. Sukčiavimo atveju subjektui visada kyla baudžiamoji atsakomybė.

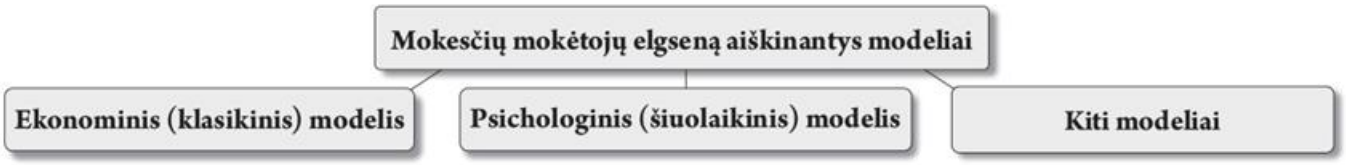
Taigi, tam tikrais atvejais mokesčių vengiama neteisėtai ir vengimas gali būti priskiriamas prie nusikalstamos veikos, tačiau kitais atvejais tai daroma pasitelkiant teisines priemones – mokesčių planavimą. Tačiau abiem atvejais mokesčių mokėtojas siekia sumokėti kuo mažiau mokesčių arba jų aplamai nemokėti, todėl šios elgsenos yra panašios (Rutkauskas ir Ivaškaitė-Tamošiūnė, 2015). Tačiau, kaip jau minėta, mokesčių administratorius uždeda tam tikrus „*saugiklius*“. Tačiau, nepaisant įstatymo leidėjo uždedamų saugiklių, ši problema aktuali – mokesčių mokėtojų, vengiančių mokėti mokesčius yra didelis. Tai patvirtina ir šešėlinės ekonomikos dydis, kuris Europos Sąjungos valstybėse vidutiniškai yra apie 16 proc. BVP (Schneider, 2019a), Lietuvoje – 2017 metais sudarė apie 25 proc. BVP (VMI, Mokesčių mokėtojų sąmoningumo ir šešėlinės ekonomikos lygio vertinimas, 2017), kas net 9 proc. didesnis, nei Europos Sąjungos valstybių vidurkis. Žinoma, šie rodikliai yra orientaciniai, nes faktinio šešėlinės ekonomikos dydžio nustatyti neįmanoma.

Aukščiau išvardintos trys pagrindinės mokesčių mokėtojų elgsenos, papildant ją ketvirtąja elgsena. Tačiau kodėl mokesčių mokėtojai elgiasi skirtingai? Kodėl vieni moka mokesčius sąžiningai, nors turi galimybę mokesčių nemokėti, o kiti vengia mokėti mokesčius, praktiškai visais atvejais ieškodami teisėtų ir neteisėtų būtų mokesčių nemokėjimui ar jų mažinimui? Ar tai gali priklausyti nuo psichologinių mokesčių mokėtojo savybių? Sekančioje darbo dalyje atsakoma į šiuos klausimus.

1.3. Mokesčių mokėtojų elgseną aiškinantys modeliai

Aptarus galimus mokesčių mokėtojų elgsenos variantus pereinama prie modelių bei teorijų, kurios aiškina kodėl žmonės moka mokesčius arba nemoka jų. Literatūroje nurodomi du pagrindiniai modeliai,

kuriais aiškinama mokesčių mokėtojų elgsena ir rečiau kalbama apie kitus du modelius, kurie irgi gali būti taikomi mokesčių mokėtojų elgsenos aiškinimui (žr. 2 pav.). Toliau apie kiekvieną modelį plačiau.

Šaltinis: parengta pagal Hofmann (2010)

2 pav. Mokesčių mokėtojų elgseną aiškinantys modeliai

1.3.1. Ekonominis mokesčių mokėtojų elgseną aiškinantis modelis

Ekonominis modelis. Tai klasikinis modelis, davęs pradžią kiekybiniams mokesčių mokėtojų elgsenos vertinimams, kurį pateikė autoriai Allingham ir Sandmo (1972). Šie autoriai rėmėsi Beckeriu (1968), kuris teigė, jog didinant riziką nusikaltėliui būti aptiktam ir įvedant sankcijas tiems, kas nesilaiko įstatymų, tokio asmens elgesys taps jo racionaliu sprendimu paklusti. Jie siūlė į mokesčių mokėjimą žiūrėti kaip optimalaus portfelio pasirinkimą. Pagrindinė ekonominio modelio esmė, kad mokesčių mokėtojas yra lyg *racionalus lošėjas*, kuris apskaičiuoja kokios yra tikėtinos pajamos nemokant mokesčių, tačiau įvertinus riziką, kad bus patikrintas mokesčių administratoriaus ir gaus baudą (Luttmer ir Singhal, 2014, Rutkauskas, 2018, Birškyte, 2014). Rutkauskas ir Ivaškaitė-Tamošiūnė (2015) teigia, kad veikiantis pagal šį modelį „<...> mokesčių mokėtojas yra sprendimų priėmėjas, sprendžiantis naudos ir sąnaudų dilemą“ (p. 74). Kitaip tariant, mokesčių mokėtojas pasirenka labiausiai sau tinkantį variantą (*optimalųjį portfelį*):

1) **nemokėti mokesčių** *(rizikingas portfelis)* – pasirenkant šį variantą išlieka tikimybė, jog ekonominis subjektas gali būti patikrintas tam tikros institucijos (mokesčių administratoriaus, auditą atliekančios institucijos) ir jam teks prisiimti kilusias pasekmes, pvz. sumokėti baudą, sugadinti savo kaip ekonominio subjekto reputaciją ir pan. Nemokant mokesčių prisiimama galimo nepalankaus įvykio atsiradimo tikimybė.

2) **mokėti mokesčius** *(saugus portfelis)* – tokiu atveju tikimybė, kad įvyks nepalankus įvykis, prilyginama nuliui. Mokesčių mokėtojas nerizikuoja.

Šį modelį bauda papildė papildė S. Yitzhaki (1974), t. y. bauda skiriama jei auditą atliekanti institucija ar mokesčių inspekcija randa faktą, jog vengiama mokėti mokesčius. Lentelėje (žr. 1 lent.) pateikiama koks kintamasis kokį prognozuojamą ryšį turi su mokesčių mokėjimu.

1 lentelė. Ekonominio modelio kintamųjų sąryšiai

Kintamasis	Prognozė
Audito tikimybė	Teigiamas ryšys su mokesčių mokėjimu (kuo didesnė audito tikimybė, tuo mažesnė nauda iš vengimo mokėti mokesčius, tuo didesnis polinkis mokesčius mokėti)
Bauda	Teigiamas ryšys su mokesčių mokėjimu (kuo didesnė bauda už mokesčių vengimą, tuo mažesnė nauda iš vengimo mokėti mokesčius, tuo didesnis polinkis mokesčius mokėti)
Mokesčio tarifas	Teigiamas ryšys su mokesčių mokėjimu (jei mažėja bendras rizikos vengimas). Kai kurie tyrimai rodo priešingą ryšį
Bendrosios pajamos	Neigiamas ryšys su mokesčių mokėjimu (jei mažėja bendras rizikos vengimas)

Šaltinis: Rutkauskas (2018, p. 20) „Allinghamo, Sandmo ir Yitzhaki sukurto mokesčių mokėjimo modelio kintamųjų sąryšiai pagal Weber et al. (2014)“

Šioje lentelėje ryšys su ekonominio modelio kintamaisiais. Tačiau prognozės, kurios nurodomos aukščiau pateiktoje lentelėje, ne visada pasitvirtina, o kiti tyrimai rodo net ir priešingus rezultatus. Pavyzdžiui, Luttmer ir Singhal (2014) teigia, kad remiantis Alingham ir Sandmo modeliu, didesnė bausmė ir rizika aptikti mokesčių vengimą turėtų paveikti mokesčių mokėtojus mokėti mokesčius sąžiningai, tačiau pritaria ir tam, kad tyrimai kartais rodo kitokius rezultatus. Visgi ekonominis modelis pakankamai aiškus, dėl šios priežasties, pasak Rutkausko (2018), „<...> aiškinant mokesčių surinkimo problematiką jis neretai laikomas kertiniu“ (p. 20). Todėl daugelis mokslininkų juo remiasi aiškinant mokesčių surinkimo priežastis bei jį tobulina. Anciūtė (2011) disertacijoje Allingam ir Sandmo modelį patobulino ir sudarė tris modelius, į kuriuos įtraukė šiuos faktorius – galimus reputacijos sugadinimo nuostolius, korupciją (kai yra sąlygos susitarti su auditoriumi) bei vidinio audito tikimybę. Birškytė (2014) išplėtė ekonominį modelį, atsižvelgiant į mokesčių moralę, kuri priklauso nuo pasitikėjimo vyriausybe. Sparta (2015) Allingham ir Sandmo modelį papildė, išplečiant formulę mokesčių mokėtojų sąmoningumu institucijų atžvilgiu bei į mokesčio mokėtojo socialinės atsakomybės jausmą. Daude et al. (2012) teigia, kad klasikiniam modeliui reikia realesnių veiksnių, tokių kaip psichologinis komfortas ar prestižas mokant mokesčius. Sparta (2015) irgi pritaria, kad

mokesčių mokėjimas priklauso ne tik nuo motyvų, kuriais remiantis sudarytas klasikinis modelis, tačiau ir nuo kitų veiksnių, pvz. socialinių, psichologinių motyvų bei nuo požiūrio į pilietį valstybinėse institucijose. Šis mokslininkas mini ir *mokesčių moralę*. Luttmer ir Singhal (2014) taip pat teigia, kad ekonominis modelis neapima visų motyvų ir vartoja terminą „*mokesčių moralė"* kaip reiškinį, atspindintį visus neturtinius motyvus, kurie atsiranda nukrypstant nuo standartinio ekonominio modelio. Tačiau būtina paminėti ir senesnius tyrimus, pavyzdžiui, Pommerehne ir Frey (1992), kurie dar anksčiau klasikinį modelį papildė mokesčių morale, norėdami pagerinti klasikinio modelio efektyvumą.

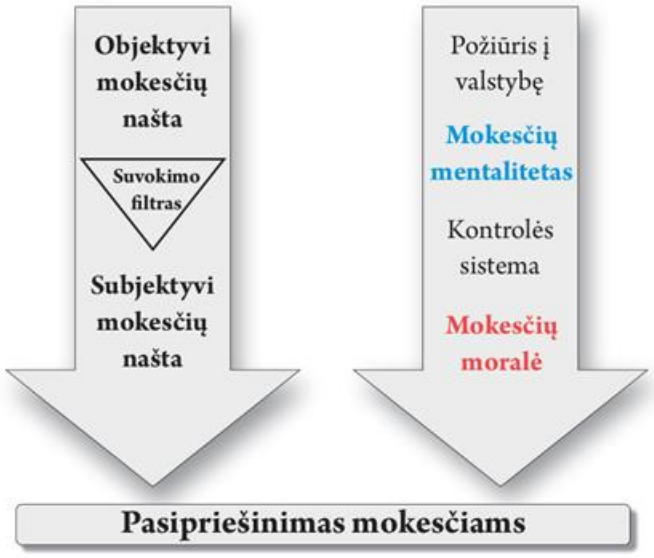
Aukščiau išvardinti mokslininkų pastebėjimai bei bandymai patobulinti klasikinį modelį tik dar kartą patvirtina, kad ekonominis Allingham ir Sandmo modelis nėra tobulas. Aiškinant mokesčių mokėtojų elgseną bei remdamiesi klasikiniu modeliu, daugelis aukščiau įvardintų mokslininkų pamini psichologinius mokesčių mokėtojų motyvus, kurie turi įtakos mokesčių mokėjimui ir kurie nėra nurodyti klasikiniame modelyje. Taigi darytina išvada, kad žmonės nėra visiškai racionalūs ir juos veikia kiti, vidiniai motyvai. Tokiu būdu pereinama prie psichologinio mokesčių mokėtojų elgseną aiškinančio modelio, kuriame iškeliama mokesčių moralė kaip vienas pagrindinių motyvų, kodėl žmonės moka mokesčius, net kai turi galimybę jų vengti.

1.3.2. Psichologinis mokesčių mokėtojų elgseną aiškinantis modelis

Psichologinis mokesčių mokėtojų elgseną aiškinantis modelis (dar vadinamas *šiuolaikiniu* modeliu) tai toks mokesčių mokėtojų elgseną aiškinimas, kuriuo telkiamasi ne į mokesčių bazę bei tarifą (priešingai nei klasikiniame modelyje), tačiau į veiksnius, kurie galėtų paaiškinti mokesčių mokėtojo elgsenos motyvus bei įvertinti jo vidinę motyvaciją bei nusiteikimą mokėti mokesčius – *mokesčių moralę*.

Vienas iš anksčiausiai pradėjusių minėti mokesčių moralę savo darbuose – vokiečių ekonomistas Schmölders, kurio dėmesys buvo sutelktas į mokesčių psichologiją. Schmölders (1960) sukūrė socialinį-ekonominį elgesio tyrimo būdą – finansų psichologiją finansų srityje. Jis siekė paaiškinti mokesčių mokėtojų elgseną, nustatyti kokie veiksniai gali lemti mokesčių mokėjimą ir teigė, kad ekonominiai reiškiniai turi būti analizuojami ne vien tradiciškai, o efektyvus mokesčių surinkimas ir tinkamai veikianti mokesčių sistema negali būti grįsta tik baudomis (Levišauskaitė ir Šinkūnienė, 2006). Todėl itin svarbu kaip žmogus suvokia mokesčius, nes tam tikras suvokimas gali lemti pasipriešinimą mokesčiams ir sąlygoti ir

mokesčių vengimą (Schmölders, 1980). Taigi, yra dvi pagrindinės priežastinio ryšio grandinės, remiantis kuriomis priimamas sprendimas (žr. 3 pav.).

Šaltinis: Hofmann (2010, p.19), pagal G. Schmölders ir K. H. Hansmeyer (1980)

3 pav. Pasipriešinimo mokesčiams grandinė

Pirmoje priežastinio ryšio grandinėje yra objektyvi mokesčių našta, žemiau – subjektyvi mokesčių našta. Tarp jų – tam tikra suvokimo prizmė. Žmogus į mokesčių naštą žiūri per savo suvokimo prizmę, o tas suvokimas gali būti lydimas tam tikrų kitų veiksnių, pavyzdžiui, pajamų dydžio, socialinės padėties ir pan. (Hofmann, 2010). Mokesčių paprastumas taip pat gali turėti įtakos suvokimui, pavyzdžiui, tiesioginiai ir netiesioginiai mokesčiai – kai mokesčiai įtraukiami į kainą, mokesčių mokėtojas gali nesuvokti iki galo kokie tai mokesčiai (akcizo mokestis, pridėtinės vertės mokestis), bet, pavyzdžiui, pajamų mokestis, kuris turi būti sumokamas tik po kurio laiko deklaruojant pajamas, yra aiškiai suvokiamas. Tokie ir kiti veiksniai turi įtakos žmogaus suvokimui. *Antroje priežastinio ryšio grandinėje* Schmölders (1980) pabrėžia *mokesčių moralės* ir mokesčių mentaliteto svarbą. Mokslininkas mokesčių mentalitetą apibrėžia kaip bendrą vyraujantį požiūrį visuomenėje į mokesčius, mokesčių laikymąsi bei pažymi, kad kiekvienos tautos mentalitetą lemia skirtingi veiksniai. Taigi, nuo istoriškai susiformavusio bendro požiūrio į valstybę

atsiranda tam tikras mokesčių sistemos suvokimas, susiformuoja mokesčių mokėtojų mokesčių mentalitetas ir individuali *mokesčių moralė,* kuri apibūdina mokesčių mokėtojo motyvaciją mokesčių įstatymų laikymusi.

Kaip rašo Mikesell ir Birškytė (2007), Birškytė (2014), yra dvi plačiausiai paplitusios teorijos, susijusios su psichologiniais žmogaus motyvais kodėl žmonės moka mokesčius: 1) *baimė būti sugautiems* ir 2) *pareiga ir atsakomybė prieš valstybę bei visuomenę*. Pagal priežastingumo lygį, t. y. nusakant priežastis kodėl žmonės moka mokesčius, Kelman, cituojama pagal Levišauskaitė ir Šinkūnienė, 2006, išskyrė tris mokesčių mokėtojų grupes (žr. 4 pav.):

Šaltinis: Kelman (1965), pagal Levišauskaitę ir Šinkūnienę (2006)

4 pav. Mokesčių mokėtojų grupės (1)

Vidiniai mokesčių mokėtojai veikia pagal savo įsitikinimus ir pastovų elgesį. Jie pasižymi tam tikrais vidiniais įsitikinimais, noru mokėti mokesčius, kurie nepriklauso nuo išorinės aplinkos, socialinių normų, priešingai nei stebėtojai, kurie sutinka mokėti mokesčius, jei jų aplinkoje priimtas teigiamas požiūris į mokesčių mokėjimą. *Stebėtojai* elgiasi pagal socialines normas, priklausomi nuo to kaip elgiasi ir kokius įsitikinimus turi kiti žmonės. *Mokesčių mokėtojai* – tokie mokesčių mokėtojai, kurie bijo pasekmių, jei juos sugautų ir moka mokesčius, nes tai tiesiog reikia daryti (Levišauskaitė ir Šinkūnienė, 2006). *Vidiniai mokesčių mokėtojai* skiriasi nuo *mokesčių mokėtojų* (trečiosios grupės, 4 pav.). Nors iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad tai panašios mokesčių mokėtojų grupės, tačiau čia tinka aukščiau aprašytos Mikesell ir Birškytės (2007) teorijos kodėl žmonės moka mokesčius – *vidiniai mokesčių mokėtojai* turi vidinius įsitikinimus, jaučia tam tikrą *pareigą prieš visuomenę* bei *valstybę*, o *mokesčių mokėtojai* moka mokesčius *vedami baimės* būti sugautiems ir bijo galimų pasekmių. Anciūtė (2011) teigia, kad apsisprendimą mokėti mokesčius gali lemti trys veiksniai: *išoriniai*, *vidiniai* ir *kiti* veiksniai. Pasak mokslininkės, prie *išorinių* veiksnių priskiriama mokesčių sistema, kuri reglamentuojama atitinkamomis teisės normomis bei taisyklėmis, mokesčių administratoriaus veikla – mokesčių mokėtojų patikrinimai, kurie vykdomi tam, kad

sumažinti galimybes vengti mokesčių, bei baudos. *Vidiniai* veiksniai, tai mokesčių mokėtojų subjektyvus supratimas apie mokesčius, jų surinkimą bei nusistovėjusios vertybės. Prie *vidinių* veiksnių priskiriama mokesčių mokėtojo nuomonė apie mokesčių dydį, teisingą mokesčių surinkimą bei paskirstymą, mokestinę naštą, mokesčių administratoriaus elgesį patikrinimo metu ir jo *moralinės vertybės*. Prie šių veiksnių priskiriamos ir socialinės normos, kai mokesčių mokėtojai elgiasi taip, kaip elgiasi kiti jų aplinkoje esantys asmenys, nepaisant to, kad nepritaria jiems.

Torgler savo disertacijoje (2003) pagal mokesčių mokėtojų elgesį išskyrė keturias mokesčių mokėtojų grupes (žr. 5 pav.):

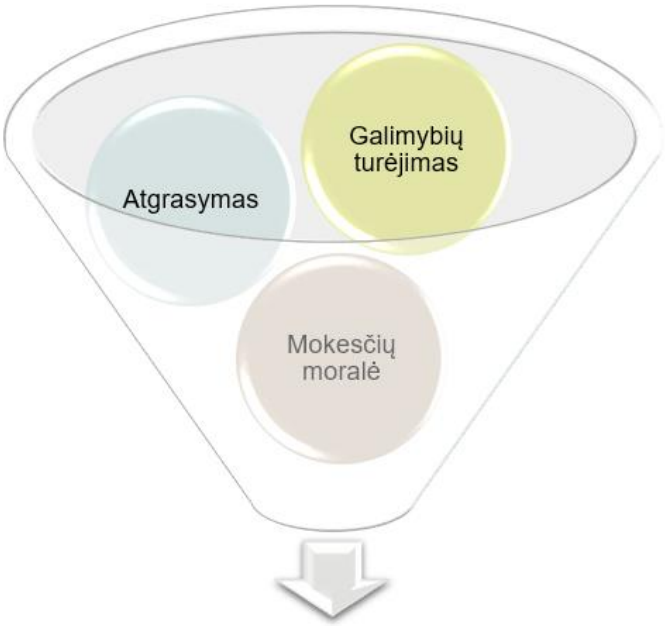

Šaltinis: sudaryta pagal Torgler (2003)

5 pav. Mokesčių mokėtojų grupės (2)

Sąžiningi mokesčių mokėtojai, pasak Torglerio (2003), moka mokesčius tvarkingai, nebando ieškoti priemonių jų išvengimui ir elgiasi nepriklausomai nuo vyraujančios ekonominės padėties, mokesčių sistemos, galimų baudų ar kontrolės. *Socialiniai mokesčių mokėtojai* elgiasi taip, kaip elgiasi juos supantys asmenys. *Vidinius mokesčių mokėtojus* teigiamai veikia mokesčių administratoriaus veiksmai, tačiau jie mokėtų mokesčius net jei baudų nebūtų. *Vengiantys mokėti mokesčius* apskaičiuoja naudą, kurią gali gauti mokant mokesčius ir nemokant jų (elgiasi pagal klasikinį ekonominį Allingham ir Sandmo modelį). Tokie mokesčių mokėtojai pasižymi žema mokesčių morale. Torglerio *socialinių ir vidinių mokesčių mokėtojų* grupės panašios su Kelmano *stebėtojų ir mokesčių mokėtojų* grupėmis, kadangi kai kurie požymiai išties sutampa (Levišauskaitė ir Šinkūnienė, 2006). Lyginant su Kelmano grupėmis, Torgler (2003) išskyrė papildomai *sąžiningus mokesčių mokėtojus* ir *vidinius mokesčių mokėtojus*, nors šių mokesčių mokėtojų elgsena yra labai panaši, tačiau čia esminis momentas yra tas, jog *vidinių mokesčių mokėtojų* norą mokėti mokesčius lemia valstybės institucijų priimami teigiami sprendimai, o *sąžiningų mokesčių mokėtojų* elgesiui šie valstybės institucijų veiksmai neturi jokios įtakos.

Skirtingi mokslininkai išskiria skirtingas mokesčių mokėtojų grupes, tačiau pagal elgsenos pobūdį mokesčių mokėtojai grupuojami panašiu požiūriu. Taigi, grįžtant prie pačios elgsenos, kodėl mokesčių mokėtojai elgiasi skirtingai, galima pateikti teoriją, kurią pateikė Hofmann (2010). Remiantis šia teorija, mokesčių mokėtojai praeina tam tikrą filtrą, kuriuo remiantis nusprendžia mokėti mokesčius, ar nemokėti jų (žr. 6 pav.).

Šaltinis: Hofmann (2010) p. 22

6 pav. Mokesčių mokėtojų sprendimų priėmimo filtras

Remiantis paveiksle Nr. 6 pateikta koncepcija, ne kiekvienas mokesčių mokėtojas turi *galimybes* vengti mokesčių, kadangi ši galimybė priklauso ir nuo mokesčių sistemos. Pavyzdžiui, vienais atvejais mokesčius tiesiogiai iš darbo užmokesčio išskaito darbdavys, tačiau savarankiškai dirbantys asmenys iš gautų pajamų mokesčius išskaito patys, todėl atsiranda galimybė vengti mokėti mokesčius. Dėl to *galimybių turėjimas* siejamas pagrinde su mokesčių sistema. *Atgrasymas* siejamas su baudomis, sankcijomis, galimais patikrinimais. *Mokesčių moralė* trečiasis elementas, nulemiantis ar mokėti mokesčius (Hofmann, 2010).

Schmölders vienas pirmųjų pradėjo tvirtinti, kad mokesčių mokėjimas yra susijęs ir psichologiniais mokesčių mokėtojo motyvais, su bendru tautos mokesčių mentalitetu ir individualia mokesčių morale, kuri

lemia mokesčių mokėtojų pasirinkimą mokėti mokesčius sąžiningai ar jų vengti. Šie mokslininko pastebėjimai buvo pagrindas tolimesniems tyrimams. Šiuolaikiniai mokslininkai (Torgler 2003, 2011, Daude et al. 2012, Kuokštis, 2013, Birškytė, 2014, Luttmer ir Singhal, 2014, Rutkauskas ir Ivaškaitė-Tamošiūnė, 2015, Kapranova ir kt., 2016, Kuokštis ir Bakutis, 2017, Rutkauskas, 2019 ir kt.) mokesčių mokėtojų elgesį taip pat sieja su mokesčių morale ir analizuoja šį reiškinį detaliau. Visa tai priskiriama šiuolaikiniam-psichologiniam mokesčių mokėtojų elgseną aiškinančiam modeliui.

1.3.3. Kiti modeliai

Pagrindiniai modeliai, aiškinantys mokesčių mokėtojų elgseną, yra du. Hofmann (2010) aiškinant mokesčių mokėjimą išskiria papildomai dar dvi – perspektyvos ir reakcijos teorijas, kurios irgi gali būti priskiriamos prie mokesčių mokėtojų elgsenos aiškinimo teorijų.

Reakcijos teorija (angl. *Psychological reactance Theory*), dar vadinama „*reagavimo"* arba „*reaktyvaus pasipriešinimo*" teorija. Šios teorijos pradininkas Brehm (1966). Mokslininkas kėlė klausimus kodėl kartais žmonės elgiasi priešingai, nei jų prašoma. Pasak šio mokslininko, žmonės reaguoja į jų tam tikros laisvės susiaurėjimą, o žmonių reakcija – motyvacija ir noras atkurti suvaržytą arba panaikintą laisvę. Šios psichologinės reakcijos atsiradimo sąlygos: 1) turėti apibrėžtą laisvės sampratą, 2) laikyti šią laisvę ypač svarbia bei neliečiama, 3) suvokti realią grėsmę šiai laisvei (Hofmann, 2010). Kuo žmogui svarbesnė jo suvokiama laisvė, tuo didesnė reakcija į laisvės suvaržymą. Nors Brehm nėra ekonomistas, tačiau, kaip teigia Hofmann (2010), jo teorija gali būti taikoma ir mokesčių mokėtojams. Mokesčių mokėtojai gali jausti savo laisvės (pinigų) suvaržymą ir ribojimą, kadangi dėl apmokestinimo sumažėja pajamos. Žmogus, norėdamas sugrąžinti pradinį pajamų lygį (suvokiamą laisvę), veikdamas reakcijos, gali pradėti veikti taip, kad pašalinti šią ribojimą ir atkurti jo suvokiamą pažeistą laisvę (pinigus), t. y. mokesčių mokėtojas pradeda vengti mokėti mokesčius, nes nori atkurti tai, kas anot jo, yra suvaržyta.

Perspektyvos teorija (angl. *Prospect Theory*)**.** Šios teorijos pradininkai Kahneman ir Tversky (1979). Jie teigia, kad psichologiniai motyvai daugiau lemia žmogaus elgseną, kuri veikia tam tikrus ekonominius reiškinius, o žmonės neturi sistemos, kuria vadovaujasi priimdami sprendimus. Remdamiesi perspektyvos teorija žmonės priima sprendimus pagal galimų nuostolių ir pelno vertę, tačiau ne pagal galutinį rezultatą, kadangi daugeliui žmonių svarbiau neprarasti turto, negu uždirbti pelną. Vainienė (2008) rašo, kad „Elgsenos teorijai priskiriamos perspektyvos teorijos <...> šalininkai teigia, kad žmogaus elgesį dažniausiai

lemia ne troškimas gauti pajamų, o nuolatinis siekis išvengti nuostolių“ (p. 80). Taigi, žmonės bijo prarasti tai ką turi, neatsižvelgiant į galimą laimėjimą. Perspektyvos teorija *dalinai galima sieti* su ekonominiu mokesčių mokėtojų elgseną aiškinančiu modeliu, kadangi abejose teorijose susiduriama su naudos ir sąnaudų dilema. Tačiau perspektyvos teorijoje ši dilema susijusi ir su psichologija – žmogus labiau nenori patirti nuostolių, *nei laimėti*. Žmogus, remiantis asmeniniu rizikos suvokimu, vertina pelno arba nuostolio situacijas, pradedant nuo tam tikro pradinio atskaitos taško. Jei akcentuojami praradimai, atskaitos taškas būtų aukštas, jei pabrėžiami laimėjimai – atskaitos taškas žemas. Kornhauser (2007), Hofmann (2010) Muehlbacher et al. (2017) teigia, kad šia teorija galima aiškinti ir mokesčių mokėjimą.

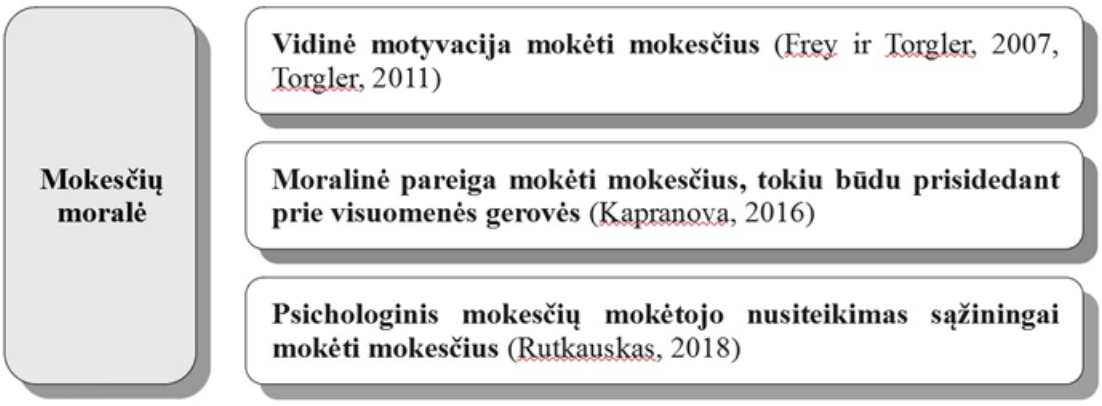
Reikėtų pažymėti, kad Lietuvos mokslininkų darbuose, aiškinančiuose mokesčių mokėjimą, apie *reakcijos teoriją* nėra kalbama, o apie *perspektyvos teoriją* kalbama nedaug. Autorės nuomone, šios dvi teorijos būtų įdomios nuodugniau jas tiriant ir pritaikant kituose būsimuose darbuose, siejant jas su šiuolaikiniu mokesčių mokėtojų elgsenos aiškinimu.

Nagrinėjant *psichologinį modelį* pasireiškė itin svarbus šiam darbui terminas – *mokesčių moralė*, kuris mokslininkų nurodomas kaip veiksnys, turintis įtakos mokesčių mokėtojų elgsenai ir mokesčių mokėjimui bei atsakantis į klausimą „*kodėl žmonės moka mokesčius*?“. Šis terminas dažnai skamba ne tik užsienio tyrėjų (Schmölderso, 1960, 1980, Hofmanno, 2010, Torglerio 2003, 2011, Horodnic ir Williams 2015, 2019 bei kt.) moksliniuose straipsniuose bei darbuose, tačiau minimas ir Lietuvos mokslininkų – Birškytės (2014), Levišauskaitės ir Šinkūnienės (2006), Rutkausko (2018, 2019), Kuokščio (2013), Kuokščio ir Bakučio (2017), Rutkausko ir Ivaškaitės-Tamošiūnės (2015) ir kt. *Tačiau kaip apibrėžiamas terminas „mokesčių moralė“? Kaip vertinama mokesčių moralė? Nuo ko priklauso mokesčių mokesčių moralė? Ar galima paveikti mokesčių moralę? J*uk žinant veiksnius, galinčius daryti įtaką mokesčių moralei, galima imtis priemonių mokesčių moralės gerinimui. Jei būtų pagerinta mokesčių moralė, mokesčių mokėtojai sąžiningiau vykdytų savo mokestinius įsipareigojimus, o valstybė surinktų daugiau pajamų į biudžetą. Be to, pagerinus mokesčių moralę turėtų sumažėti ir šešėlinės ekonomikos dydis, dėl ko ekonomika sparčiau augtų, būtų pagerinti valstybės ekonominiai rodikliai. Siekiant atsakyti į šiuos klausimus, šio darbo 1.4. poskyryje plačiau išnagrinėta mokslinė literatūra mokesčių moralės ir ją veikiančių veiksnių tematika.

1.4. Mokesčių moralės samprata ir ją veikiantys veiksniai

1.4.1. Mokesčių moralės samprata

Mokesčių moralės samprata. Mokesčių moralė susideda iš dviejų tarpusavyje susijusių elementų – *mokesčių*, kurie apibrėžti 1.1. šio darbo poskyryje ir *moralės*. *Moralė* internetiniame Lietuvos Respublikos terminų banke apibrėžiama kaip „*Sąmonės forma, atspindinti visumą visuomenės ar jos grupių principų, norų, pažiūrų ir įsitikinimų, kuriais vertinami žmonių santykiai su aplinka, darbu ir savimi, kitaip sakant, visuma visuomenės ar jos grupių keliamų reikalavimų žmogaus santykiams su visuomene, tauta, profesija, darbu, kitais žmonėmis, kuriuos privalo vykdyti visuomenės narys*“. Moralės sinonimai: etika, dorovė, kultūra. *Taigi, moralė yra ne kas kita, o tai, kas susiformavę žmogaus sąmonėje, norint daryti arba susilaikyti nuo kažkokių veiksmų kitam žmogui ar visuomenei, elgiantis pagal tam tikrus papročius ar normas.* Šie du elementai, mokesčiai ir moralė, turintys skirtingas reikšmes, formuoja naują reiškinį, kuris paaiškina kodėl žmonės moka mokesčius (Torgler et al., 2008, Luttmer ir Singhal (2014). Šioje dalyje pažymima, kad kalbama apie *mokesčių mokėtojų (fizinių arba juridinių asmenų vadovų) mokesčių moralę*, nes tik tie asmenys, kurie moka mokesčius, gali būti šio reiškinio subjektais, o mokesčių moralė – tai sutrumpintas terminas, naudojamas mokslinėje literatūroje neminint subjekto. Taigi, mokesčių moralė susijusi su įstatymų, reglamentuojančių mokesčius bei jų surinkimą, laikymusi bei vidiniu asmens požiūriu į mokesčių mokėjimą. Toliau nurodytos kelios mokesčių moralės koncepcijos (žr. 7 pav.).

Šaltinis: sudaryta autorės

7 pav. Mokesčių moralės koncepcijos

Vienas dažniausiai vartojamų mokesčių moralės apibrėžimų – v*idinė motyvacija mokėti mokesčius* (Torgler, 2003, Frey ir Torgler, 2007, Torgler, 2011). Kapranova ir kt. (2016, p. 84) mano, kad mokesčių moralė tai moralinė pareiga mokėti mokesčius, tokiu būdu prisidedant prie visuomenės, jos gerovės. Rutkauskas (2018) mokesčių moralę apibrėžia kaip „psichologinį mokesčių mokėtojo nusiteikimą sąžiningai mokėti mokesčius“ (p. 1). Žukauskas (2019) paaiškina, kad mokesčių moralė tai „suvokiama moralinė atsakomybė mokėti mokesčius ir tikėjimas, kad mokant mokesčius prisidedama prie visuomenės gerovės, daugelyje studijų nagrinėjama aiškinant žmonių dalyvavimą įvairiose šešėlinėse veiklose“ (p. 10). Kuokštis ir Bakutis (2017) rašo, kad „mokestinė moralė paaiškina mokesčių mokėjimą, kuris kyla ne iš prievarta grįsto, bet savanoriško paklusimo įstatymams“ (p. 185). Tačiau būtina nepainioti *moralės* ir *mokesčių moralės*, nes gyventojas, pasižymintis itin aukšta morale, nebūtinai pasižymės aukšta ir mokesčių morale.

Mokesčių moralė dažnai įvardijama kaip veiksnys, turintis įtakos mokesčių mokėtojo elgsenai ir mokesčių mokėjimui. Luttmer ir Singhal (2014) kalbant apie mokesčių moralę teigia, kad ši *samprata svarbi aiškinant mokesčių laikymąsi, kuomet šio laikymosi negali paaiškinti tradicinis klasikinis modelis,* kai asmuo turėtų pasirinkti tokį variantą, kuris yra finansiškai naudingesnis. Pasak jų, mokesčių moralė yra tas elementas, kuris atsiranda sutikus mokėti mokesčius, kuomet tai nėra finansiškai naudinga. Kornhauser (2007) pabrėžia, kad mokesčių moralė tai ne mokesčių mokėtojų elgsena, o šių asmenų tam tikri įsitikinimai, nuostatos, požiūris į mokesčių mokėjimą. Kapranova ir kt. (2016) irgi pabrėžia, kad tai ne konkretus mokesčių mokėtojų elgesys, tačiau pats požiūris į mokesčių mokėjimą. Taigi, pats mokesčių mokėtojų elgesys atskiriamas nuo mokesčių moralės, tačiau mokesčių moralė turi poveikį mokesčių mokėtojų elgsenai.

Mokesčių moralę galima apibūdinti kaip mokesčių mokėtojo norą, vidinę motyvaciją mokėti mokesčius, kuri nulemia ar mokėti sąžiningai visus teisės normomis nustatytus mokesčius, ar imtis atitinkamų veiksmų, siekiant sumažinti mokestinę naštą arba mokesčių aplamai nemokėti. Jei asmuo sąžiningai moka mokesčius, teigiama, kad jis pasižymi aukšta mokesčių morale, o jei vengia mokėti, tokio mokesčių mokėtojo mokesčių moralė yra žema.

Mokesčių moralės ir kitų artimų terminų sąsajos. Kalbant apie asmens vidinį norą mokėti mokesčius šalia *mokesčių moralės* termino mokslininkų dažnai vartojami ir kiti, labai panašūs bei mokesčių moralei artimi terminai, pavyzdžiui: *mokesčių kultūra* (angl. *tax culture*), *mokesčių ar mokestinis*

mentalitetas (angl. *tax mentality*), *mokesčių disciplina* (angl. *tax discipline*), mokestinė moralė ir kt. Levišauskaitė ir Šinkūnienė (2006), Šinkūnienė (2009) *mokesčių moralę apibrėžia kaip vieną sudedamųjų mokesčių mentaliteto* dalių. Jos teigia, kad mokesčių moralė egzistuoja atskirai, kaip individo požiūris į mokesčius, bei yra mokesčių mentaliteto (visuomenės požiūrio į mokesčius) dalis. Anot Torglerio (2003) – mokesčių disciplina ir mokesčių moralė sudaro mokesčių mentalitetą, taigi mokslininkai panašiai apibrėžia šiuos reiškinius, tačiau išskiria kiekvieno jų unikalumą ir esminius šių reiškinių skirtumus. *Mokesčių moralės* terminas dažniausiai naudojamas kalbant apie *individo asmeninį suvokimą apie mokesčių mokėjimą ir jo vidinį norą mokėti mokesčius* (nors gali būti naudojama kalbant ir apie bendrą visuomenės mokesčių moralę kaip apie mokesčių moralės „lygį“), o *mokesčių kultūros* terminas kalbant apie bendruomenės susiformavusį mokesčių suvokimą. Išsamiau aukščiau minėtus terminus nagrinėjo Šinkūnienė (2009) savo disertacijoje. Ši mokslininkė teigia, kad „norą mokėti mokesčius, pareigos valstybei ar bendruomenei jausmą kai kurie mokslininkai vadina *mokesčių moralės* terminu, atsakingą elgesį mokestinių pareigų atžvilgiu – *mokesčių disciplinos* terminu, o visuomenei būdingą mąstymo būdą įvairiais apmokestinimo klausimais – *mokesčių mentaliteto* terminu“ (p. 32). Taigi, vienais atvejais sampratos gali reikšti tą patį (*mokestinė ir mokesčių moralė)*, tačiau kitu atveju *mokesčių moralė ir mokesčių mentalitetas, mokesčių disciplina ar mokesčių kultūra* turės ne vienodą reikšmę. Šiame darbe kalbama apie mokesčių mokėtojų vidinę motyvaciją mokėti mokesčius, kaip apie sudedamąją mokesčių mentaliteto dalį, kuri daugumos mokslininkų apibrėžiama kaip *mokesčių moralė.*

Mokesčių moralė – viena iš šešėlinės ekonomikos priežasčių. Mokslininkai, nagrinėjantys šešėlinę ekonomiką ir ją lemiančius veiksnius, dažnai savo moksliniuose tyrimuose mini ir mokesčių moralę (Krumplytė, 2009, Kiyak ir kt., 2013, Schneider ir Williams, 2013, Žukauskas, 2018, 2019, Schneider, 2019b ir kt.). Krumplytė (2009) savo tyrime iškėlė hipotezę, kad Lietuvoje šešėlinės ekonomikos augimui esant sudėtingai ekonominei situacijai didžiausią poveikį daro mokesčių našta ir žemo lygio mokesčių moralė. Autorės hipotezė pasitvirtino. Kiyak ir kt. (2013), susisteminusi mokslinėje literatūroje įvardijamus veiksnius, lemiančius šešėlinę ekonomiką, taip pat pritaria, kad mokesčių moralė yra jų tarpe. Schneider ir Williams (2013) pritaria, kad mokesčių moralė yra vienas šešėlinės ekonomikos veiksnių, ir pamini, kad augant šešėlinei ekonomikai yra tikimybė, kad mažės ir mokesčių moralė, kas gali paskatinti dar didesnį šešėlinės ekonomikos augimą. Pasak jų, kuo žemesnė mokesčių moralė, tuo didesnis noras dalyvauti šešėlinėje ekonomikoje. Wiliams ir Horodnic (2015) pastebi, jog valstybėse, kuriose neigiamai žiūrima į mokesčius ir į sąžiningai mokesčius mokančius asmenis, šešėlinė ekonomika yra didesnė ir priešingai, kur

visuomenėje neigiamai žiūrima į vengiančius mokėti mokesčius asmenis, ten šešėlinė ekonomika yra mažesnė. Tai susiję su mokesčių morale. Rutkauskas (2018), LLRI (Žukauskas, 2018, 2019) pritaria šiems teiginiams ir teigia, kad mokesčių moralė susijusi su šešėline ekonomika. LLRI (Žukauskas, 2019) tyrimai parodė, kad vieni iš šešėlinės ekonomikos veiksnių yra: *mokesčių moralė* bei požiūris į šešėlinę ekonomiką; suvokiamas bausmės griežtumas; žmogaus finansinė situacija; požiūris į valdžią. Schneider (2019b), vienas garsiausių ekonomistų, atliekančių tyrimus susijusius su šešėlinės ekonomikos vertinimu jau kelis dešimtmečius, nagrinėjęs, ar grynieji pinigai gali sumažinti šešėlinę ekonomiką, pripažino, kad grynieji pinigai tai ne svarbiausias motyvas šešėlinei ekonomikai ir pabrėžia *mokesčių moralę*, kuri priklauso nuo mokesčių mokėtojų ir vyriausybės santykių, nuo pasitikėjimo vyriausybe ir kitų veiksnių, kuriuos nagrinėja nuodugniau kiti mokslininkai. Williams ir Horodnic (2015) siekiant paaiškinti šešėlinę ekonomiką Baltijos valstybėse, atliko apklausą ir taikant loginę regresinę analizę nustatė, kad kuo žemesnė mokesčių moralė, tuo didesnė tikimybė dalyvauti šešėlinėje ekonomikoje, todėl mokesčių moralė įvardijama kaip veiksnys, darantis įtaką dalyvavimui šešėlyje.

Mokslininkų pateikti mokesčių moralės apibrėžimai ir pastebėjimai suponuoja išvadą, kad mokesčių moralė tai asmens vidinė motyvacija laikytis mokesčių įstatymų, kai mokesčių laikymosi nepaaiškina standartinis klasikinis galimos naudos gavimo aiškinimo modelis. Mokesčių moralė gali veikti elgseną, tačiau pati elgsena yra atskiriama nuo žmogaus vidinių įsitikinimų. Mokesčių moralė gali būti žema arba aukšta – kuo aukštesnė mokesčių moralė, tuo sąžiningiau mokami mokesčiai. Mokesčių moralė įvardijama kaip veiksnys, veikiantis šešėlinę ekonomiką, tačiau ir šešėlinė ekonomika gali veikti mokesčių moralę. Tačiau reikia pažymėti, kad mokesčių moralė be šešėlinės ekonomikos gali būti veikiama kitų veiksnių.

1.4.2. Mokesčių moralę veikiantys veiksniai

Šios darbo dalies tikslas – *apžvelgti veiksnius, veikiančius mokesčių moralę.* Tyrimai, aiškinantys mokesčių mokėjimą, atliekami, tačiau mokesčių moralė juose analizuojama paviršutiniškai, todėl įdomiausias klausimas nustatyti iš kur kyla mokesčių moralė ir kas ją veikia (Feld ir Frey, 2002). Alm ir Torgler (2006) sutinka, kad nors tyrimai, aiškinantys mokesčių mokėjimą yra atliekami, tačiau juose dažnai *mokesčių moralė* analizuojama netiriant veiksnių, kurie ją formuoja. Todėl toliau bus pateikta veiksniai, kurie mokslininkų dažnai minimi kaip darantys įtaką mokesčių moralei.

Veiksnių, veikiančių mokesčių moralę, apžvalga. Torgler (2003), kurį įkvėpė Frey tyrimai, susiję su mokesčių mokėtojų elgsenos aiškinimu ir mokesčių morale, išskyrė tris veiksnius (žr. 8 pav.), turinčios įtakos mokesčių moralei: *pasitikėjimas vyriausybe* (jei mokesčių mokėtojai pasitiki vyriausybe, jie turės didesnį polinkį mokėti mokesčius bei elgtis sąžiningai), *pasitikėjimas teisine sistema* (mokesčių mokėtojai turi pasitikėti teisėsaugos institucijomis, kad turėtų didesnį polinkį sąžiningai mokėti mokesčius) ir *socialinės normos* (kol mokesčių mokėtojai tiki, kad mokesčių mokėjimas yra socialinė norma, tol jie mokės mokesčius). Alm ir Torgler (2006), analizavę JAV, Ispanijos ir kitų keturiolikos ES valstybių mokesčių moralės skirtumus, vėl patvirtino *socialinių normų* reikšmingumą mokesčių moralei, taip pat minima *pasaulėžiūra, vertybės* bei ryškūs *ekonominių subjektų ir šalių skirtumai*. Be to jie išskyrė pasitikėjimą teisine sistema (kas jau buvo minėta Torgler, 2003) bei parlamentu, kaip veikiančius mokesčių moralę. Socialinių normų reikšmingumas minimas ir kituose darbuose – kuo daugiau mokesčių mokėtojų galvoja, jog kiti turi žemą mokesčių moralę, tuo labiau tai skatins juos elgtis nesąžiningai ir priešingai (Frey ir Torgler, 2007, Torgler, 2011).

Šaltinis: parengta pagal Torgler (2003)

8 pav. Mokesčių moralę veikiantys veiksniai (1)

Pasitikėjimas analizuojamas ir kitų mokslininkų darbuose. Daude et al. 2012 rašo, kad mokesčių moralė gali būti grindžiama siekiu būti sąžiningu valstybės bei kitų piliečių atžvilgiu, pasitikėjimu vyriausybe ir atvirkščiai – nepasitikėjimas vyriausybe skatina vengti mokėti mokesčius. Birškytė (2014) teigia, kad jei mokesčių mokėtojai mano, kad vyriausybė netinkamai atstovauja jų interesus, tuomet jie netinkamai vykdys savo įsipareigojimus. Tokiems teiginiams pritaria ir kiti mokslininkai, pavyzdžiui, Horodnic ir Williams (2019), apžvelgę mokslinę literatūrą išskyrė *bendrąjį pasitikėjimą* (horizontalųjį, t. y. kitais piliečiais) ir *pasitikėjimą valstybės institucijomis* (vertikalųjį, t. y. valdžia, vyriausybės priimamais sprendimais, mokesčių administratoriumi, teisine sistema ir pan.). Analizuojant *vertikalųjį pasitikėjimą*

plačiau galima būtų paminėti Krumplytės (2009) mokslinės literatūros šia tematika analizę, kuri teigia, kad „Mokesčių moralės lygis priklauso ne tik nuo vyriausybės ir mokesčių mokėtojų bendradarbiavimo glaudumo, mokesčių mokėtojų požiūrio į jų sumokėtų mokesčių teisingą panaudojimą šalies piliečių gerovės didinimui, bet ir valdžios institucijų darbo kokybės, kuri daugeliu atvejų yra susijusi su korupcijos lygiu šalyje ir jos tendencijomis“ (p. 125). Rutkauskas (2019) irgi pabrėžia nekokybiškai suteiktų viešųjų paslaugų kokybę, kuri mokesčių mokėtojų suvokiama kaip nesąžiningas valdžios institucijų elgesys, todėl mokesčių mokėtojai nenori gauti tokių viešųjų gėrybių bei vengia mokėti mokesčius.

Prie *horizontalaus* pasitikėjimo galima būtų priskirti Luttmer ir Singhal (2014), kurie teigia, kad mokesčių moralei įtaką daryti gali bendraamžių elgesys, tačiau pažymi, kad kultūrinės ar socialinės normos gali veikti mokesčių mokėtojų vidinę motyvaciją ir jautrumą bendraamžių įtakai. Kiyak ir kt. (2013) teigia, kad „Visuomenės mokesčių moralės lygį užtikrina psichologinės nuostatos, jog mokesčių mokėjimas yra piliečio pareiga ir visi mokesčių mokėtojai nori mokėti mokesčius“ (p. 112). Taigi, autoriai sutinka, kad kitų žmonių elgesys turi įtakos ir mokesčių moralei, be visa ko, svarbus ir mokesčių, kaip pareigos, suvokimas. Remiantis pateikta teorine analize darytina išvada, kad *pasitikėjimas plačiąja prasme ir socialinės normos* turi didelę reikšmę mokesčių moralei.

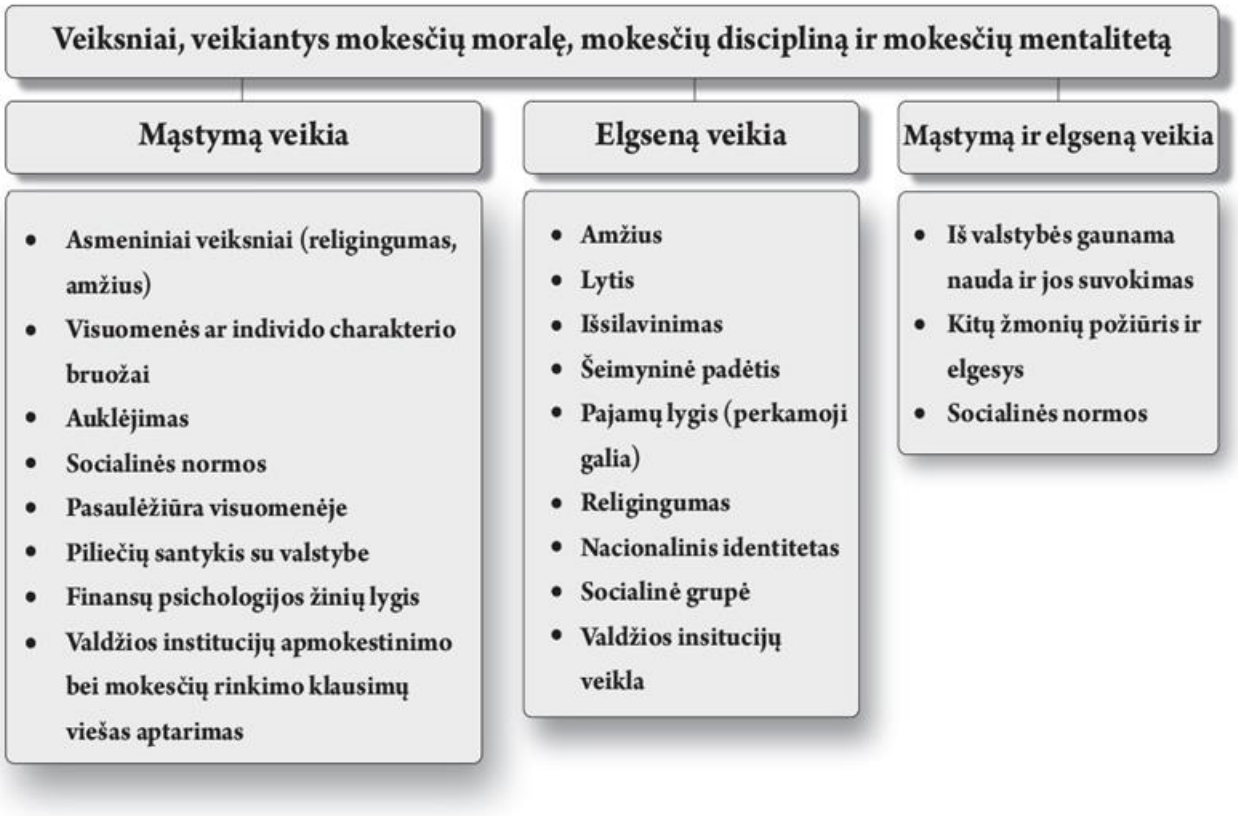

Šaltinis: sudaryta pagal Rutkauską (2018)

9 pav. Mokesčių moralę veikiantys veiksniai (2)

Rutkauskas (2018) išskyrė dvi grupes veiksnių, veikiančių mokesčių moralę (žr. 9 pav.) – socialinius-ekonominius veiksnius ir pasaulėžiūros bei tikėjimo veiksnius. Socialiniai ekonominiai veiksniai, tai demografiniai mokesčių mokėtojų duomenys, kurie daro įtaką mokesčių moralei, o kiti veiksniai – labiau nuostatų ar susiformavusio požiūrio į tam tikrus dalykus veiksniai.

Šinkūnienė (2009), išnagrinėjusi kitų mokslininkų (Schmölders, Schnelle, 1978; Torgler, 2003; Feld ir Frey, 2002; Alm et al. 1992 ir kt.) straipsnius bei kitą literatūrą, kurioje analizuojami veiksniai, veikiantys mokesčių moralę, mokesčių discipliną ir mokesčių mentalitetą, susistemino juos (žr. 10 pav.) ir teigia, kad *mokesčių moralė pasireiškia per mąstymą, mąstymą ir elgseną*, tačiau per elgseną pasireiškia tik mokesčių disciplina.

Šaltinis: sudaryta pagal Šinkūnienę (2009, p. 166)

10 pav. Veiksniai, veikiantys mokesčių moralę, mokesčių discipliną ir mokesčių mentalitetą

Galima pastebėti, kad kiti autoriai kitaip sistemina veiksnius, veikiančius elgseną ir mąstymą. ir dažnai

tuos veiksnius, kurie pasak Šinkūnienės veikia tik elgseną, priskiria ir veiksniams, veikiantiems mąstymą (tame tarpe ir mokesčių moralę), pavyzdžiui: amžiaus, lyties, pajamų dydžio veiksniai pateikiami Rutkausko (2018) disertacijoje kaip ir mokesčių moralę veikiantys veiksniai.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad įvairių mokslininkų analizuojami ir pateikiami skirtingi veiksniai, veikiantys mokesčių moralę, be visa ko – jie skirtingai sisteminami. Tačiau dažniausia minimi – *pasitikėjimas plačiąja prasme, politiniai sprendimai, korupcija, bendradarbiavimas su mokesčių administratoriumi, teisingas mokesčių paskirstymas, socialinės normos, pasaulėžiūra, suvokimas, kad mokesčiai piliečio pareiga, auklėjimas, korupcija, valdžios institucijų darbo kokybė ir kiti veiksniai, tokie kaip: lytis, amžius, šeiminė padėtis, religingumas ir pan. Tam, kad nurodyti kokią įtaką šie veiksniai daro mokesčių moralei,* svarbu plačiau apžvelgti mokslininkų atliktus mokesčių moralę ją veikiančių veiksnių vertinimus, kurie išplečia šioje darbo skyrelyje išdėstytą teoriją. Be to, ne mažiau svarbu išsiaiškinti kaip nustatoma mokesčių moralė.

1.4.3. Empirinių tyrimų apžvalga

Šios darbo tikslas – apžvelgti atliktus mokslininkų tyrimus, siekiant išplėsti 1.4.2. darbo dalies teorinius mokesčių moralės ir mokesčių moralę veikiančių veiksnių aspektus. Šioje darbo dalyje ne tik plačiau analizuojami veiksniai, veikiantys mokesčių moralę, tačiau ir parodoma kokią įtaką jie daro mokesčių moralei ir atsakoma ir į klausimą „*kaip vertinama mokesčių moralė, jos lygis*?“. Atsakymas į šį klausimas svarbus, nes tik turint atsakymą atliekami tolimesni tyrimai, kuriuose vertinami veiksniai, veikiantys mokesčių moralę. Dėl šios priežasties ši darbo dalis pradedama nuo mokesčių moralės vertinimo metodų, kurie naudojami moksliniuose darbuose.

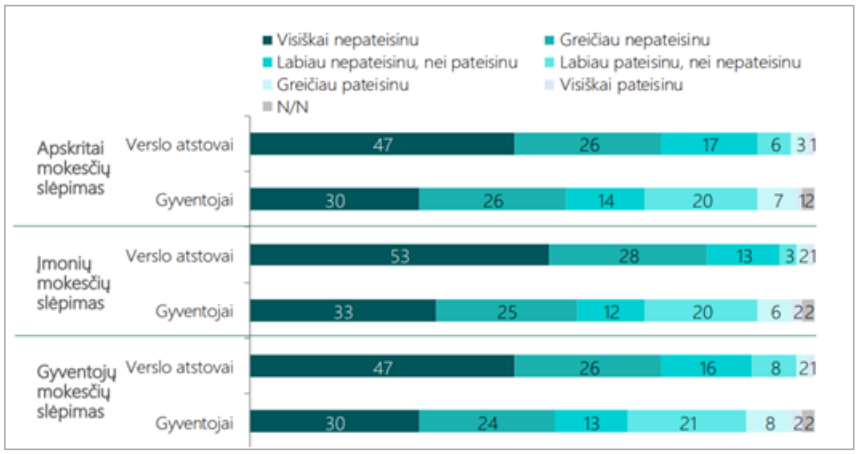
Mokesčių moralės vertinimo metodai. Bendras daugumos tyrimų bruožas yra tas, kad vertinant mokesčių moralę ir ją veikiančius veiksnius, mokslininkai dažniausiai remiasi EVT ir PVT duomenimis (pavyzdžiui, Rutkauskas ir Ivaškaitė-Tamošiūnė, 2015, Rutkauskas, 2018, 2019, Torgler, 2003 ir kt.). EVT ir PVT tai tarptautiniai tyrimai, kuriais siekiama įvertinti įvairių valstybių žmonių pagrindines vertybes, įsitikinimus, nuostatas, elgsenas, nuomones, kurios apima tokias temas tokias vertybines temas kaip: šeima, darbas, aplinka, politika, visuomenė, religija (https://europeanvaluesstudy.eu/). Šie tyrimai atliekami nuo 1981 metų, atliekant apklausas interviu duomenų rinkimo būdu, apklausiant vyresnius nei 18 metų

gyventojus, imtis – ne mažiau 1000 gyventojų, atrinktų atsitiktiniu tikimybinės imties atrankos būdu. Atsakymai gaunami į standartizuotus anketos klausimus. Tyrimai atliekami bangomis, kas devynerius metus (1981, 1990, 1999, 2008, 2017). Lietuvoje gyventojai buvo apklausti 1990, 1999, 2008 bei 2017/2018 metais, imtis – 1500 gyventojų nuo 18 iki 74 metų. Anketoje pateikiamas klausimas, kuris mokslininkų naudojamas vertinant mokesčių moralę: „prašau pasakyti apie kiekvieną iš šių dalykų: ar juos visada galima pateisinti, ar niekada negalima pateisinti“ ir įvardijami įvairūs teiginiai. *Mokesčių moralė* vertinama teiginiu „*nemokėti mokesčių, jei yra tokia galimybė*“, kur 1 – niekada negalima pateisinti, 10 – visada pateisinama, bei galimi variantai „nežino“ ir „neatsakė“. Asmenys, niekada nepateisinantys mokesčių nemokėjimo, kai turi tokią galimybę, vertinami kaip pasižymintys *aukšta mokesčių morale*, o tie, kurie visada pateisina mokesčių nemokėjimą, pasižymi *žema mokesčių morale.*

Tačiau tai ne vienintelis būdas įvertinti mokesčių moralę. LLRI (Žukauskas, 2019) tyrime „*Šešėlinė ekonomika: nuo priežasčių link sprendimų*“ rašoma apie tai, kad mokesčių moralė daro įtaką šešėlinei ekonomikai. Tam, kad nustatyti veiksnius, turinčius reikšmės šešėlinei ekonomikai, tyrime pasitelkiama apklausą bei atlikta regresinė apklausų duomenų analizė. 2018 metų kovo ir balandžio mėnesiais apklausti Lietuvos, Latvijos, Estijos, Lenkijos, Čekijos, Švedijos gyventojai. Šiame tyrime mokesčių moralė buvo vertinama klausimu „*Kaip manote, ar, pasitaikius progai, pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?*“, kur 1 – „Tai visada galima pateisinti“, 10 – „To niekuomet negalima pateisinti“ (p. 46) ir nustatoma kaip šis veiksnys veikia dalyvavimą šešėlinėje ekonomikoje. Atlikti tyrimai parodė, kad kuo aukštesnė mokesčių moralė, tuo mažesnė tikimybė dalyvauti šešėlinėje ekonomikoje.

Bejakovic ir Bezeredi (2019), siekdami įvertinti Kroatijos piliečių mokesčių moralę, atliko 2000 gyventojų apklausą tiesioginio interviu metodu. Šioje apklausoje mokesčių moralė buvo vertinama pateikiant teiginį apie tai, kaip tyrimo dalyviai vertina kitų elgesį: „*Kažkas vengia mokėti mokesčius nedeklaruodamas, ar tik iš dalies deklaruodamas pajamas“*, pasirinkimo variantai pateikiami naudojant Likerto skalę, kur 1 „*absoliučiai nepriimtina*“, 10 – „*absoliučiai priimtina*“. Šie balai perkoduojami į keturių taškų skalę, kurioje: vertė 4 – aukšta mokesčių moralė (atsakymas - 1), 3 – vidutiniškai aukšta mokesčių moralė (atsakymas - 2), 2 – vidutiniškai žema mokesčių moralė (atsakymas 3), 1 – žema mokesčių moralė (atsakymai 4-10). Šių autorių aprašomoji analizė parodė, kad daugiau nei pusė (52 proc.) Kroatijos piliečių pasižymi aukšta mokesčių morale.

Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos Finansų ministerijos užsakymu nuo 2010 m. atliekami tyrimai, kuriose vertinamas šešėlinės ekonomikos ir mokesčių mokėtojų sąmoningumo lygis. Paskutinio VMI užsakymu atlikto *Spinter research* tyrimo duomenimis (2017), 2017 metais šešėlinė ekonomika Lietuvoje sudarė apie 25 proc. BVP. Kadangi tai yra didelis rodiklis (Schneider, 2019a skaičiavimais, vidutinis rodiklis ES valstybėse 16 proc. BVP) buvo siekiama išsiaiškinti vyraujančias gyventojų *nuostatas* į pajamų slėpimą bei mokesčių nemokėjimą. Šios nuostatos įvardijamos *gyventojų sąmoningumu, požiūriu į mokesčių mokėjimą*, kurias galima tapatinti ar laikyti artimus mokesčių moralei. Tapatumą mokesčių moralei patvirtina mokslininkų atliekami tyrimai, kuriuose mokesčių moralė buvo vertinama klausimu „*Kaip manote, ar, pasitaikius progai, pateisinama sukčiauti mokant mokesčius*?“ (LLRI, Žukauskas, 2019) ir kitais klausimais (žr. 4 lent., p. 45). VMI užsakymu atlikto Spinter research (2017) tyrime, sąmoningumas buvo vertinamas suformuojant klausimą „*Ar pateisinate apskritai mokesčių slėpimą*?“ (p. 46). Reikėtų pažymėti, kad mokesčių moralės ir sąmoningumo mokant mokesčius esminiai skirtumai mokslinėje literatūroje nėra atskleisti, tačiau tai savo esme panašūs klausimai, kuriais vertinamos mokesčių mokėtojų nuostatos į mokesčių nemokėjimą, kitų mokslininkų įvardijamos *mokesčių morale*.

Šaltinis: VMI užsakymu Spinter research atliktas Mokesčių mokėtojų sąmoningumo ir šešėlinės ekonomikos lygio vertinimo tyrimas (2017), 43 psl.

11 pav. Mokesčių mokėtojų nuostatos į pajamų slėpimą ir mokesčių nemokėjimą.

Atliekant šį tyrimą buvo apklausiami tiek gyventojai, tiek verslo atstovai (žr. 11 pav.). Tyrimo dalyvių buvo klausiama koks jų požiūris į apskritai mokesčių slėpimą, įmonių mokesčių slėpimą, gyventojų mokesčių slėpimą. Apskritai mokesčių slėpimo nepateisina 47 proc. verslo atstovų bei 30 proc. gyventojų.

Ypač neigiamai žiūrima į įmonių mokesčių slėpimą – daugiau nei 53 proc. verslo atstovų bei 33 proc. gyventojų tokio slėpimo visiškai nepateisina. Apibendrinant duomenis galima pastebėti, kad daugiau nei pusė verslo atstovų ir gyventojų turi susiformavusias neigiamas nuostatas į mokesčių slėpimą (*visiškai nepateisinu* sudėjus su *labiau nepateisinu, nei pateisinu*).

Veiksnių, veikiančių mokesčių moralę, vertinimas mokslininkų tyrimuose. Bejakovic ir Bezeredi (2019) siekė nustatyti kokie veiksniai veikia Kroatijos piliečių mokesčių moralę ir atliko 2000 respondentų apklausą tiesioginio interviu metodu – asmeninis pokalbis. Imtis – dvipusė sluoksninė atsitiktinė. Rezultatai parodė, kad lyties, amžiaus, finansinės padėties, regiono bei dalyvavimo šešėlinėje ekonomikoje kriterijai turi įtakos mokesčių moralei. Mokslininkų atlikti tyrimai sutampa su Torgler et al. (2008) tyrimais, kur teigiama, kad moterių ir vyresnio amžiaus žmonių mokesčių moralė yra aukštesnė. Rezultatai taip pat rodo, kad asmenys, esantys geresnėje finansinėje padėtyje ir suvokiantys galimas aukštas sankcijas už mokesčių nemokėjimą, pasižymi aukštesne mokesčių morale. Įdomu tai, kad JAV, remiantis Torgler et al. (2008) tyrimo rezultatais, tie asmenys, kurie gauna aukštesnes pajamas, pasižymi žemesne mokesčių morale. Tai gali būti susiję su JAV progresyvinės mokesčių sistemos ypatumais, tačiau tam, kad patvirtinti šį teiginį, reikėtų detalesnės analizės. Bejakovic ir Bezeredi (2019) irgi teigia, kad svarbiausias aukštos moralės veiksnys yra *stipri ir tvari ekonomika*, kadangi ekonomiškai išsivysčiusiose valstybėse, piliečiai prisiima pareigą mokėti mokesčius, jei jaučia mokesčių sistemos teisingumą arba teisingą mokesčių paskirstymą tarp gyventojų – tie mokesčių mokėtojai, kurie mato, kad mokesčiai efektyviai paskirstomi ir išleidžiami kokybiškų viešųjų paslaugų teikimui, turės daugiau noro laikytis mokesčius reglamentuojančių teisės aktų, ir gaunama priešinga reakcija, kai valstybė teikia nekokybiškas viešąsias paslaugas ir nesilaiko teisinės valstybės principų, tokiu atveju mokesčių mokėtojai vengs mokėti mokesčius.

Rutkauskas (2018), pasinaudodamas EVT ir PVT apklausų metu gautais duomenimis, atliko dvinarę logistinę regresinę analizę, siekiant išanalizuoti mokesčių moralę ir ją veikiančius veiksnius euro zonos valstybėse. Veiksnius mokslininkas padalino į dvi grupes: *pasaulėžiūros ir tikėjimo* (kyšio ėmimas, nacionalinis pasididžiavimas, religingumas, pasitikėjimas valdžia) ir į *socialinius ekonominius* veiksnius (lytis, išsilavinimas, užimtumas, pajamos, amžius, šeimyninė padėtis). Mokslininko atlikta analizė parodė, kad pagrindiniai veiksniai, kurie paaiškina kodėl yra pateisinamas mokesčių nemokėjimas euro zonos valstybėse, yra *korupcija, religingumas bei nacionalinis pasididžiavimas*, t.y. kuo labiau asmuo linkęs imti kyšį, kuo mažiau religingas ir nejaučiantis nacionalinio pasididžiavimo, tuo labiau pateisinamas mokesčių vengimas ir vengiama mokėti mokėti mokesčius. Tyrimai parodė, kad jaunesnio amžiaus, nevedę, vyrai

labiau linkę vengti mokėti mokesčius. Įdomu tai, kad tokie veiksniai kaip didesnės pajamos, aukštesnis išsilavinimas ne visuomet lemia aukštesnę moralę – *nėra bendros tendencijos, būdingos visoms analizuojamoms valstybėms*, kas įrodo mokesčių moralės temos aktualumą.

Rutkauskas (2019) atliko sekančius tyrimus, kuriose remiantis EVT ir PVT duomenimis analizuojama mokesčių moralės ir dėl šios priežasties atsirandanti mokesčių spragos problematika Baltijos šalyse. Tyrimai parodė, kad pagrindiniai veiksniai, kurie sąlygoja žemą mokesčių moralę, yra *korupcija ir silpnas nacionalinis pasididžiavimas, be to, jaunesni, didesnes pajamas gaunantys ir aukštesnį išsilavinimą* turintys asmenys dažniausiai turi didesnį polinkį vengti mokėti mokesčius. Kuokštis (2013) disertacijoje analizuodamas EVT duomenis siekė išsiaiškinti kodėl Estijos gyventojų aukščiausia mokesčių moralė, palyginus su kitomis Baltijos valstybėmis. Šis autorius darė prielaidą, kad tam turi įtakos *„politinis“ pasitikėjimas* (pasitikėjimas policija, parlamentu, vyriausybe, demokratija, teismais ir pan.) ir *„bendrasis“ pasitikėjimas* (pvz., žmogaus nuomonė, kad galima pasitikėti kitais žmonėmis). Rezultatai parodė, kad mokesčių moralės skirtumą tarp Estijos ir Lietuvos paaiškina *pasitikėjimo veiksnys*. Tačiau rezultatai parodė ir tai, kad kuo didesnis ekonomikos augimas, tuo mažesnę reikšmę mokesčių rezultatams turi pasitikėjimas, nei tuo atveju, kai ekonomika smunka.

Torgler et al. (2008) atliko mokesčių moralės priežasčių empirinį tyrimą. Pasinaudojant JAV atliktų mokesčių mokėtojų nuomonių apklausų duomenimis apie mokesčių sistemą, mokesčių vengimą, sukčiavimą mokesčių srityje ir apklausa Turkijoje, mokslininkai siekė nustatyti kas veikia mokesčių moralę šiose valstybėse. Tyrimai parodė, kad JAV: moterys mažiau vengia mokėti mokesčius, nei vyrai; aukštesnį išsilavinimą turintys mokesčių mokėtojai labiau linkę mokėti mokesčius; garbaus amžiaus žmonės vengia mažiau mokėti mokesčius, nei jaunesni asmenys; susituokę asmenys labiau linkę vengti mokesčių, nei vieniši; didesnių pajamų gavimas lemia didesnį mokesčių slėpimą. Turkijoje, atlikus apklausą, gauti panašūs rezultatai. Rezultatai parodė, kad mokesčių sistema, mokesčių našta, sąmoningumas mokesčių srityje, suvokimas įstatymų, mokesčių administratorius, korupcija yra veiksniai, turintys įtakos mokesčių moralei. Mokslininkų atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad *teigiamas požiūris į mokesčių administratorių, pasitikėjimas valstybės institucijomis ir kitais žmonėmis, religingumas, paklusnumas* teigiamai veikia mokesčių moralę. Neigiamai mokesčių moralę veikia aukšto korupcijos lygio suvokimas, didelė mokesčių našta. Religingumas lemia aukštesnę mokesčių moralę. Torgler et al.. (2008) rezultatai parodė, kad mokesčių moralė esminis veiksnys mokesčių laikymosi didinimui.

Torgler (2011) atlikęs empirinius tyrimus nustatė, kad *pasitikėjimo valstybe bei valstybės teisine sistema didinimas* teigiamai veikia mokesčių moralę. Pasak jo, pagrindinis valstybės dėmesys turi būti skirtas pasitikėjimo vyriausybe didinimui, o tiesioginis demokratinis valdymas yra viena pagrindinių priemonių, kuri padidintų mokesčių moralę. Kai mokesčių mokėtojai nėra įtraukiami į valstybės politinį procesą, mokesčių moralė mažėja. Tai parodė ir seniau atlikti Pommerehne ir Frey (1992) tyrimai, kurie patiekia Šveicarijos pavyzdį, kuri praktikuoja tiesioginę demokratiją (iki šiol sprendimai priimami referendumu), šioje valstybėje asmenys pasižymi aukštesne morale palyginus su valstybėmis, kuriose vyrauja atstovaujamoji demokratija. Pasitikėjimas susijęs ir su korupcija. Jahnke (2015) atlikęs empirinius tyrimus Pietų Afrikos valstybėse nustatė, kad smulki korupcija tiesiogiai veikia mokesčių moralę – ją mažina. Be to, korupcija mažina pasitikėjimą mokesčių administratoriumi. Tyrėjas pažymėjo, kad įtaka mokesčių moralei didesnė tose šalyse, kuriose smulki korupcija liečia mažesnį skaičių žmonių, o įtaka mokesčių moralei yra nedidelė, kai kyšių reikalavimas yra ypač paplitęs. Alasfour et al. (2016) atlikti tyrimai irgi patvirtina, kad aukšto lygio, t. y. paplitusi korupcija turi neigiamą poveikį mokesčių moralei.

Mickiewicz, Rebmann ir Sauka (2019) atliko tyrimus, kuriais siekė išsiaiškinti kokie veiksniai veikia juridinių asmenų vadovų mokesčių moralę Latvijoje. Šių mokslininkų darbe kalbama apie įregistruoto verslo vadovus, o ne neįregistruoto, kadangi vertimasis verslu neįregistravus verslo teisiškai jau yra rizika bei nesąžiningas elgesys. Įregistravę verslą vadovai toliau sprendžia – ar bus vengiama mokėti mokesčius, jei taip, tai koks bus vengimo mastas. Rezultatai parodė, jog *mokesčių administratoriaus ir vyriausybės legitimumas, priklausymo tam tikrai tautai jausmas bei baudų rizikos suvokimas,* teigiamai veikia juridinių asmenų vadovų mokesčių moralę.

Williams ir Krasniqi (2017) atlikti tyrimai Eurazijoje parodė, kad turintys aukštąjį universitetinį išsilavinimą, susituokę asmenys, kurie turi vaikų, nuosavą būstą bei yra dirbantys pagal darbo sutartį pasižymi ypač didele mokesčių morale, palyginus su tais mokesčių mokėtojais, kurie dar neturi universitetinio išsilavinimo, nesusituokę, neturi vaikų, nuosavo būsto ir yra nedirbantys arba dirbantys savarankiškai. Autoriai be to siekė paaiškinti kodėl skirtingose valstybėse skirtinai laikomasi mokesčių įstatymų ir nustatė, kad kuo aukštesnis ekonominio išsivystymo lygis ir stipresnė valstybinė teisinė galia, tuo aukštesnė mokesčių moralė, ir kuo labiau *mokesčių mokėtojai suvokia viešąjį sektorių kaip korumpuotą*, kuo didesnė *nelygybė visuomenėje*, tuo žemesnė mokesčių moralė. Šių mokslininkų tyrimo rezultatai parodė, kad nėra reikšmingo ryšio tarp mokesčių moralės ir mokesčio mokėtojo lyties, nors aukščiau šiame darbe minėtuose tyrimuose galima buvo pastebėti, kad moterų mokesčių moralė įvardijama kaip didesnė, nei vyrų.

Kuokštis ir Bakutis (2017) irgi patvirtina, kad moterys labiau linkusios mokėti mokesčius bei teigia, kad nors nėra nustatytų priežasčių kodėl taip yra, tačiau galima daryti prielaidą, kad dėl nusistovėjusių visuomenėje normų vyrai linkę daugiau rizikuoti.

Horodnic ir Williams (2019) pateikė mokslininkų, analizuojančių šiuos reiškinius, tyrimų susistemintus duomenis (žr. 2 lent.).

2 lentelė. Veiksnių įtaka mokesčių moralei

Išoriniai veiksniai		**Vidiniai veiksniai**	
Veiksnys	**Įtaka mokesčių moralei**	**Veiksnys**	**Įtaka mokesčių moralei**
1. Pasitikėjimas valstybės institucijomis (vertikalus pasitikėjimas)	Kuo didesnis pasitikėjimas, tuo didesnė mokesčių moralė.	**1. Religija**	Kuo aukštesnės religinės vertybės (aktyvus) bažnyčios lankymas tuo aukštesnė mokesčių moralė. Keli tyrimai nepatvirtino to.
2. Demokratija	Tiesioginė demokratija veikia aukštesnę mokesčių moralę.	**2. Kultūra**	Kultūra daro įtaką mokesčių moralei. Egzistuoja kultūriniai skirtumai šalies viduje ir išorėje, veikiantys mokesčių moralę.
3. Mokesčių dydis	Kuo didesni mokesčiai, tuo žemesnė mokesčių sistema. Progresinė mokesčių sistema gerina mokesčių moralę.	**3. Horizontalūs pasitikėjimas**	Kuo didesnis pasitikėjimas kitais mokesčių mokėtojais, tuo aukštesnė mokesčių moralė, bei kuo didesnis mokesčių vengimas, tuo žemesnė mokesčių moralė.
4. Vyriausybės sąžiningumas	Kuo labiau suvokiamas vyriausybės sąžiningumas, tuo aukštesnė mokesčių moralė	**4. Pilietinis dalyvavimas, socialinė atsakomybė**	Pilietinis dalyvavimas teigiamai veikia mokesčių moralę.
5. Vyriausybės kokybė/išlaidų efektyvumas	Kuo labiau suvokiamas išlaidų paskirstymo efektyvumas, tuo aukštesnė mokesčių moralė.	**5. Bendruomenės dydis**	Vieni tyrimai rodo, kad gyvenantys dideliuose miestuose asmenys turi žemesnę mokesčių moralę, kiti rodo, kad gyvenančių kaimo vietovėse mokesčių moralė mažesnė.
6. Korupcija	Aukštesnis korupcijos lygis įtakoja žemesnę mokesčių moralę.	**6. Politinis dalyvavimas ir diskusijos**	Intensyvus politinis dalyvavimas ir politinių klausimų aptarimas artimųjų aplinkoje daro neigiamą poveikį mokesčių moralei.
7. Centralizacija	Vietos autonomija (savivaldos) teigiamai įtakoja mokesčių moralę.	**7. Bendruomenės dvasia**	Stipresnis bendruomenės jausmas teigiamai veikia mokesčių moralę.
8. Atgrasymo priemonės	Vieni rezultatai rodo, kad kuo didesnė mokesčių vengimo aptikimo rizika, tuo žemesnė mokesčių moralė. Kiti – priešingai.	**8. Socialinė stigma**	Socialinis nepritarimas teigiamai veikia mokesčių moralę.
9. Ekonomikos lygis	Kuo geresni ekonomikos lygio rodikliai, tuo aukštesnė mokesčių moralė (BVP, BNP, socialinė apsauga, pajamų nelygybė, infliacija)		

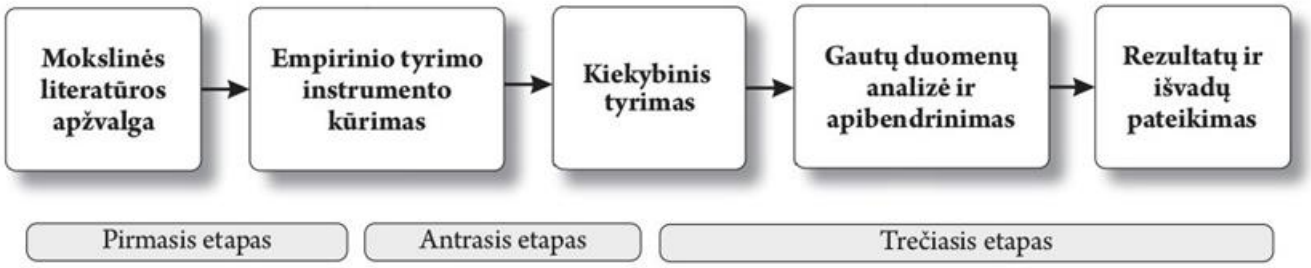
Šaltinis: sudaryta pagal Horodnic ir Williams (2019), p. 10-11

Lentelėje (žr. 2 lent.) matoma, kad ne visada veiksnių įtaka mokesčių moralei pasitvirtina vienodai – kartais rezultatai įvairiose valstybėse skiriasi (pvz.: atgrasymo priemonės, bendruomenės dydis). Tai gali priklausyti nuo įvairių faktorių, kuriems reikia kitų, išsamesnių tyrimų. Be to, tai gali priklausyti nuo skirtingų mokesčių moralės vertinimo metodų. Apžvelgus šiame darbe atliktus empirinius tyrimus matyti, kad aukščiau nurodytoje lentelėje nepateikiami socialiniai-demografiniai veiksniai, kurie, pasak mokslininkų, irgi turi įtakos mokesčių moralei ir buvo apžvelgti šiame darbe. Galimai šie duomenys plačiau neanalizuojami, nes Horodnic ir Williams (2019) tyrime orientuojamasi į *vidinius ir išorinius* veiksnius, tačiau ne į demografinius mokesčių mokėtojo, kaip subjekto, duomenis.

Šiame darbo skyriuje pateikti mokesčių mokėtojų elgsenos variantai ir modeliai, kurie aiškina mokesčių mokėtojų elgseną. Analizuojant teorinius aspektus, susijusius su mokesčių mokėjimu, išaiškėjo, kad psichologinis mokesčių mokėjimą aiškinantis modelis labiausiai paaiškina priežastis, kodėl žmonės moka mokesčius. Šiame modelyje atsirado naujas reiškinys – *mokesčių moralė, kuri įvardijama kaip vidinė mokesčio mokėtojo motyvacija mokėti mokesčius*. Nagrinėjant šį reiškinį išsamiau išaiškėjo, kad šis reiškinys gali būti veikiamas tam tikrų veiksnių ir gali veikti kitus reiškinius. Grandinė atrodytų taip: *ekonominiai, socialiniai, psichologiniai ir kiti veiksniai → mokesčių moralė → mokesčių mokėtojų elgsena → mokesčių surinkimas → valstybės ekonomika*. Ši grandinė neatspindi visų sąveikų, be to, grandinė gali eiti ir į priešingą pusę, ypač tai išryškėjo analizuojant šešėlinės ekonomikos ir mokesčių moralės ryšį. Reikėtų paminėti, kad veiksniai, veikiantys mokesčių moralę, gali veikti ir mokesčių mokėtojų elgseną. Todėl šiame darbe bus vertinama Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralė, atsižvelgiant į nurodytos grandinės pirmąjį elementą – veiksnius, veikiančius mokesčių moralę, be to pasitelkiant tyrimus bus nustatyta, ar mokesčių moralė turi įtakos mokesčių mokėtojų elgsenai.

2. MOKESČIŲ MORALĖS VERTINIMO METODOLOGIJA

Pirmame šio darbo skyriuje išnagrinėta mokslinė literatūra mokesčių mokėtojų elgsenos, mokesčių moralės ir ją veikiančių veiksnių tematika. Kadangi šio darbo pagrindinis tikslas – *įvertinti mokesčių mokėtojų (fizinių asmenų) mokesčių moralę Lietuvoje*, šiame skyriuje parengiama mokesčių moralės Lietuvoje vertinimo metodologija. „Metodologija suprantama kaip tyrimo proceso visuma, siejanti teorinę ir empirinę šio proceso dalis, aiškinant nagrinėjamus reiškinius“ (Kardelis, 2016, p. 91).

Šaltinis: Sudaryta autorės

12 pav. Tyrimo eiga

Pirmajame etape (žr. 12 pav.) atlikta teorinė mokslinės literatūros analizė, siekiant išaiškinti kas buvo nagrinėta mokesčių moralės tematika tiek Lietuvos, tiek užsienio publikacijų autorių, pateikti atlikti empiriniai tyrimai, susiję su mokesčių mokėtojų elgsenos paaiškinimu, mokesčių morale bei ją veikiančiais veiksniais.

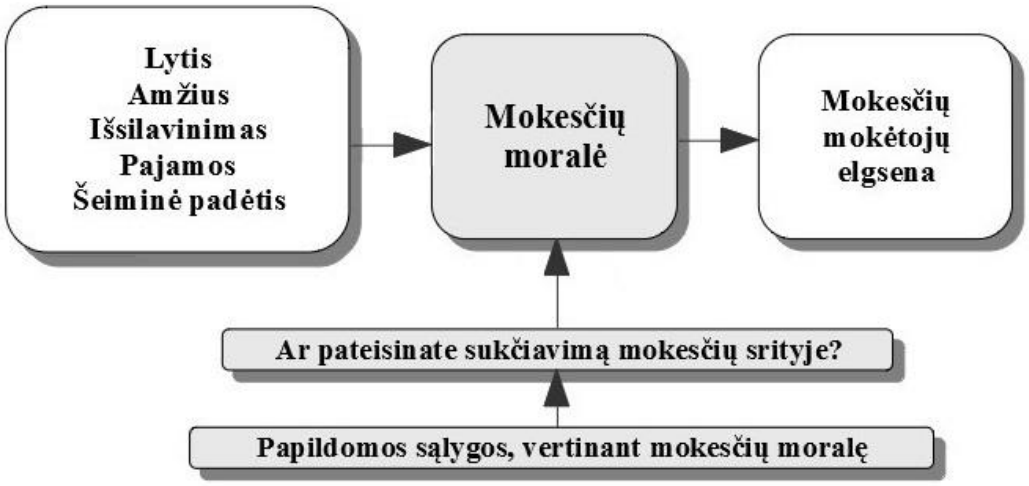
Antrajame etape, remiantis išnagrinėta moksline literatūra, sudaroma anketa, skirta apklausti mokesčių mokėtojus (fizinius asmenis), kurios tikslas *įvertinti Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralę.* Mokesčių moralė anketoje vertinama pasitelkiant standartinį mokesčių moralę vertinantį klausimą, įtraukiant į jį ir papildomas sąlygas, literatūroje nurodomus kaip veiksnius, veikiančius mokesčių moralę. Šioje dalyje nustatoma, ar mokesčių moralė turi poveikį mokesčių mokėtojų elgsenai bei nustatoma kokie socialiniai-demografiniai veiksniai turi įtakos mokesčių moralei.

Trečiajame etape pasitelkiant statistinius metodus išanalizuojami bei apibendrinami anketine apklausa surinkti duomenys: pateikiamas Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralės dydis, išreikštas procentais; atsakoma į klausimą mokesčių moralė turi įtakos mokesčių mokėtojų elgsenai; nustatoma, ar demografiniai veiksniai turi įtakos mokesčių moralei.

2.1. Anketinės apklausos metodas

Kiekybinio tyrimo tikslas – įvertinti mokesčių mokėtojų (fizinių asmenų) mokesčių moralę Lietuvoje. *Kiekybinio tyrimo tikslo pasiekimui iškeliami šie uždaviniai* (žr. 13 pav.):

1. Įvertinti mokesčių mokėtojų elgsenas;
2. Įvertinti mokesčių mokėtojų (fizinių asmenų) mokesčių moralę Lietuvoje ir veiksnius (socialinius-demografinius), turinčius jai įtakos;
3. Nustatyti, ar mokesčių moralė turi įtakos mokesčių mokėtojų elgsenai;
4. Įvertinti reikšmingiausias sąlygas, kurioms esant veikiama ir mokesčių moralė.

13 pav. Tyrimo tikslo ir uždavinių schema

Duomenų rinkimo instrumentas. Empirinių duomenų rinkimo instrumentas – anketa. Tai socialiniuose moksluose plačiai paplitęs metodas, kadangi apklausą atlikti nėra sudėtinga (Kardelis, 2016). Šis metodas naudotas atliekant Europos ir Pasaulio vertybių tyrimus, kuriuose taip pat buvo vertinama ir mokesčių moralė. Pasak Weber et al. (2014), apklausos yra tiesioginis metodas duomenų apie gyventojų požiūrį į mokesčius mokėjimą surinkimui, tačiau mokslininkai pabrėžia, kad nors šis apklausos būdas yra populiarus ir paprastas naudoti, tačiau visada išlieka tikimybė, kad tyrimo dalyvis į klausimus atsakinės nesąžiningai, nes ne visi mokesčių mokėtojai atvirai pasakoja apie jų požiūrį į mokesčių mokėjimą. Apie tai rašo ir Kardelis (2016), kad „duomenų objektyvumas priklauso ne tik nuo turinio, t. y. nuo klausimų, teiginių,

įvairių situacijų loginio ir aiškaus pateikimo, bet ir didžia dalimi nuo tiriamųjų sąžiningumo, jų noro atvirai atsakyti į klausimus ir teiginius“ (p. 237). Dėl šių priežasčių šio darbo autorė pasirinko atlikti anoniminę apklausą internete. Tokiu būdu apklausiant tyrimo dalyvius nėra tiesioginio kontakto su tyrėju ir didesnė tikimybė, kad į anketos klausimus, susijusius su mokesčių mokėjimu, tyrimo dalyviai atsakys sąžiningai.

Anketos klausimų tikslas – „<...> nuodugniau pažinti tiriamąjį reiškinį, gauti išsamesnės informacijos apie elgesį. Klausimai yra savotiški indikatoriai, o tai, kas tiriama, galima vadinti indikatu“ (Kardelis, 2016, p. 239). Šiuo atveju siekiama įvertinti Lietuvos gyventojų mokesčių moralę. Mokesčių moralė gali būti vertinama vienu klausimu, tačiau performuluojant klausimą ir įterpiant į jį atitinkamus veiksnius, arba vadinamąsias sąlygas, galima gauti išsamesnius rezultatus. Šiuo atveju mokesčių moralė būtų indikatu, o klausimai – indikatoriai. Nors „elgesio tyrimuose negalima tiksliai nustatyti indikatoriaus ir indikato atitikmens (ibid.), tačiau galima daryti prielaidą, kad „tiriamųjų nuomonė yra susijusi su tikruoju jų elgesiu, todėl reikia surasti tinkamiausią indikatorių, kuris geriausiai atitiktų tiriamąjį reiškinį“ (ibid.). Kadangi klausimai yra svarbiausias anketinės apklausos elementas, jie turi būti sudaromi taip, kad klausimai būtų, „<...> nukreipti į esminius žmogaus elgesio ypatumus jį nulemiančius veiksnius“ (Kardelis, 2005, p. 88). Dėl šios priežasties, kad būtų įvertinta mokesčių moralė ir sąlygos, nuo kurių ji galimai priklauso, taip pat kad būtų atsakyta į kitus tyrime išsikeltus uždavinius, būtina remtis ne tik savo nuomone, tačiau ir jau atliktais kitų mokslininkų empiriniais tyrimais.

Tyrimo imties dydžio nustatymas. Kad tyrimas teisingai atspindėtų visą tikslinę populiaciją, šiuo atveju Lietuvos mokesčių mokėtojus (fizinius asmenis), būtina nusistatyti reprezentatyvią imtį. Tik turint reprezentatyvią imtį galima bus išsiaiškinti Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralę bei padaryti statistiškai reikšmę turinčias išvadas. Tiriamaisiais buvo pasirinkti Lietuvos mokesčių mokėtojai – fiziniai asmenys. Remiantis Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymu, mokesčių mokėtojas tai „*asmuo, kuriam pagal mokesčio įstatymą yra nustatyta prievolė mokėti mokestį*“ (MAĮ 2 straipsnio 15 dalis). Tačiau ši samprata yra plati, ji apima ne tik fizinius, tačiau ir juridinius asmenis. Šiai apklausai atlikti pasirinkti fiziniai asmenys, nes juridiniam asmeniui vadovauja vadovai, kurie priima sprendimus ir veikia vadovaudamiesi savo susiformavusiais įsitikinimais bei nuomone, tame tarpe ir mokesčių morale, kuri juridiniams asmenims kaip subjektams negali būti matuojama. Be visa ko, juridinių asmenų vadovai dirba pagrinde pagal darbo sutartį ir laikomi „užimtais“ asmenimis, kas atitinka Lietuvos statistikos departamente nurodytą *užimtų gyventojų* definiciją. Lietuvos statistikos departamento internetinio tinklapio duomenimis, užimti gyventojai tai „*15 metų ir vyresni asmenys, dirbantys bet kokį darbą, gaunantys už jį darbo užmokestį*

pinigais ar išmoką natūra arba turintys pajamų ar pelno“ (https://osp.stat.gov.lt/aprasas-uzimtumo-lygis). Tokių gyventojų Lietuvos statistikos departamento duomenimis 2019 metų paskutinį ketvirtį buvo 1,379 mln. Nustatant tiriamųjų imtį naudojamasi *Creative Research Systems* skaičiuokle (http://www.surveysystem.com/sscalc.htm), kuri sudaryta remiantis *Paniottto* formule, kuri naudojama imties dydžio nustatymui. Patikimumo lygmuo *(confidence level)* pasirinktas 95 proc., kadangi nors anketa ir yra anoniminė, tačiau ne visuomet apklausiamieji atsako atvirai į klausimus apie jų požiūrį į mokesčius ir vengimą mokėti mokesčius. Pasikliautinasis intervalas (*confidence interval*) pasirinktas 5 procentai, kurie laikytini maksimaliai priimtinais (standartas tokiems tyrimams nuo vieno iki penkių procentų). Anketa yra pateikta internete, todėl imties dydis nebus koreguotas tyrimo dalyvių neatsakymo procentu.

Gautas *imties dydis – 384*, kas reiškia, kad norint gauti reprezentatyvius tiriamą populiaciją atitinkančius duomenis, būtina, kad į ją atsakytų 384 tyrimo dalyviai.

3 lentelė. Tyrimo imties dydis

Tyrimo dalyviai	Imties dydis
Mokesčių mokėtojai (fiziniai asmenys)	384

Anketos[*] sudarymo principai. Anketa sudaryta iš penkių dalių (žr. 1 priedą). *Pirmoje dalyje tyrimo autorė* prisistato, tyrimo dalyviui pateikiama informacija apie anketos tikslą. *Antrosios dalies* klausimai sudaromi siekiant nustatyti objektyvius socialinius-demografinius duomenis apie tyrimo dalyvį. *Trečioje dalyje* pateikiami klausimai, vertinantys mokesčių mokėtojų elgseną. *Ketvirtoje dalyje* pateikiami teiginiai, siekiant nustatyti tiriamųjų mokesčių moralę ir sąlygas, turinčias poveikį mokesčių moralės vertinimui. *Penktoji dalis* – tyrimo dalyvių pastabos bei pasiūlymai. Kiekvienos tyrimo dalies sudarymo metodika pateikiama toliau.

1. ***Pirmoji anketos dalis.*** *Šioje anketos dalyje tyrėja prisistato, tyrimo dalyviams pateikia atliekamo tyrimo tikslą, nurodo anketos pildymo trukmę*. Dėl tyrimo etikos ir pagarbaus požiūrį į tiriamuosius,

[*] https://apklausa.lt/f/mokesciu-morales-vertinimas-lietuvoje-ym7z6de/answers/new.html?advertised=true

tiriamieji vadinami ne respondentais, o tyrimo dalyviais (Kardelis, 2016). Šioje anketos dalyje pabrėžiamas tyrimo dalyvių anonimiškumas ir duomenų konfidencialumo užtikrinimas. Kiekvienas asmuo, susipažinęs su duomenų rinkimo tikslais, priima sprendimą ar dalyvauti šioje apklausoje. Svarbus ir grįžtamasis ryšys (Kardelis, 2016), todėl šioje dalyje tyrimo autorė pateikia kontaktinę informaciją tyrimo dalyviams, norintiems sužinoti apibendrintus tyrimo rezultatus. Tai lemia ir atsakingesnį anketos pildymą.

2. ***Antroji anketos dalis****. Šios dalies tikslas – surinkti objektyvius demografinius duomenis apie tiriamąjį*. Priemonė: *nominali ir intervalinė skalės*. Tyrimo dalyviai nominaliąja matavimo skale pagal nagrinėjamą požymį skirstomi į tam tikras grupes (Kardelis, 2016). Intervalinė skalė „padeda išmatuoti ir palyginti kai kuriuos požymius, turinčius skaitmeninę išraišką“ (ibid., p. 253). Pasirinkti šie duomenys*: lytis (nom.), amžius (int.), išsilavinimas (int.), pajamų dydis, atskaičius mokesčius (int.) ir šeiminė padėtis (nom.)*. Šie kintamieji mokslinėje literatūroje nurodomi kaip turintys įtakos mokesčių moralei, tačiau, kas įdomu, įvairiose valstybėse rezultatai rodė skirtingus rezultatus. Darbe bus vertinama, ar šie kintamieji turi įtakos mokesčių moralei ir mokesčių mokėtojų elgsenai Lietuvoje.

3. ***Trečioji anketos dalis.*** *Šioje dalyje vertinama mokesčių mokėtojų elgsena mokant mokesčius.* Informacijai gauti pasitelkti trys klausimai. *Pirmame* klausiama, ką mokesčių mokėtojas pasirinktų – gauti didesnį atlyginimą, tačiau darbdavys nemokėtų mokesčių, ar gauti mažesnį atlyginimą, tačiau darbdavys sumokėtų visus mokesčius (situacija A). *Antrame* – mokėti mažiau už prekę ir negauti pirkimo kvito, ar mokėti daugiau ir gauti pirkimo kvitą (situacija B). *Trečiuoju klausimu* siekiama nustatyti, kas mokesčių mokėtojui svarbiau – suteikta nuolaida perkant nekilnojamąjį turtą, tačiau pirkimo dokumentuose būtų nurodyta mažesnė kaina, nei jis sumokėtų, ar nurodyta teisinga kaina, tačiau nesuteikta nuolaida (situacija C). Prie šio klausimo atsakymų varianto buvo palikta galimybė pasirinkti kitą atsakymą ir įrašyti savo nuomonę. Šioje anketos dalyje buvo užduotas dar vienas klausimas „*Ar Jūsų kaimynai sukčiauja mokant mokesčius*?“, siekiant įvertinti ar mokesčių moralei turi įtakos kitų žmonių elgesys, tačiau šis klausimas eliminuojamas ir neanalizuojamas, nes net 74,1 proc. tyrimo dalyvių nežino kaip elgiasi kaimynai. Šios dalies surinktiems duomenims grupuoti pasirinkta nominali skalė.

4. ***Ketvirtoji anketos dalis.*** *Šios darbo dalies tikslas – įvertinti Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralę,* todėl pirmiausiai nustatomas pirminis klausimas, kuriuo vertinama mokesčių moralė (žr. 4 lent.).

4 lentelė. Mokesčių moralės vertinimo metodika

Šaltinis	Tyrimo dalyviai, imtis	Klausimas arba teiginys, vertinantis mokesčių moralę	Kintamųjų vertės Likerto skalėje	Reikšmė (perkodavimas ir reikšmė)
EVT, PVT (1981, 1990, 1999, 2008, 2017)	Pasaulio valstybių gyventojai, imtis – ne mažiau 1000. Imtis Lietuvoje – 1500	„Nemokėti mokesčių, jei yra tokia galimybė“	1 – „Niekada negalima pateisinti“, 10 – „Visada pateisinama“	1 – aukšta mokesčių moralė, 10 – žema mokesčių moralė
LLRI tyrimai (Žukauskas, 2019)	Lietuvos, Latvijos, Estijos, Lenkijos, Čekijos, Švedijos gyventojai nuo 18 iki 75 m. Imtis - 6 055	„Kaip manote, ar, pasitaikius progai, pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?“	1 – „Tai visada galima pateisinti“, 10 – „To niekuomet negalima pateisinti“	1 – žema mokesčių moralė, 10 – aukšta mokesčių moralė
Bejakovic ir Bezeredi (2019)	Kroatijos piliečiai, imtis – 2000	„Kažkas vengia mokėti mokesčius nedeklaruodamas, ar tik iš dalies deklaruodamas pajamas“	1 – „Absoliučiai nepriimtina“, 10 – „Absoliučiai priimtina“	1 žema mokesčių moralė (4-10) 2 vidutiniškai žema mokesčių moralė (3) 3 vidutiniškai aukšta mokesčių moralė (2) 4 – aukšta mokesčių moralė (1)
Williams ir Bezeredi (2018)	Bulgarijos, Kroatijos, Makedonijos verslo atstovai, imtis - 1430	„Metinio pajamų dydžio ar apyvartos sumažinimas, siekiant išvengti mokesčių, yra priimtina“	1 – „Visiškai nesutinku“, 10 – „Visiškai sutinku“	1 žema mokesčių moralė (4-10) 2 vidutiniškai žema mokesčių moralė (3) 3 vidutiniškai aukšta mokesčių moralė (2) 4 – aukšta mokesčių moralė (1)

Šaltinis: sudaryta autorės

Mokesčių moralės vertinimui (žr. 4 lent.) pateikiami įvairūs klausimai, tačiau pagrindiniai kriterijai, kuriuo remiantis jie sudaromi, tai: 1) teiginys arba klausimas, kuriuo siekiama nustatyti mokesčių mokėtojų nuostatas į sukčiavimą/vengimą mokėti mokesčius, 2) nuostatoms gauti pasitelkiama Likerto skalė; 3) gauti rezultatai koduojami atsižvelgiant į nuostatas – kuo labiau nepateisinama/neigiama žiūrima į mokesčių nemokėjimą, tuo aukštesnė mokesčių moralė. Plačiau mokesčių moralės vertinimas aprašytas šio 1.4.3. skyrelyje (žr. p 32) . Šio darbo autorė rėmėsi LLRI (Žukauskas, 2019) anketoje pateikiamu klausimu ir pagrindinį klausimą, vertinantį mokesčių moralę, formuluoją taip: „*Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius“*? (p. 46). Formuluojant klausimą, vertinantį mokesčių moralę, naudojamas terminas „sukčiauti“. Terminas „*sukčiauti*“ buitine prasme suprantamas kaip apgaudinėjimas, tačiau teisine kalba šis terminas turi kitą reikšmę. *Sukčiavimas*, kaip nusikalstama veika, įtvirtinta Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso

182 straipsnyje ir turi esminius skirtumus tarp mokesčių vengimo bei slėpimo. *Sukčiavimas* pastaruoju atveju reikštų tyčinį apgaulės panaudojimą kitam subjektui suklaidinti, siekiant *turtinės naudos sau ar kitiems.* Tokios veikos pavyzdys mokesčių srityje – neteisėta PVM atskaita arba motinystės išmokų gavimas (*2016 m. gruodžio 30 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo byla Nr. 2K-7-304-976/2016*). Esminius skirtumus, aiškinant mokesčių vengimą, slėpimą ir sukčiavimą mokesčių srityje, plačiau nagrinėja teisės srities mokslininkai, tačiau „Klausimynuose neturėtų būti tiriamiesiems nesuprantamų terminų ir sąvokų“ (Kardelis, 2016, p. 250). Kad tyrimo dalyviams nekiltų klausimų, šio termino definicija pateikiama anketoje: terminas *„sukčiauti“* anketoje suprantamas kaip „*mokesčio mokėtojo veiksmai, siekiant nemokėti mokesčių arba sumokėti mokesčių mažiau, nei priklauso*“. Į apibrėžimą neįtraukiami požymiai, susiję su sukčiavimu, kaip nusikalstama veika. Žemiau pateikiami suformuluoti klausimai, vertinantys mokesčių moralę (žr. 5 lent.).

5 lentelė. Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms

Nr	Klausimas	Papildoma sąlyga, formuluojant klausimą	Šaltinis, kuriuo remiamasi formuluojant sąlygą
1.	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?	-	(žr. 4 lent.)
2.	Ar pateisinama juridiniams asmenims (įmonėms) sukčiauti mokant mokesčius?	**Subjektas**	Mokesčių mokėtojų sąmoningumo ir šešėlinės ekonomikos lygio vertinimo tyrimai (VMI, 2017)
3.	Ar pateisinama fiziniams asmenims (gyventojams) sukčiauti mokant mokesčius?		
4.	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei šalyje vyrauja diktatūra?	**Valstybės valdymas**	Torgler (2011), Pommerehne ir Frey (1992)
5.	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei šalis yra teisinė valstybė?	**Teisinės valstybės faktorius**	Torgler (2011), Williams ir Krasniqi (2017)
6.	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai *kiti piliečiai sukčiauja* mokesčių srityje?	**Kitų piliečių elgesys**	Alm ir Torgler (2006), Frey ir Torgler, 2007, Torgler, 2011), Luttmer ir Singhal (2014)
7.	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai *kiti piliečiai sąžiningai* moka mokesčius?		
8.	Ar pateisinama sukčiauti mokesčių srityje, kai mokesčių našta yra *ypač didelė*?	**Mokesčių naštos dydis**	Horodnic ir Williams (2019), VMI tyrimai (2017), Bejakovic ir Bezeredi (2019)
9.	Ar pateisinama sukčiauti mokesčių srityje, kai mokesčių našta *yra maža*?		

5 lentelės tęsinys kitame puslapyje

5 lentelės tęsinys

10.	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei žinoma, kad valstybei trūksta lėšų viešosioms gėrybėms teikti (keliai, mokyklos, saugumas, teisingumas ir pan.)	**Mokesčių reikšmės suvokimas**	Šinkūnienė (2009)
11.	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, net tuo atveju, jei negavus mokesčių valstybė negalėtų toliau egzistuoti?		
12.	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai gyventojas nesukčiaudamas uždirbtų tik minimalų mėnesinį atlyginimą?	**Pajamų dydis**	Torgler et al. (2008), Bejakovic ir Bezeredi (2019), Rutkauskas (2018)
13.	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai gyventojas per mėnesį uždirba nuo 3000 Eur ir visiškai nemoka mokesčių?		
14.	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, net tuo atveju, kai mokesčių mokėjimas tai ne tik teisinė, moralinė pareiga prieš kitus?	**Moralinės pareigos jausmas**	Torgler (2004), Kiyak ir kt. (2013)
15.	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei tarp visų valstybės valdžios atstovų (Seimo, Vyriausybės, Teismų) paplitusi korupcija?	**Korupcija**	VMI tyrimai (2017), Rutkauskas ir Ivaškaitė-Tamošiūnė (2015), Krumplytė (2009)
16.	Ar pateisinama sukčiauti mokesčių srityje, kai kiti piliečiai moka mokesčius sąžiningai?	**Kontrolinis klausimas (7 kl.)**	

Šaltinis: sudaryta autorės

Pirmuoju klausimu vertinama mokesčių moralė, sekantys keturiolika klausimų vertina mokesčių moralę, tačiau atsižvelgiant į papildomas sąlygas (veiksnius). Šios sąlygos parenkamos remiantis pirmame šio darbo skyriuje (žr. 1.4.2 ir 1.4.3 skyrelius) pateiktais veiksniais, veikiančiais mokesčių moralę. Paskutinis klausimas (Nr. 16) – kontrolinis, jis atkartoja klausimą Nr. 7, kad būtų eliminuojami nesąžiningi tyrimo dalyviai. Šiems duomenims surinkti pasirinkta *Likerto* skalė, kuria galima sužinoti nuostatas į tam tikrus reiškinius (Kardelis, 2016). Atsakymų į teiginius pasirinkimo variantai nuo „*visiškai nepateisinama*“ iki „*visiškai pateisinama*“ (žr. 6 lent.).

6 lentelė. Likerto skalės reikšmės vertinant mokesčių moralę

Teiginys	Vertė	Reikšmė
Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?	5 – „Visiškai nepateisinama“ 4 – „Labiau nepateisinama, nei pateisinama“ 3 – „Nei pateisinama, nei nepateisinama“ 2 – labiau pateisinama, nei nepateisinama“ 1 – „Visiškai pateisinama“	5 – aukšta mokesčių moralė 4 – vidutinė mokesčių moralė 3,2,1 – žema mokesčių moralė

5. Penktoji anketos dalis. Šioje dalyje tyrimo dalyviai išreiškia savo nuomonę bei pastebėjimus.

Anketoje be šių penkių dalių buvo pateikta papildoma dalis – teiginiai, kuriais mokesčių mokėtojų buvo klausiama kokios priemonės, anot jų, yra efektyviausios skatinant mokesčių mokėtojus sąžiningiau mokėti mokesčius. Šios priemonės darbe nėra vertinamos, tačiau į gautus atsakymus atsižvelgiama teikiant pasiūlymus.

Tyrimo eiga. Anketa internetiniame tinklapyje www.apklausa.lt paskelbta 2020 m. vasario 1 d. Tyrimo dalyviai pateikti savo nuomonę į anketoje pateiktus klausimus galėjo nuo 2020 m. vasario 1 d. iki 2019 m. kovo 10 d. Atlikta ir bandomoji apklausa 2019 m. gruodžio mėn., siekiant nustatyti anketos trūkumus, pašalinti nesuprantamus klausimus tyrimo dalyviams, kuri buvo atlikta su dvidešimt tiriamųjų, atitinkančių kriterijų „*mokesčių mokėtojai (fiziniai asmenys)*“. Atlikus bandomąjį tyrimą iš ketvirtosios anketos dalies buvo performuluoti trys neaiškūs tiriamiesiems teiginiai – tyrimo dalyviai juos įvardijo kaip dviprasmiškus. Terminą „*sukčiauti*“ bandomojo tyrimo dalyviai suprato kaip apgaulę mokant mokesčius, kas ir yra tiriama šiame darbe, tačiau šio termino definicija, kad nekiltų papildomų klausimų pagrindinio tyrimo tiriamiesiems, yra pateikiama anketoje.

2.2. Statistinės duomenų analizės metodai

Šio darbo 2.1. poskyryje aprašyti anketos sudarymo metodai, tačiau tam, kad surinkti duomenys parodytų tam tikrus rezultatus, reikia parengti ir metodus, kuriais remiantis bus atlikta statistinė duomenų analizė. Kiekybinio tyrimo metodo – apklausos duomenų analizė bus vykdoma naudojant duomenų apdorojimo programą „*Microsoft Office Excel*“ ir „*SPSS*“ (angl. *Statistical Package for Social Science*) programos 24.0 versiją. Gautų kintamųjų įvertinimui bus naudojamas aprašomosios statistikos metodas, duomenys pateikiami procentais ir dažniais, naudojamas vidurkis (m) ir pasikliautinasis intervalas (PI0,95(m)), lyginami vidurkiai. Pasikliautinasis intervalas reikšmingas tam tikra imtimi išvadoms apie visą tiriamą populiaciją padaryti (Janilionis ir kt., 2008). Taip pat naudotas grafinis duomenų atvaizdavimas, siekiant palengvinti gautų rezultatų pateikimą.

Prieš analizuojant duomenis tikrinamas kintamųjų normalumas, kurį įvertinus galima priimti sprendimą, kokie statistiniai testai bus naudojami – parametriniai ar neparametriniai. Dėl didelės apimties kintamųjų normalumui tikrinti taikytas *Kolmogorovo-Smirnovo* testas (žr. 2 priedą), kuris parodė, kad normalumo prielaida daugumai kintamųjų netenkinama (nes $p=0,000$ ir $p<0,05$), todėl darbe bus naudojami

neparametriniai testai. Neparametriniai testai „Tai kriterijai, kuriems užtenka rangų ir nereikia, kad kintamieji būtų normalūs“ (Čekanavičius, 2011, p. 15). Kas ir bus naudojama šiuo tyrimo atveju.

Kryžminių lentelių metodas ir χ^2 (Chi kvadratu) kriterijus naudotas ieškant skirtumų tarp kokybinių kintamųjų. Statistiškai reikšmingiems skirtumams bus taikomas *Mann-Whitney (U)* arba *Kruskal-Wallis* kriterijus ir jo reikšmingumas p. Kruskalo-Voliso kriterijus „tai apibendrintas Mano-Vitnio-Vilkoksono kriterijaus atvejis didesniam negu 2 imčių skaičiui“ (Janilionis ir kt., 2008, p. 111). Taigi, vieno ar kito kriterijaus taikymas priklauso nuo imčių skaičiaus. Pavyzdžiui, vertinant moterų ir vyrų mokesčių moralės skirtumus bus naudojamas *Mann-Whitney* (*U)* testas, o visų amžiaus grupių ir mokesčių moralės, kur yra kelios imtys – *Kruskal-Wallis* testas. Šie testai naudojami 3.3.2. ir 3.3.3. šio darbo skyreliuose.

Darbe be visa ko siekiama nustatyti socialinių-demografinių veiksnių ryšį su mokesčių mokėtojų mokesčių morale. „Koreliaciniai tyrimai atliekami tada, kai norima atskleisti ryšį tarp dviejų ir daugiau veiksnių (kintamųjų)“ (Kardelis, 2016, p. 321). Šiems ryšiams nustatyti šiame darbe bus taikomas *Spearmano* koreliacijos koeficientas (r), kuris naudojamas ranginių kintamųjų ryšiui įvertinti. Kai atliekami koreliaciniai tyrimai, iš tyrimo dalyvio reikia gauti du atitinkamus duomenis (veiksnius), o turint tokius duomenis „galima apskaičiuoti šių kintamųjų reikšmių tarpusavio sąveikos laipsnį (ibid., p. 321). Jei koreliacijos ryšio koeficientas teigiamas, tai reiškia, kad vienam kintamajam didėjant didėja ir kitas, jei neigiamas – vienam didėjant kitas kintamasis mažės (nuo -1/1 iki 0, kuo arčiau 1/-1, tuo stipresnis ryšys, 0 – ryšio nėra). Šis koreliacijos koeficientas bus panaudotas 3.3.2. darbo skyrelyje.

Darbe naudojamas ir *Wilcoxon* ženklų kriterijus, siekiant nustatyti „dviejų skirstinių padėties skirtumą, kai imtys priklausomos (Vaitkevičius ir Saugardienė, 2010, p. 23). Šio metodo esmė – „randamas skirtumas tarp abiejų testavimo reikšmių“ (Pukėnas, 2005, p. 129). Šis metodas taikytas 3.3.4. skyrelyje, norit pamatyti skirtumus tarp mokesčių mokėtojų mokesčių moralės vertinant standartiniu klausimu ir vertinant mokesčių moralę esant papildomoms sąlygoms. Naudotas ir *Friedman* kriterijus, kuris parodo kintamųjų vidutinius rangus ir kokią maždaug vietą tarp tiriamų kintamųjų kiekvienas kintamasis užima pagal didumą (Čekanavičius, 2011). Todėl *Wilcoxon* ženklų kriterijumi nustačius reikšmingus mokesčių moralės ir mokesčių moralės su sąlygomis skirtumus, *Friedman* kriterijumi bus nustatytas šių sąlygų pasiskirstymas pagal reikšmingumą.

Sudaryta mokesčių moralės vertinimo metodika leis pasiekti pagrindinį šio darbo tikslą – įvertinti Lietuvos mokesčių mokėtojų (fizinių asmenų) mokesčių moralę ir padės atsakyti į papildomus uždavinius, išsikeltus šio darbo 2.1. poskyryje (žr. p. 41).

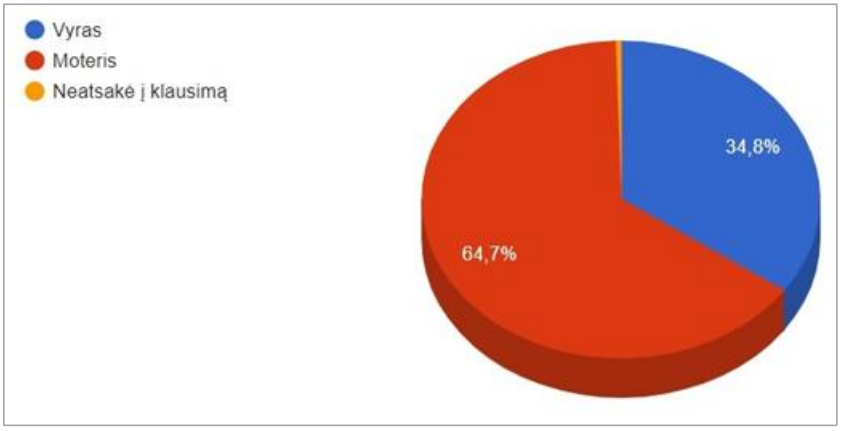
3. MOKESČIŲ MORALĖS VERTINIMAS LIETUVOJE

Norint įvertinti mokesčių mokėtojų mokesčių moralę Lietuvoje pasitelkiama anketa, kuri sudaryta pagal antrojo šio darbo skyriaus metodologiją (žr. 2.1. poskyrį). Apklausa buvo viešai pateikta tinklapyje www.apklausa.lt, o nuoroda į anketą buvo pateikiama socialiniuose tinkluose, įvairiuose socialinių tinklų grupėse. Anketa susilaukė didelio susidomėjimo, tyrimo dalyviai mielai reiškė nuomonę visais klausimais, tačiau gauti ir negatyvūs komentarai, pasipiktinimai, ko ir galima buvo tikėtis užduodant klausimus susijusius su mokesčiais ir požiūriu į sukčiavimą mokesčių srityje.

Iš viso į anketą atsakė 435 tyrimo dalyviai, tačiau atmetus nesąžiningus tyrimo dalyvius, kurie skirtingai atsakė į kontrolinius klausimus ir tuos, kurie anketą užpildė trumpiau nei per minutę, liko 417 tyrimo dalyvių atsakymai. Tam, kad anketa būtų reprezentatyvi, reikėjo, kad į ją atsakytų 384 mokesčių mokėtojai. Šis tikslas pasiektas – anketos duomenys atitinka tiriamą populiaciją. Toliau gauti duomenys ir atsakymai analizuojami pagal 2.2. poskyryje pateiktą metodiką.

3.1. Lietuvos mokesčių mokėtojų demografinių duomenų analizė

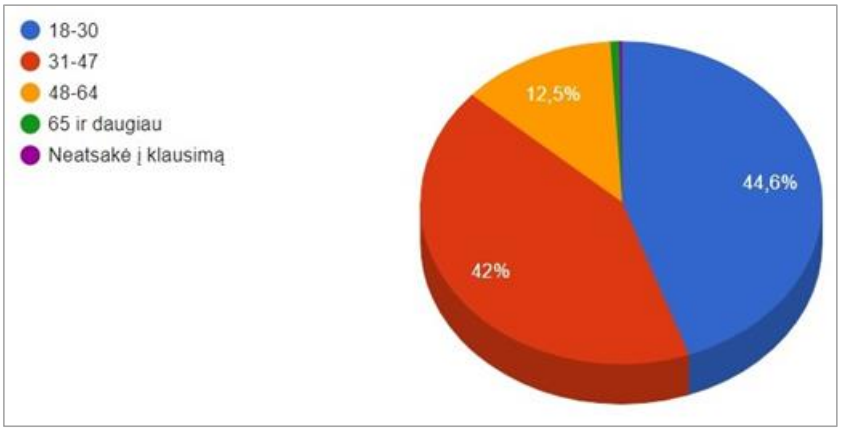
Analizė pradedama nuo antrosios anketos dalies – socialinių-demografinių tyrimo dalyvių duomenų, analizės.

14 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal lytį, procentais

Į anketą (žr. 14 pav.) atsakė 34,8 proc. (n=145) vyrų ir 64.7 proc. moterų (n=170). Du tyrimo dalyviai

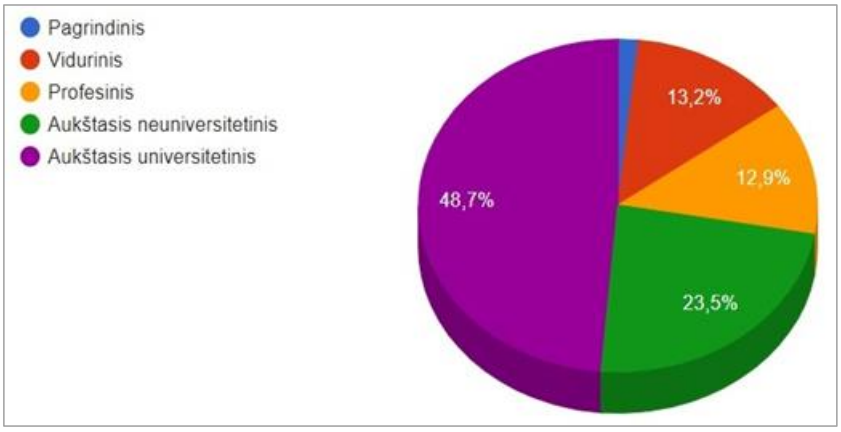
neatsakė į šį klausimą, tačiau jie nepašalinti iš apklausos, nes atsakė į sekančius klausimus. Anketa susilaukė daugiau susidomėjimo iš moterų, nors pateikus apklausą interneto šaltiniuose daugiausiai komentarų apie mokesčius gauta iš vyrų. Be to, matant tendenciją, kad daugiausiai atsako moterys, anketa plačiau buvo platinama grupėse, kur daugumą sudaro vyriškosios lyties atstovai (statybų, transporto sektoriaus ir panašiose grupėse), tačiau nepaisant to, šios dvi grupės pasiskirstė ne vienodai. Analizuojant jau atliktus tyrimus buvo matyti tendencija, kad moterys pasižymi aukštesne mokesčių morale, šiame darbe irgi bus nustatyta kokios lyties mokesčių mokėtojai Lietuvoje labiau nepateisina mokesčių nemokėjimo.

15 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal amžių, procentais

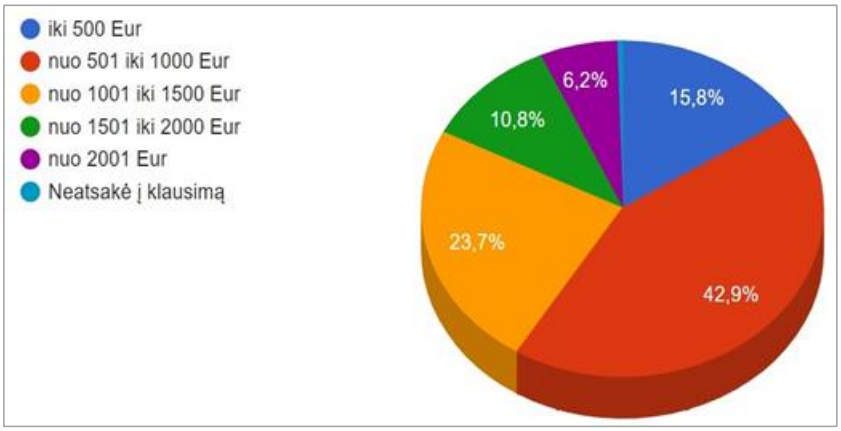
Mokslininkų tyrimai rodo, kad vyresnio amžiaus mokesčių mokėtojai pasižymi aukštesne mokesčių morale, nei jaunesnio amžiaus, todėl duomenys apie tyrimo dalyvių amžių buvo renkami ir šioje apklausoje. Anketoje pateiktos keturios amžiaus grupės (žr. 15 pav.). Į apklausą atsakė: 186 nuo 18 iki 30 metų amžiaus mokesčių mokėtojų, 175 mokesčių mokėtojai nuo 31 iki 47 metų amžiaus, 52 mokesčių mokėtojai nuo 48 iki 64 metų amžiaus ir 3 mokesčių mokėtojai nuo 65 metų amžiaus. Du tyrimo dalyviai neatsakė į klausimą. Dvi grupės (18-30 m. ir 31-47 m.) pasiskirstė panašiai, tačiau 48-64 amžiaus grupė tyrime sudaro tik 12,5 proc., 65 m. ir daugiau – tik 0,7 proc. (n=3.). Gauti du komentarai, kad amžiaus intervalai anketoje nurodyti per dideli, tačiau šioje anketoje svarbiausia išsiaiškinti kokie mokesčių mokėtojai – vyresnio ar jaunesnio amžiaus turi aukštesnę mokesčių moralę, todėl šie duomenis pasitelkiant nurodytus intervalus bus gauti.

Toliau analizuojamas tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal turimą išsilavinimą (žr. 16 pav.).

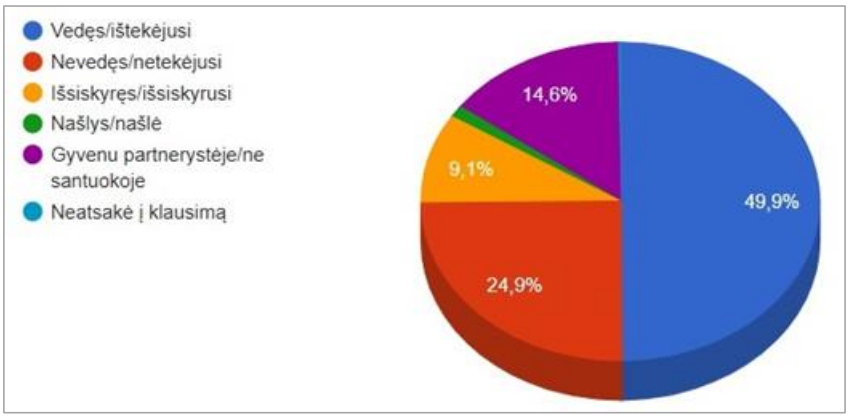

16 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal išsilavinimą, procentais

Beveik pusė tyrimo dalyvių (n=204, kas sudaro 48,7 proc.) teigė, kad turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą, 23,5 proc. (n=98) – aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą. Profesinį išsilavinimą teigė turintys 12,9 proc. (n=54), vidurinį – 13,2 proc. (n=55), pagrindinį tik 1,7 proc. (n=7) mokesčių mokėtojų. Pateikiant anketą į socialinius tinklus nebuvo orientuojamasi į grupes, turinčias aukštąjį išsilavinimą, nes anketa buvo pateikta visiškai skirtingo pobūdžio grupėse, kuriose į ją atsakyti galėjo skirtingą amžių, išsilavinimą, pajamas bei skirtingos šeiminės padėties asmenys. Tai, kad šio tyrimo dalyvių daugumą sudaro aukštąjį išsilavinimą turintys asmenys galimai paaiškina tai, kad mokesčių klausimai šiems mokesčių mokėtojams yra įdomesni.

17 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal pajamas per mėnesį, procentais

Vertinant tyrimo dalyvius pagal pajamas nustatyta (žr. 17 pav.), kad dauguma šio tyrimo dalyvių teigė gaunantys nuo 501 Eur iki 1000 Eur pajamas per mėnesį, atskaičius mokesčius (42,9 proc. n=179). Mažesnis mokesčių mokėtojų skaičius (23,7 proc., n=99) pažymėjo, kad gauna nuo 1001 Eur iki 1500 Eur. Iki 500 Eur pajamas gauna 15,8 proc. (n=66) tyrimo dalyvių, 10,8 proc. (n=45) – nuo 1501 Eur iki 2000 Eur, ir tik 6,2 proc. (n=26) – nuo 2000 Eur. Du asmenys į šį anketos klausimą neatsakė. Pirmame šio darbo skyriuje pateikti mokslininkų tyrimai rodė skirtingus rezultatus – vienose valstybėse aukštas pajamas uždirbantys asmenys pasižymi aukštesne mokesčių morale – kitose žemesne. Šio darbo 3.3.2 skyrelyje bus nustatyta, kokia mokesčių morale pasižymi skirtingas pajamas uždirbantys mokesčių mokėtojai.

18 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal šeiminę padėtį, procentais

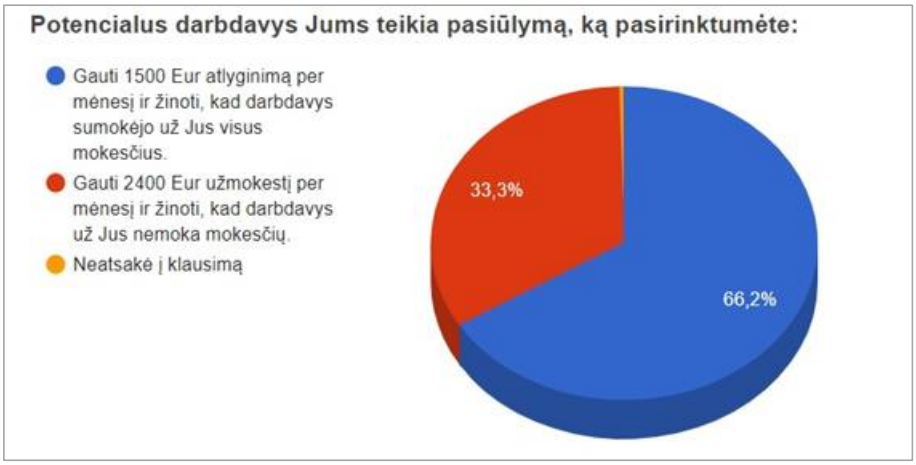
Analizuojant tyrimo dalyvius pagal šeiminę padėtį (žr. 18 pav.) matoma, kad beveik pusė tyrimo dalyvių yra sudarę santuoką (49,9 proc., n=208), nevedusių/netekėjusių 24,9 proc. (n=104), gyvenančių ne santuokoje 14,6 proc. (n=61), išsiskyrusių tyrimo dalyvių 9,1 proc. (n=38). Du tyrimo dalyviai į šį klausimą neatsakė. Analizuojant mokslinę literatūrą buvo pastebėta, kad asmenys, gyvenantys santuokoje dažniau pasižymi aukštesne mokesčių morale (JAV – priešingai). Šiame darbe bus nustatyta kokios šeiminės padėties mokesčių mokėtojai turi aukštesnę mokesčių moralę (žr. 3.3.2 skyrelį).

Šiame poskyryje pateiktas tyrimo dalyvių pasiskirstymas, kaip matoma, daugiausiai į anketą atsakė: moterys, 18-30 m. amžiaus, nuo 501 iki 1000 Eur pajamas per mėnesį gaunantys, aukštąjį universitetinį išsilavinimą turintys, susituokę mokesčių mokėtojai.

3.2. Lietuvos mokesčių mokėtojų elgsenos tyrimo statistinė duomenų analizė

Trečiosios anketos dalies tikslas – *įvertinti Lietuvos mokesčių mokėtojų elgseną.* Įvertinimui pasitelkti trys teiginiai, kuriuose mokesčių mokėtojas sprendžia dilemą susijusią su mokesčių mokėjimu. Mokesčių mokėtojas turi nuspręsti koks variantas jam labiau priimtinas – mokėti mokesčius (tiesiogiai arba netiesiogiai), ar nemokėti jų.

1. Pirmuoju klausimu, pateiktame trečiojoje anketos dalyje (situacija A), aiškinamasi kas mokesčių mokėtojui svarbiau, jeigu potencialus darbdavys pateiktų pasiūlymą: gauti 1500 Eur atlyginimą, tačiau darbdavys sumokėtų visus priklausančius mokesčius, ar gauti 2400 Eur, tačiau darbdavys už gyventoją nemokėtų jokių mokesčių (žr. 19 pav.).

19 pav. Mokesčių mokėtojų elgsena (situacija A). Tyrimo dalyvių paskirstymas, procentais

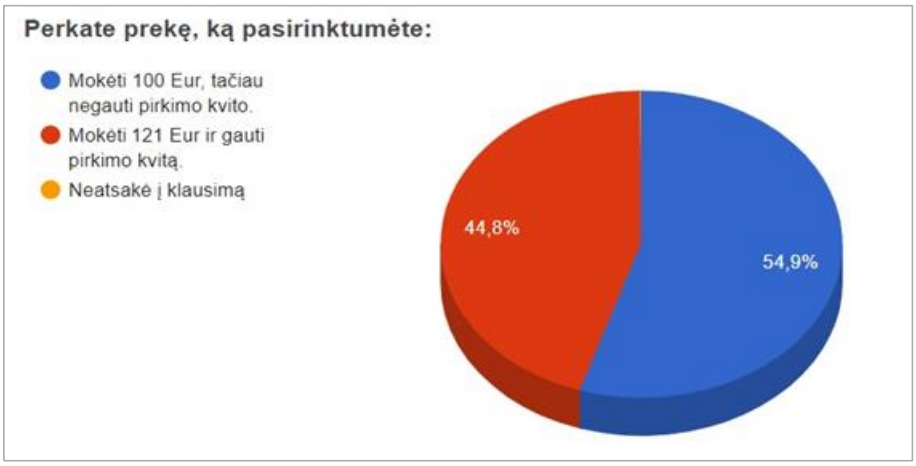
Rezultatai parodė, kad 66,2 proc. (n=276) mokesčių mokėtojų svarbiau gauti mažesnį atlyginimą ir darbdavio mokamus mokesčius, nei gauti didesnį užmokestį ir nemokamus mokesčius (n=139), 2 tyrimo dalyviai į šį klausimą neatsakė. Taigi, tyrimo dalyvių, kurie verčiau gautų mažesnį atlyginimą yra net 32,9 proc. daugiau. Tai gali būti siejama su socialinėmis garantijomis, kurias turi gyventojai įdarbinti pagal darbo sutartį, be visa ko, 1500 Eur atlyginimas yra beveik dvigubai didesnis už vidutinį darbo užmokestį Lietuvoje (2019 m. III ketv. vidutinis darbo užmokestis atskaičius mokesčius yra 834,3 Eur), tai leidžia teigti, kad 1500 Eur atlyginimas yra pakankamai orus, todėl gyventojai mieliau renkasi šį variantą, nei gauti 2400 Eur ir neturėti jokių socialinių garantijų. Pasiūlymuose, kuriuos gyventojai galėjo pateikti apklausoje, du tyrimo

dalyviai parašė, kad nors rinktųsi 2400 Eur ir nemokamus mokesčius, tačiau paminėjo, kad tokiu atveju išsiimtų individualios veiklos pažymą ir mokėtų mokesčius, kurie pasak jų, būtų mažesni, nei dirbant pagal darbo sutartį. Tokie tyrimo dalyvių pamąstymai galėtų reikšti, kad vis vien ieškoma išeičių mokėti mažiau mokesčių ir gauti didesnes pajamas.

Analizuojant atsakiusius į šį klausimą išsamiau išaiškėjo, kad moterys labiau linkusios pasirinkti 1500 Eur atlyginimą ir mokamus mokesčius, nei vyrai. Amžiui augant didėja ir besirenkančių 1500 Eur atlyginimą ir mokamus mokesčius, tačiau nuo 65 m. tyrimo dalyviai pasirenka gauti 2400 Eur ir nemokėti mokesčių. Ryškios išsilavinimo įtakos elgsenai nematyti, išskyrus pagrindinį išsilavinimą turinčius tyrimo dalyvius, kurie labiau linkę gauti 2400 Eur, tačiau dėl mažo šios grupės tyrimo dalyvių skaičiaus šis rezultatas galimai neatspindi tikrosios šios grupės elgsenos. Analizuojant pajamų dydžio ir elgsenos ryšį nustatyta, kad nuo 1001 iki 1500 Eur gaunantys mokesčių mokėtojai labiau linkę gauti 1500 Eur, o mokesčių mokėtojai, uždirbantys nuo 2001 Eur, labiau linkę rinktis didesnį atlyginimą ir nemokamus mokesčius. Analizuojant šeiminės padėties įtaką nuostatoms matyti, kad išsiskyrę tyrimo dalyviai mieliau renkasi gauti 2400 Eur ir nemokėti mokesčių.

Taigi, net 66,2 proc. mokesčių mokėtojų renkasi gauti 1500 atlyginimą ir mokamus mokesčius. Remiantis pirmame šio darbo skyriuje įvardintomis teorijomis šis elgsenos pasirinkimas gali būti siejamas su racionalumu – jei darbdavys nemokės mokesčių, mokesčių mokėtojas negaus socialinių garantijų, mokant juos – socialinės garantijos bus užtikrintos. Todėl šioje situacijoje tyrimo dalyviai mato akivaizdžią mokamų mokesčių naudą. Be to, formuojant klausimą buvo pasirinkta 1500 Eur atlyginimo suma, kuri yra beveik didesnė už vidutinį darbo užmokestį Lietuvoje (2019 m. III ketv. 834,3 Eur), todėl tyrimo dalyviams neturėjo kilti abejonių, ar anketos teiginyje nurodytos atlyginimo sumos užteks pagrindinių poreikių tenkinimui.

2. Sekančiame klausime, kuriuo vertinama mokesčių mokėtojų elgsena (situacija B), tyrimo dalyvių buvo klausiama ką jie pasirinktų – mokėti už prekę 100 Eur ir negauti pirkimo kvito, ar mokėti 121 Eur ir gauti pirkimo kvitą (žr. 20 pav.). Daugiau nei pusė tyrimo dalyvių atsakė, kad verčiau mokėtų 100 Eur ir negautų pirkimo kvito (n=229, 54,9 proc.), likusieji pasirinko mokėti daugiau ir gauti pirkimo kvitą (n=187, 44,8 proc.). Vienas tyrimo dalyvis į šį klausimą neatsakė. Komentaruose, kuriuos tyrimo dalyviai galėjo pateikti, tyrimo dalyviai (n=4) aiškino šį pasirinkimą: „kam mokėti daugiau, jei galima mažiau“, kiti tyrimo dalyviai (n=7) teigė, kad jei prekei reikalinga garantija, mokės 121 Eur, jei nereikės – 100 Eur.

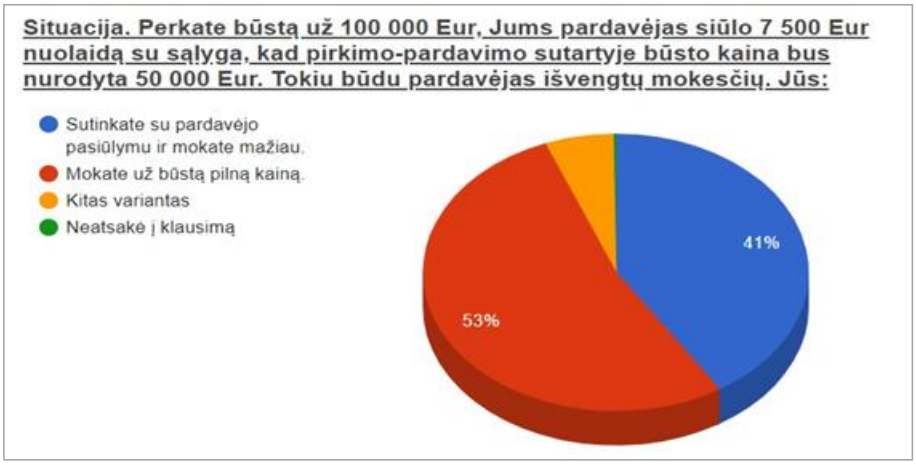

20 pav. Mokesčių mokėtojų elgsena (situacija B). Tyrimo dalyvių paskirstymas, procentais

Šios elgsenos detalesnė analizė parodė, kad dažniausiai pasirenka mokėti 100 Eur ir negauti pirkimo kvito šios mokesčių mokėtojų grupės: vyrai, jaunesnio amžiaus (18-30), aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą turintys ir nuo 2000 Eur uždirbantys mokesčių mokėtojai. Labiau linkę mokėti visą kainą už prekę moterys, pagrindinį ir aukštąjį išsilavinimą turintys, susituokę mokesčių mokėtojai. Šiuo atveju, palyginus su situacijos A elgsena, mokesčių mokėtojų besielgiančių sąžiningiau mokesčių srityje yra mažiau. Tai galima sieti su matoma tiesiogine nauda, kai darbdavys moka mokesčius ir mokesčių mokėtojas gauna socialines garantijas, ir nematoma nauda, kai mokesčių mokėtojas, sumokėjęs daugiau už prekę pridėtinės vertės mokesčio suma, *tiesiogiai* atgal už tai nieko negauna. Mokesčių mokėtojai pasiryžę mokėti daugiau tuo atveju, jeigu jiems reikalinga garantija, kas dar kartą patvirtina, kad mokesčių mokėtojams svarbus tiesioginės naudos suvokimas atitinkamos elgsenos formavimuisi.

VMI (2017) atliktuose tyrimuose taip pat buvo klausiama, ką pasirinktų mokesčių mokėtojai – mokėti daugiau ir gauti kvitą, ar mokėti mažiau ir negauti kvito (be kainos kriterijaus). Duomenys artimi ir juos galima palyginti. VMI užsakymu atlikti tyrimai parodė, kad 52 proc. mokesčių mokėtojų pasirinktų mokėti mažesnę kainą ir negauti pirkimo dokumentų, o likusieji, 48 proc., pasirinktų mokėti daugiau ir gauti pirkimo dokumentus. Galima teigti, kad mokesčių mokėtojų elgsena, lyginant 2017 m. ir 2020 m. rezultatus, pasikeitė į blogąją pusę – labiau renkamasi mokėti mažiau ir negauti kvito (+2,9 proc.).

3. Paskutiniame klausime, kuriuo vertinama mokesčių mokėtojų elgsena, pateikiama situacija (C), kai mokesčių mokėtojas perkant būstą turėtų rinktis – mokėti pilną kainą (100 000 Eur), ar mokėti 7 500 Eur

suma mažiau, tačiau su sąlyga, kad pirkimo dokumentuose bus įrašoma dvigubai mažesnė būsto suma (50 000 Eur). Situacijoje paaiškinama, kad pardavėjas tokiu atveju išvengtų jam priklausančių mokėti mokesčių.

21 pav. Mokesčių mokėtojų elgsena (situacija C). Tyrimo dalyvių paskirstymas, procentais

Daugiau nei pusė mokesčių mokėtojų (53 proc., n=221) atsakė, kad pasirinktų už būstą mokėti pilną kainą, 41 proc. (n=171) sutiktų su pardavėjo teikiamu pasiūlymu, 5,4 proc. (n=28) mokesčių mokėtojų pasirinko kitą variantą ir išsakė savo nuomonę šiuo klausimu, vienas tyrimo dalyvis neatsakė (žr. 21 pav.). Vyrai, pasirinkę kitą variantą akcentavo, kad sutiktų su šiuo pasiūlymu, jei: 1) būtų pasiūlyta didesnė nuolaida, 2) jei tai siūlytų artimas asmuo. Dar vyriškosios lyties atstovai teigė, kad nesutiktų su pardavėjo pasiūlymu, nes „neapsimoka, vertė krenta du kartus“, „priklauso ar finansuoja bankas“, „priklauso ar labai norisi būsto“. Moterys, kurios rinkosi kitą variantą, išsakė tokius pamąstymus: 1) „moku 50 000 Eur ir nemokėsiu likusių pinigų, nes sutartyje nurodyta būtent taip“, 2) „pagalvočiau, nes jei norėsiu parduoti už didesnę sumą mokesčius reikėtų mokėti pačiai“, 3) „jei perku už grynus, sutikčiau“, 4) „jei banko paskola, tai tik visą sumą“, 5) „domiuosi, ar toks sprendimas neturės pasekmių ateityje“, 6) „7 500 Eur per maža motyvacija“.

Galima pastebėti, kad sprendžiant šią pasirinkimo dilemą mokesčių mokėtojai racionaliai priėjo prie klausimo – sprendė, ar toks variantas neturės jiems neigiamų pasekmių. Be to, neretai buvo minima ir siūlomos nuolaidos suma, kuri irgi lemtų mokesčių mokėtojų apsisprendimą. Tačiau buvo ir principingų atsakymų, kurie nebuvo paaiškinti plačiau („ieškau kito būsto“, „neperku“). Galimai čia pasireiškia šių asmenų aukšta mokesčių moralė, kai būstas būtų neperkamas iš principo – dėl neteisėto pardavėjo elgesio.

Įdomu ir tai, kad pardavėjo nemokamų mokesčių tyrimo dalyviai neakcentavo, tačiau mąstė, ar jiems patiems neatsirastų prievolė mokėti mokesčius, norint parduoti būstą artimoje ateityje.

Nustatyta, kad daugiau nei pusė mokesčių mokėtojų rinktųsi mokėti už būstą visą kainą ir negauti nuolaidos. Aukštesnio išsilavinimo, susituokę mokesčių mokėtojai labiau linkę mokėti visą kainą už būstą ir negauti nuolaidos, moterų ir vyrų rezultatai pasiskirstė panašiai. Analizė parodė, kad augant pajamoms ir amžiui dažniau renkamasi mokėti pilną kainą už būstą, tačiau pasiekus 2001 Eur gaunamas pajamas dauguma sutiktų su pardavėjo siūloma nuolaida. Kitą variantą pasirinkę mokesčių mokėtojai išsakė savo nuomonę, kur pasireiškė bendras jų požiūris – priimant sprendimą ar mokėti pilną kainą už būstą, ar gauti nuolaidą, neakcentuojami mokesčiai, kurių nesumokės pardavėjas – mokesčių mokėtojai orientavosi į tai, kokios pasekmės kiltų jiems, sutikus su pardavėjo pasiūlymu. Ypač tai išryškėjo tarp aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų, kurie pasirinkę kitą variantą šią priežastį įvardindavo dažniausiai.

Šių trijų klausimų (A, B, C) pagrindinis tikslas – įvertinti mokesčių mokėtojų elgseną. Elgsenos analizė parodė, kad mokesčių mokėtojai skirtingose situacijose elgiasi skirtingai – perkant prekę tik 44,8 proc. mokėtų pilną kainą, likę – sutiktų su pardavėjo pasiūlymu ir sumokėtų mažiau. Tai išties problema, nes tokie ir panašūs pasiūlymai neretai gaunami iš ūkinę komercinę veiklą vykdančių subjektų ir mokesčių mokėtojai jais gali pasinaudoti, dėl ko valstybė surenka mažiau mokesčių. Tačiau kas įdomu, darbo santykiuose situacija pasikeičia – net 66,2 proc. mokesčių mokėtojų verčiau gautų 1500 Eur ir mokamus mokesčius, nei gautų didesnį užmokestį ir darbdavio nemokamus mokesčius. Perkant būstą daugiau nei pusė (53,0 proc.) mokesčių mokėtojų irgi linkę mokėti pilną kainą ir nesutiktų su pardavėjo pasiūlymu. Tyrimai rodo, kad lytis, amžius, išsilavinimas, pajamos, šeiminė padėtis tam tikrais atvejais turi įtakos elgsenai, tačiau šiame darbe socialinių-demografinių veiksnių įtaka plačiau neanalizuojama ir jai ištirti reikėtų detalesnių tyrimų.

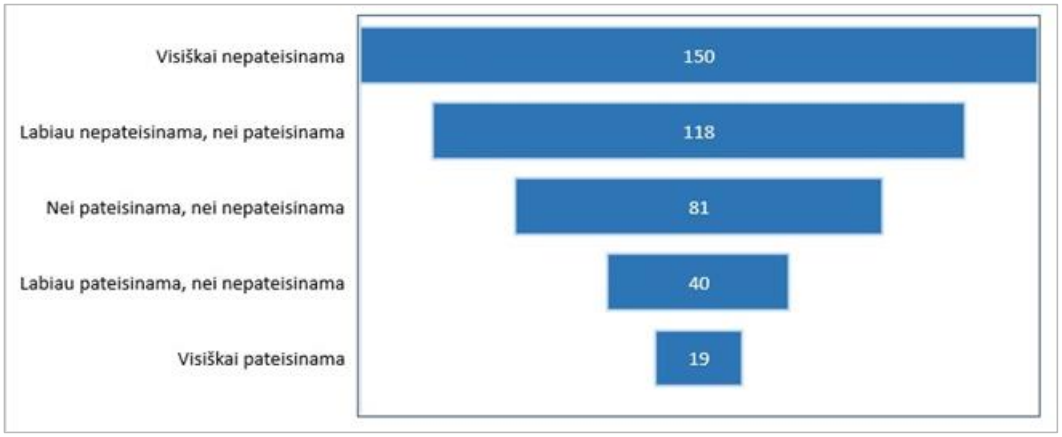
Taigi, gauti rezultatai patvirtina, kad mokesčių mokėtojai skirtingose su mokesčių mokėjimu susijusiose situacijose elgiasi skirtingai. Galimai viena priežasčių – racionalus priėjimas prie konkretaus klausimo konkrečioje situacijoje ir mokesčių mokėtojai veikia pagal klasikinį ekonominį modelį – racionaliai apskaičiuoja galimą naudą. Tačiau kokią reikšmę jų pasirinkimui turi mokesčių moralė, jei mokslinė literatūros analizė parodė, kad tarp šių dviejų reiškinių yra tam tikras ryšys? Sekančio poskyrio tikslas, be visa ko, atsakyti ir į šį klausimą.

3.3. Mokesčių mokėtojų mokesčių moralės vertinimo tyrimo duomenų analizė

Šiame poskyryje analizuojama ketvirtoji anketos dalis, kurios pagrindinis tikslas – *įvertinti mokesčių mokėtojų mokesčių moralę Lietuvoje.* Šioje darbo dalyje atsakoma ir į papildomus uždavinius, išsikeltus 2.1. poskyryje (2-4 uždaviniai, žr. p. 41).

3.3.1. Mokesčių moralės vertinimas

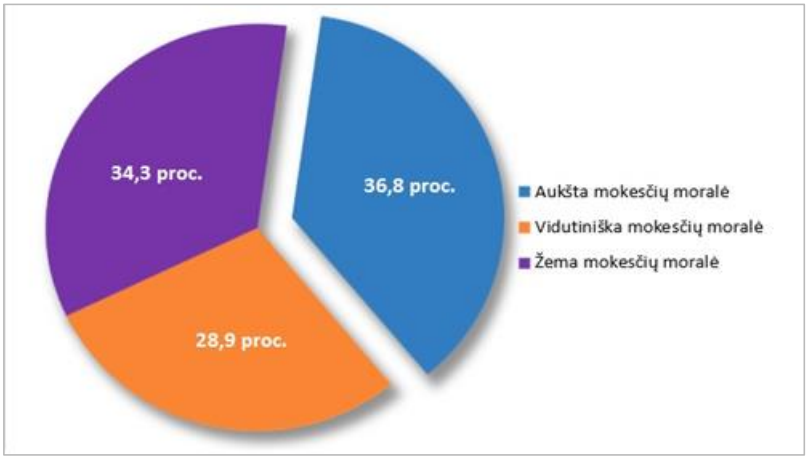
Klausimas, vertinantis mokesčių mokėtojų mokesčių moralę, anketoje skamba taip: „*Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius*“? Į klausimą atsakė 408 tyrimo dalyviai.

22 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal nuostatas į sukčiavimą mokant mokesčius

Analizė rodo (žr. 22 pav.), kad daugiau kaip trečdalis (36,8 proc., n=150) mokesčių mokėtojų visiškai nepateisina sukčiavimo mokesčių srityje, labiau pateisina, nei nepateisina 28,9 proc. (n=118) mokesčių mokėtojų, nei pateisina, nei nepateisina, arba, kitaip tariant, neturi suformuotos kategoriškos nuomonės pateiktu klausimu – 19,9 proc. (n=81) mokesčių mokėtojų, 9,8 proc. (n=40) labiau pateisina, nei nepateisina ir 4,7 proc. (n=19) visiškai pateisina sukčiavimą mokesčių srityje. Iš pateikto piltuvėlio formos paveikslo galima susidaryti bendrą vaizdą, kad dauguma mokesčių mokėtojų visgi neigiamai žiūri į sukčiavimą mokesčių srityje, *tačiau ar jis tiksliai atspindi Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralę*? Tam, kad atsakyti šį klausimą, kintamojo reikšmės pakeičiamos pagal metodologijoje pateiktas reikšmes, kur: 5

(visiškai nepateisinama) – aukšta mokesčių moralė; 4 (labiau nepateisinama, nei pateisinama) – vidutinė mokesčių moralė; 3,2,1 (likusios reikšmės) – žema mokesčių moralė.

23 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal nustatytą mokesčių moralę, procentais

Rezultatai rodo (žr. 23 pav.), kad aukštą mokesčių moralę turi 36,8 proc. mokesčių mokėtojų, žema mokesčių morale pasižymi 34,3 proc. mokesčių mokėtojų ir likę 28,9 proc. – vidutiniškos mokesčių moralės Lietuvos mokesčių mokėtojai.

Bendras tyrimo dalyvių mokesčių moralės nustatytas įvertis (žr. 7 lent.), vertinant pagal Likerto skalės reikšmes (5 – aukšta; 1 – žema mokesčių moralė) – 3,83 balai [3,72; 3,95], tuo tarpu perkodavus šį kintamąjį pagal metodologijoje nurodytas reikšmes, nustatytas 2,02 [1,94; 2,11] balo mokesčių moralės įvertis (3 – aukšta, 2 – vidutiniška, 1 – žema mokesčių moralė). *Darytina išvada, kad Lietuvos mokesčių mokėtojai pasižymi vidutine mokesčių morale.*

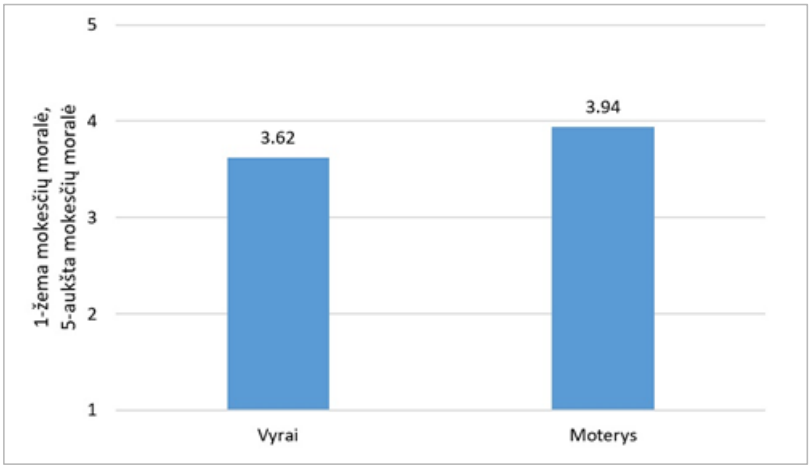
7 lentelė. Mokesčių moralės vertinimas

	Reikšmė	**Standartinė paklaida**	**Pasikliautinas intervalas (95 proc.)**	
			Apatinė riba	**Viršutinė riba**
Mokesčių moralė (pagal Likerto skalės reikšmes)	3,83	,058	3,72	3,95
Mokesčių moralė (perkodavus)	2,02	,042	1,94	2,11

3.3.2. Mokesčių moralės ir socialinių-demografinių veiksnių ryšio analizė

Šio skyrelio tikslas nustatyti, ar socialiniai-demografiniai veiksniai turi įtakos mokesčių mokėtojų mokesčių moralei. Norint gauti šiuos duomenis bus atliktas *Mann-Whitney (U)* arba *Kruskal-Wallis* testas, priklausomai nuo lyginamųjų grupių skaičiaus (nagrinėjant šios dalies rezultatus taip pat žr. 3 priedą), prieš tai pasitelkiant kryžmines lenteles ir χ^2 (Chi-kvadratu) kriterijų, ieškant skirtumų tarp kokybinių kintamųjų bei atlikta *Spearmano* koreliacinė analizė ryšiams nustatyti.

1. Kas pasižymi aukštesne mokesčių morale – moterys ar vyrai? Kryžminėje lentelėje (žr. 4 priedą) pateiktas vyrų ir moterų pasiskirstymas, tačiau kaip rodo χ^2 kriterijus, skirtumai tarp grupių nėra statistiškai reikšmingi, nes p=0,148, kas reiškia, kad vien šia lentele remiantis rizikinga būtų teigti, kad mokesčių moralė skiriasi moterų ir vyrų populiacijoje, todėl duomenys vertinami pasitelkiant *Mann-Whitney (U)* kriterijų (žr. 24 pav.). Nustatyta, kad moterų mokesčių moralė (3,94 [3,81;4,08]) yra statistiškai reikšmingai aukštesnė, nei vyrų (3,62, [3,41;3,83]), nes p<0,05 (U=16159; p=0,022). Gauti rezultatai sutampa su pirmame skyriuje pateiktų mokslininkų atliktais tyrimais (pvz., Torgler et al., 2008, Rutkauskas, 2018).

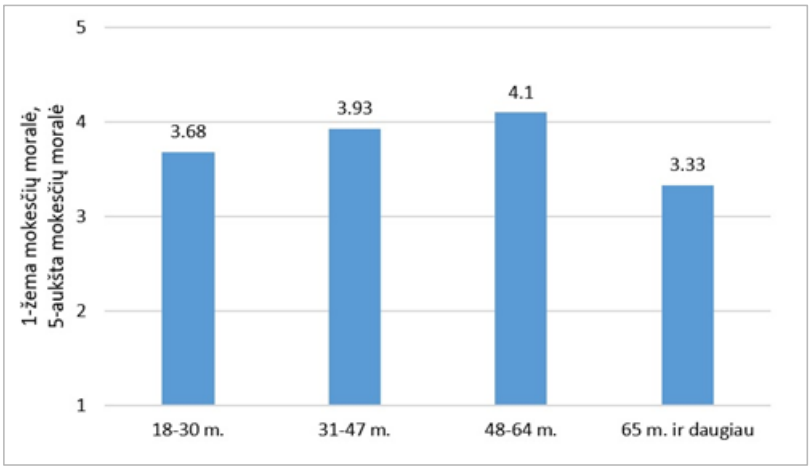

U=16159; p=0,022

24 pav. Mokesčių moralės vertinimas lyties atžvilgiu

2. Kokio amžiaus tyrimo dalyviai pasižymi aukštesne mokesčių morale? Visų pirma patikrinama kaip pasiskirsto kintamasis *mokesčių moralė* skirtingose amžiaus grupėse (žr. 5 priedą). Kaip rodo χ^2 kriterijus, skirtumai tarp grupių statistiškai nesiskiria (p=0,403), todėl reikalinga detalesnė analizė. *Kruskal-*

Wallis testas parodė (žr. 25 pav.), kad reikšmingų skirtumų tarp vidutinių rangų amžiaus grupėse nėra (χ^2=5,858; df=3; p=0,119, p>0,05), tačiau taikant *Mann-Whitney (U)* kriterijų tarp dviejų pasirenkamų imčių matoma, kad 48-64 m. amžiaus mokesčių mokėtojų mokesčių moralė (4,1 [3,78; 4,42]) yra statistiškai reikšmingai aukštesnė, negu 18-30 m. amžiaus (3,68 [3,50; 3,87]), nes p<0,05 (U=3688,5; p=0,029). Taigi, nuo 48 iki 64 metų amžiaus tyrimo dalyviai yra aukštesnės mokesčių moralės, negu nuo 18 iki 30 metų amžiaus mokesčių mokėtojai. Įdomu ir tai, kad tarp mokesčių mokėtojų amžiaus grupių vis dėlto vizualiai matoma tam tikra tendencija – kuo vyresnis mokesčių mokėtojas, tuo aukštesnė jo turima mokesčių moralė (išskyrus 65 ir daugiau metų turinčius mokesčių mokėtojus, kurių yra tik trys, todėl galimai gauti rezultatai neatspindi tikrosios situacijos). Rutkausko (2018) tyrimuose nustatyta, kad jaunesnio amžiaus mokesčių mokėtojai dažniau linkę vengti mokėti mokesčius, kas iš esmės sutampa ir su šiais tyrimais. Taigi, šio tyrimo rezultatai rodo, kad nuo 48 iki 64 metų amžiaus mokesčių mokėtojai yra aukščiausios mokesčių moralės.

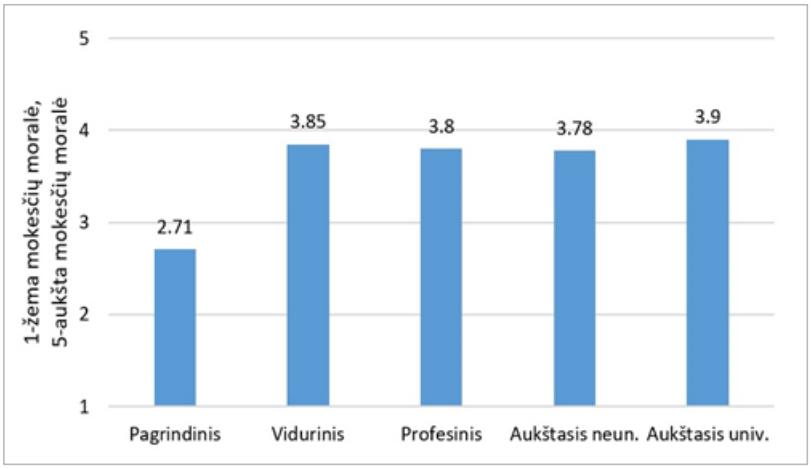

χ^2=5,858; df=3; p=0,119. p<0,05, kai: a – lyginama 18-30 su 48-64

25 pav. Mokesčių moralės vertinimas amžiaus atžvilgiu

3. Ar išsilavinimas turi įtakos mokesčių moralei? Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijus rodo (žr. 6 priedą), kad skirtumai tarp grupių statistiškai nereikšmingi (p=0,142), todėl toliau taikomi minėti testai. *Kruskal-Wallis* testas (žr. 26 pav.) reikšmingų skirtumų tarp vidutinių rangų išsilavinimo grupėse nerodo (χ^2=7,340; df=4; p=0,119, p>0,05), tačiau atliktas *Mann-Whitney (U)* testas parodė, kad turinčių pagrindinį išsilavinimą tyrimo dalyvių mokesčių moralė (2,71 [1,69; 3,74]) yra statistiškai reikšmingai žemesnė, negu turinčių vidurinį (3,85 [3,51; 4,19]) (U=90; p=0,022), profesinį (3,8 [3,49; 4,10]) (U=95,5; p=0,028), aukštąjį

neuniversitetinį (3,78 [3,54; 4,02]) (U=168,5; p=0,024) ir aukštąjį universitetinį išsilavinimą (3,9 [3,75; 4,06]) (U=306; p=0,008), nes p<0,05. Šioje dalyje reikėtų pažymėti, kad šio darbo pirmojo skyriaus empirinių tyrimų analizė rodė skirtingus rezultatus, liečiančius mokesčių moralės vertinimą pagal turimą išsilavinimą. Williams ir Krasniqi (2017), Torgler et al. (2008) tyrimuose buvo nustatyta, kad aukštesnį išsilavinimą turintys žmonės pasižymi didesne mokesčių morale ir labiau linkę mokėti mokesčius, nei žemesnį išsilavinimą turintys mokesčių mokėtojai. Rutkausko (2018) tyrimai rodė skirtingus rezultatus skirtingose valstybėse. Šioje tyrimo dalyje autorės tyrimai sutampa su minėtais Williams ir Krasniqi (2017) bei Torgler et al. (2008) tyrimais. Taigi aukščiausią mokesčių moralę Lietuvoje turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą, o žemiausią – pagrindinį išsilavinimą turintys mokesčių mokėtojai. Tačiau reikėtų pažymėti, kad pagrindinį išsilavinimą turinčių mokesčių mokėtojų tik 7, todėl šiai informacijai patvirtinti reikėtų detalesnių tyrimų, su didesne šios grupės tyrimo dalyvių imtimi.

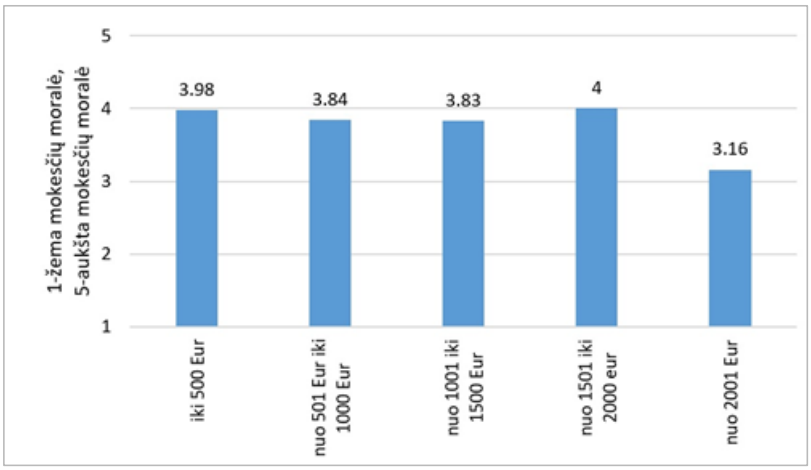

χ^2=7,340; df=4; p=0,119. p<0,05, kai: b – lyginama pagrindinis su viduriniu; c – lyginama pagrindinis su profesiniu; d – lyginama pagrindinis su aukštuoju neuniversitetiniu; f – lyginama pagrindinis su aukštuoju universitetiniu

26 pav. Mokesčių moralės vertinimas išsilavinimo atžvilgiu

4. Kokias pajamas uždirbantys mokesčių mokėtojai pasižymi aukštesne mokesčių morale? Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijus (žr. 7 priedą) rodo, kad skirtumai tarp grupių statistiškai nereikšmingi (p=0,418). Vidutiniai rangai šiose grupėse irgi mažai skiriasi remiantis *Kruskal-Wallis* testu (žr. 27 pav., χ^2=7,315; df=4; p=0,120, p>0,05). Tačiau *Mann-Whitney (U)* testas parodė, kad gaunančių virš 2001 Eur pajamas gaunančių tyrimo dalyvių mokesčių moralė (3,16 [2,53; 3,79]) yra statistiškai reikšmingai žemesnė,

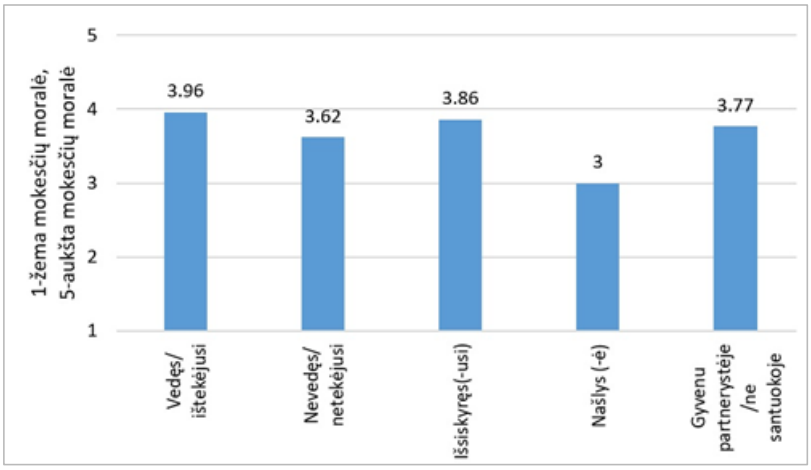
negu gaunančių: iki 500 Eur (3,98 [3,72; 4,25], U=564; p=0,020); 501-1000 Eur (3,84 [3,68; 3,99], U=1670; p=0,043); 1001-1500 Eur (3,83 [3,58; 4,08], U=894; p=0,042) ir negu 1501-2000 Eur pajamas gaunančių mokesčių mokėtojų (4,0 [3,65; 4,35], U=371,5; p=0,020), nes p<0,05. Taigi, mokesčių mokėtojai, gaunantys virš 2001 Eur dydžio pajamas turi žemesnę mokesčių moralę, negu gaunantys mažesnes pajamas. Iš esmės šie tyrimai sutapo su Torgler et al. (2008) tyrimais, kurie rodė, kad JAV aukštas pajamas uždirbantys mokesčių mokėtojai pasižymi žemesne mokesčių morale.

χ^2=7,315; df=4; p=0,120. p<0,05, kai: g – lyginama iki 500 Eur su virš 2001 Eur; h – lyginama nuo 501 iki 1000 Eur su virš 2001 Eur; i – lyginama nuo 1001 iki 1500 Eur su virš 2001 Eur; j – lyginama nuo 1501 iki 2000 Eur su virš 2001 Eur.

27 pav. Mokesčių moralės vertinimas pajamų atžvilgiu

5. Kokios šeiminės padėties mokesčių mokėtojai turi aukštesnę mokesčių moralę? Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijus tarp grupių nerodo reikšmingų skirtumų (žr. 8 priedą), vidutiniai rangai irgi mažai skiriasi (*Kruskal-Wallis* testo reikšmės: χ^2=6,008; df=4; p=0,199, p>0,05,). Tačiau vertinant duomenis *Mann-Whitney (U)* testu ir lyginant kintamuosius tarpusavyje nustatyta (žr. 28 pav.), kad susituokusių tyrimo dalyvių mokesčių moralė (3,96 [3,81; 4,11]) yra statistiškai reikšmingai aukštesnė, negu nesusituokusių (3,62 [3,37; 3,87]), nes p<0,05 (U=8912,5; p=0,033). Žemiausią mokesčių moralę turi našliai, tačiau našlių, atsakiusių į šį klausimą buvo tik 5, todėl šios grupės tyrimo dalyvių rezultatams patvirtinti reikėtų detalesnių tyrimų. Apibendrinant galima teigti, kad gyvenančių santuokoje mokesčių mokėtojų mokesčių moralė aukštesnė, nei nesusituokusių mokesčių mokėtojų. Tokius rezultatus rodo ir mokslininkų tyrimai (pvz. Williams ir Krasniqi, 2017, Rutkauskas, 2018).

χ^2=6,008; df=4; p=0,199. p<0,05, kai: k – lyginama vedęs/ištekėjusi su nevedęs/netekėjusi

28 pav. Mokesčių moralės vertinimas šeiminės padėties atžvilgiu

Siekiant nustatyti kaip mokesčių mokėtojų socialiniai-demografiniai veiksniai koreliuoja su mokesčių morale atlikta *Spearmano* koreliacinė analizė. Nustatytas statistiškai reikšmingas (žr. 8 lent.), bet silpnas teigiamas ryšys tarp tyrimo dalyvių amžiaus ir mokesčių moralės vertinimo (r=0,112; p=0,024, p<0,05). Tačiau kartu žiūrint į šiuos ir pateiktus 25 paveiksle rezultatus galima teigti, kad kuo didesnis amžius, tuo aukštesnė mokesčių moralė. Tarp mokesčių moralės ir išsilavinimo, pajamų statistiškai reikšmingo ryšio nenustatyta (p>0,05), todėl darytina išvada, kad mokesčių moralė tiesiogiai nepriklauso nuo išsilavinimo ar pajamų, nors reikšmingi skirtumai tarp tam tikrų grupių mokesčių mokėtojų ir jų mokesčių moralės rasti.

8 lentelė. Mokesčių moralės ryšys su demografiniais veiksniais

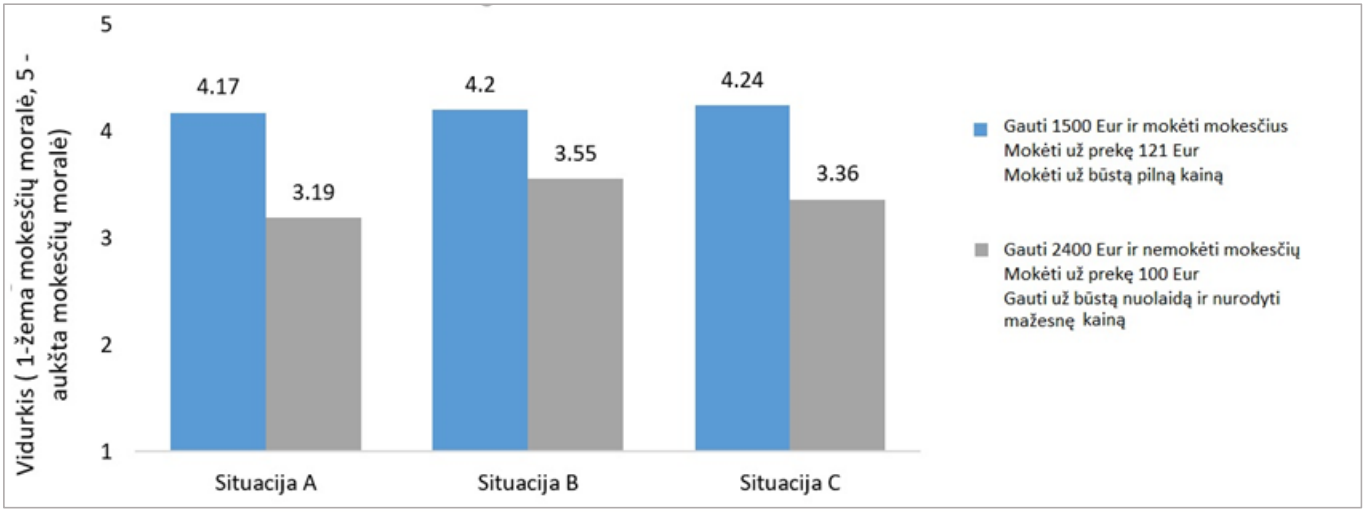
Sąsajos		Amžius	Išsilavinimas	Pajamos per mėnesį, atskaičius mokesčius
Mokesčių moralės vertinimas	r	**0,112***	0,061	-0,040
	p	**0,024**	0,215	0,425

r – *Spearman* koreliacijos koeficientas, p – statistinis reikšmingumas, * - <0,05, ** - 0,01

Taigi, aukščiausią mokesčių moralę turi: moterys, nuo 48 iki 64 metų amžiaus, aukštąjį universitetinį išsilavinimą turintys, nuo 1501 iki 2000 Eur uždirbantys, susituokę mokesčių mokėtojai. Tuo tarpu vyrai, nuo 18 iki 30 metų amžiaus, pagrindinį išsilavinimą turintys, nuo 2001 Eur uždirbantys, nesusituokę mokesčių mokėtojai turi žemiausią mokesčių moralę.

3.3.3. Mokesčių moralės įtakos mokesčių mokėtojų elgsenai analizė

Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad mokesčių moralė gali veikti mokesčių mokėtojų elgseną. Norint sužinoti, ar mokesčių moralė turi įtakos mokesčių mokėtojų elgsenai, tyrimo dalyviams buvo pateikiamos trys situacijos (A – darbdavio pasiūlymas, B – prekės pirkimas, C – būsto pirkimas), kuriose buvo po du galimus pasirinkimus – mokėti mokesčius, arba jų išvengti (žr. 3.2. poskyrį). Vertinant situaciją su būstu (situacija C), tolimesniame tyrime palikti tik du pasirinkimo variantai, be to, analizuojami tik tie mokesčių mokėtojai, kurie atsakė į klausimą vertinantį mokesčių moralę (n=408). Norint nustatyti, ar yra reikšmingi skirtumai tarp mokesčių moralės ir mokesčių mokėtojų elgsenos pasitelkiamos kryžminės lentelės, χ^2 kriterijus ir atliekamas *Mann-Whitney (U)* testas. Apibendrinti rezultatai pateikiami 29 paveiksle.

29 pav. Mokesčių mokėtojų mokesčių moralė ir jų elgsena situacijose A, B, C

Situacija A. Kryžminė lentelė ir χ^2 (Chi-kvadratu) kriterijus rodo, kad yra reikšmingi skirtumai tarp elgsenų ir mokesčių moralės ($p=0,000$, $p<0,05$, žr. 9 priedą). Toliau analizuojant duomenis *Mann-Whitney (U)* testu nustatyta (žr. 10 priedą), kad tyrimo dalyvių, kurie pirmoje situacijoje pasirinko gauti 1500 Eur ir mokamus mokesčius, mokesčių moralė (4,17 [4,05; 4,29]) yra statistiškai reikšmingai aukštesnė, negu tų, kurie pasirinko gauti 2400 Eur ir nemokėti mokesčių (3,19 [2,99; 3,39]), nes $p<0,05$ ($U=9896,5$; $p<0,001$). Taigi, nors tyrimo autorė siejo šį pasirinkimą su racionalumu ir tam tikru naudos apskaičiavimu gaunant socialines garantijas priėmus darbdavio pasiūlymą, tačiau vis dėlto mokesčių moralė šiam pasirinkimui taip pat turėjo įtakos.

Situacija B. Šioje situacijoje mokesčių mokėtojas turėjo priimti sprendimą – mokėti pilną kainą už prekę ir gauti pirkimo kvitą (121 Eur), ar mokėti mažiau, tačiau negauti pirkimo kvito (100 Eur). Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijus parodė, kad skirtumai reikšmingi ($p=0,000$, $p<0,05$, žr. 11 priedą). *Mann-Whitney (U)* testas rodo (žr. 12 priedą), kad tyrimo dalyvių, kurie antrojoje situacijoje pasirinko mokėti pilną kainą už prekę (121 Eur), mokesčių moralė (4,2 [4,05; 4,35]) yra statistiškai reikšmingai aukštesnė negu tų, kurie pasirinko sumokėti už prekę mažiau (3,55 [3,39; 4,05]), nes $p<0,05$ ($U=13683,5$; $p<0,001$). Reikėtų pažymėti, kad šioje situacijoje dauguma mokesčių mokėtojų pasirinko mokėti 100 Eur, tačiau aukštos mokesčių moralės mokesčių mokėtojai (visiškai nepateisinantys sukčiavimo mokesčių srityje) tvirtai rinkosi už prekę mokėti daugiau (63,3 proc. visų aukštos mokesčių moralės tyrimo dalyvių).

Situacija C. Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijus rodo, kad yra reikšmingi skirtumai ($p=0,000$, $p<0,05$, žr. 13 priedą). Tuo tarpu *Mann-Whitney (U)* testas atskleidė (žr. 14 priedą), kad tyrimo dalyvių, kurie trečioje situacijoje pasirinko sumokėti už būstą pilną kainą, mokesčių moralė (4,24 [4,11; 4,38]) yra statistiškai reikšmingai aukštesnė negu tų, kurie sutiko su pardavėjo pasiūlymu įrašyti dvigubai mažesnę kainą už būstą (3,36 [3,18; 3,54]), nes $p<0,05$ ($U=10307$; $p<0,001$). Taigi, aukštos mokesčių moralės mokesčių mokėtojai labiau linkę pasirinkti sąžiningą elgseną – mokėti už būstą pilną kainą ir nesutikti su pardavėjo pasiūlymu.

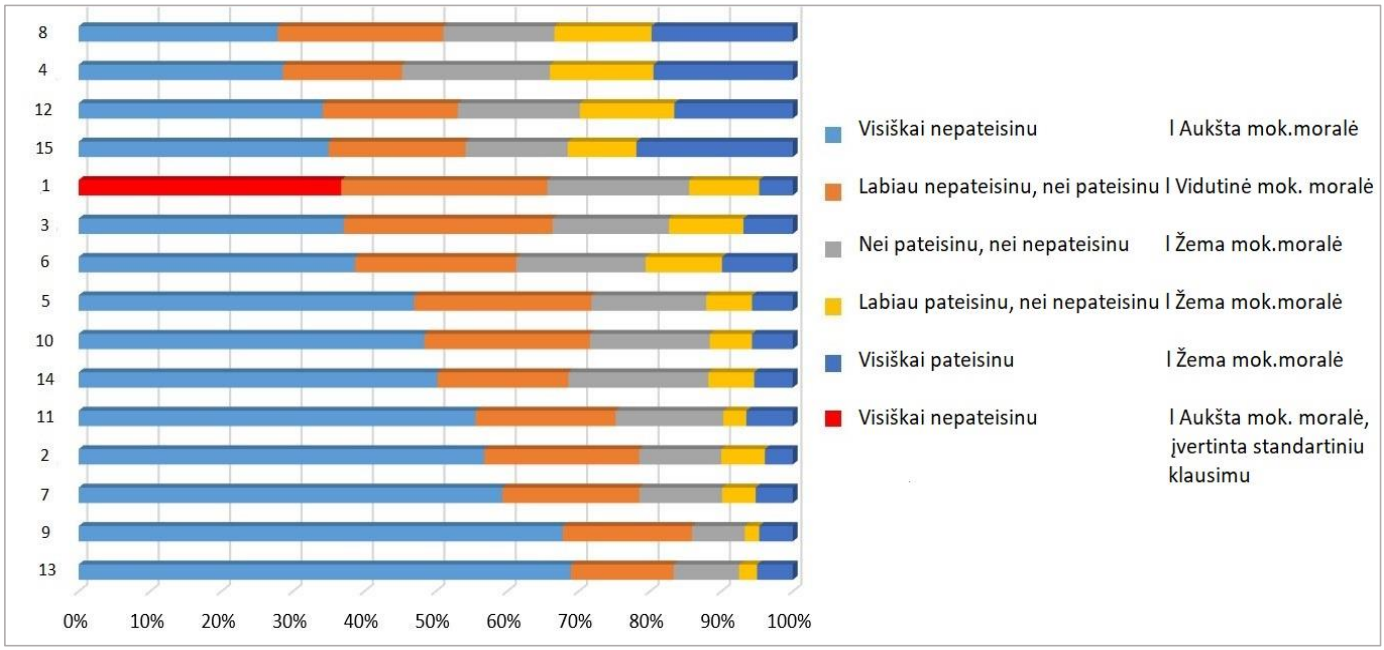
Analizuojant šios tyrimo dalies duomenis be visa ko nustatyta, kad dauguma mokesčių mokėtojų, kurie pasižymi aukšta mokesčių morale, visada rinkosi sąžiningą elgseną (situacijoje A – 86,6 proc., situacijoje B – 63,3 proc., C – 77,9 proc.), o tie mokesčių mokėtojai, kurie įvertinti kaip žemos mokesčių moralės mokesčių mokėtojai, dažniausiai rinkosi nesąžiningą elgseną ir sutikdavo su neteisėtais kitų subjektų pasiūlymais (A – 79,0 proc., C – 73,7 proc.).

Vertinant šios tyrimo dalies rezultatus darytina išvada, kad mokesčių mokėtojai, pasižymintys aukštesne mokesčių morale, labiau linkę pasirinkti sąžiningą elgseną. Tai suponuoja išvadą, kad mokesčių moralė daro pakankamai reikšmingą įtaką mokesčių mokėtojų elgsenai, kai jie susiduria su dilema – mokėti mokesčius, ar nemokėti jų. Jei asmuo pasižymi aukšta mokesčių morale, didesnė tikimybė, kad jis nesutiks su pasiūlymais, kuriuose bus pasiūlyta nemokėti mokesčių ir gauti tokiu būdu asmeninę naudą, ir atvirkščiai – žema mokesčių moralė lemtų nesąžiningos elgsenos pasirinkimą.

3.3.4. Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms

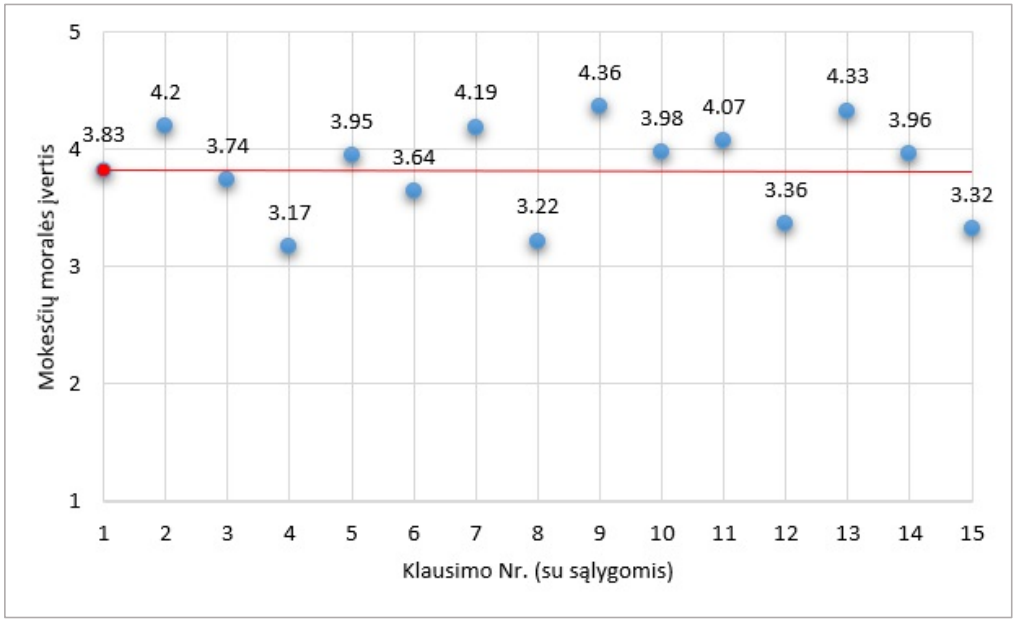
Šioje dalyje prie mokesčių moralę vertinančio klausimo pateikiamos papildomos sąlygos, siekiant įvertinti mokesčių moralę esant papildomoms sąlygoms ir nustatyti, kokie veiksniai mokesčių moralei daro didžiausią įtaką. Pateikiamos šios sąlygos: 2 ir 3 sąlyga – subjekto ypatybės (kai vengia mokėti mokesčius juridinis ir fizinis asmuo), 4 – valstybės valdymo forma (diktatūra), 5 – teisinės valstybės sąlyga, 6 ir 7 sąlyga – kitų piliečių elgesys, 8 ir 9 – mokesčių naštos dydžio sąlyga, 10 ir 11 – mokesčių reikšmės suvokimas, 12 ir 13 kitų piliečių uždirbamų pajamų dydis ir vengimas mokėti mokesčius, 14 – moralinės pareigos jausmas, 15 – korupcija tarp valstybės valdžios atstovų (žr. 5 lent., p. 46-47). Norint gauti atsakymą, kokios sąlygos labiausiai veikia mokesčių moralę, bus naudojamas *Wilcoxon* ženklų ir *Friedman* kriterijus.

Pirmasis klausimas bendras: „*Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?*“, kuris nuodugniai išanalizuotas 3.3.1. šio darbo skyrelyje ir atsako į klausimą *kokia yra Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralė,* kiti 14 klausimų – mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms. Skirtumams išreikšti pateikiama 100 proc. sudėtinė juostinė diagrama (žr. 30 pav.).

30 pav. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas vertinant mokesčių moralę esant papildomoms sąlygoms, procentais

Sudėtinėje juostinėje diagramoje aiškiai matomi skirtingi mokesčių moralės vertinimo rezultatai – raudona spalva išskirti aukštą mokesčių moralę turintys tyrimo dalyviai – mokesčių mokėtojai, nepateisinantys sukčiavimo mokesčių srityje, skirtingai atsako į kitus klausimus, kuriose vertinamos nuostatos į sukčiavimą esant papildomoms sąlygomis (žr. 15 priedą). Tačiau ar rezultatai skiriasi reikšmingai padės nustatyti *Wilcoxon* ženklų kriterijus.

31 pav. Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms

Bendras tyrimo dalyvių mokesčių moralės įvertis, vertinant mokesčių moralę pagal Likerto skalės reikšmes – 3,83 balai [3,72; 3,95]. Šis įvertis pažymėtas sklaidos diagramoje tiesine linija (žr. 31 pav. ir 16 priedą). *Wilcoxon* ženklų kriterijus rodo (žr. 17 priedą), kad visi kintamieji statistiškai reikšmingai skiriasi, lyginant juos su kintamuoju mokesčių morale, išskyrus subjekto – fizinio asmens sąlygą (p=0,023, p>0,01).

Wilcoxon ženklų kriterijaus rezultatai rodo, kad ***mokesčių moralė aukštesnė, kai yra šios sąlygos*** (žr. 18 ir 19 priedą): subjekto faktorius – neigiamai žiūrima į juridinių asmenų vengimą (4,2 [4,09; 4,31]; teisinės valstybės faktorius (3,95 [3,83; 4,07]); kitų piliečių sąžiningas elgesys (4,19 [4,07; 4,31]); maža mokesčių našta (4,36 [4,24; 4,47]); suvokimas, kad mokesčiais užtikrinamos viešosios gėrybės (3,98 [3,86; 4,1]); suvokimas, kad mokesčiai – valstybės egzistavimo pagrindas (4,07 [3,95; 4,2]); kitų piliečių aukštos pajamos ir nemokami mokesčiai – neigiamai žiūrima į asmenis, kurie uždirba aukštas pajamas ir nemoka mokesčių (4,33 [4,21; 4,44]); moralinės pareigos suvokimo jausmas (3,96 [3,83; 4,08]). ***Mokesčių moralė***

žemesnė, kai yra šios sąlygos: diktatūra (3,17 [3,03; 3,32]), kitų piliečių sukčiavimas mokesčių srityje (3,64 [3,5; 3,78]), didelė mokesčių našta (3,22 [3,07; 3,37]), kitų piliečių žemos pajamos ir nemokami mokesčiai (3,36 [3,21; 3,51]), korupcija tarp valdžios atstovų (3,32 [3,17; 3,48]).

Norint sužinoti kaip šie veiksniai susidėlioja pagal reikšmingumą panaudotas *Friedman* kriterijus. Rezultatai rodo, kad *reikšmingiausios sąlygos yra šios* (nuo svarbiausios): 1) žema mokesčių našta; 2) kai vengia mokėti mokesčius aukštas pajamas uždirbantys mokesčių mokėtojai (labiau nepateisinama); 3) kai kiti piliečiai sąžiningai moka mokesčius. *Mokesčių moralė žemiausia, kai yra šios sąlygos*: 1) didelė mokesčių našta; 2) vyrauja diktatūra, 3) paplitusi korupcija tarp valdžios atstovų.

Apibendrinat šios tyrimo dalies rezultatus darytina išvada, kad mokesčių mokėtojams svarbus mokesčių naštos dydžio suvokimas – mokesčių mokėtojai turi sudarytą nuomonę, kad jeigu mokesčių našta yra didelė, pateisinama vengti mokėti mokesčius, tuo tarpu jei mokesčių našta maža – nepateisinama. Analizė parodė, kad jei kiti piliečiai sąžiningai mokėtų mokesčius, tai teigiamai veiktų mokesčių mokėtojas nuostatas ir atvirkščiai. Bet to, jeigu vengtų mokėti mokesčius aukštas pajamas uždirbantis asmuo, mokesčių mokėtojai į tai žiūrėtų neigiamai, ir priešingai – jei vengia mokėti mokesčius mažas pajamas uždirbantys mokesčių mokėtojai, tai labiau pateisinama. Rezultatai rodo, kad mažiau mokesčių mokėtojų nepateisintų sukčiavimo mokesčių srityje, jei valstybėje vyrautų diktatūra, kas patvirtina, kad nuostatoms svarbus ir tam tikros laisvės, demokratijos suvokimas**.** Įdomiausi šios tyrimo dalies pastebėjimai, kad mokesčių mokėtojai *ne visada suvokia mokesčių paskirtį* (anot tyrimo dalyvių, jei mokesčiai būtų valstybės egzistavimo pagrindas, labiau būtų nepateisinamas sukčiavimas mokesčių srityje). Be to, mokesčių mokėtojai nesuvokia ir moralinės pareigos mokėti mokesčius. *Galimai* todėl, kad sumokėjęs mokesčius mokesčių mokėtojas fiziškai ir objektyviai nemato kur ir kam konkrečiai jo sumokėti mokesčiai nukeliauja, o to nematydamas, nejaučia, kad iš tiesų prisideda prie valstybės ir jos piliečių gerovės.

Taigi, mokesčių moralės vertinimo rezultatams turi įtakos sąlygos, kurios formuluojamos atsižvelgiant į tam tikrus ją veikiančius veiksnius. Rezultatai parodė, kad jei mokesčių mokėtojas nepateisina sukčiavimo mokesčių srityje, tai dar nereiškia, kad jis to nepateisintų visais atvejais ir didžiąja dalimi tai priklauso ne tik nuo objektyvių veiksnių, tačiau ir nuo subjektyvių – nuo mokesčių mokėtojo suvokimo apie konkrečius vyraujančius reiškinius.

Tyrimo apibendrinimas. Trečiame skyriuje atlikta analizė leido pasiekti pagrindinį šio darbo tikslą – *įvertinti Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralę*. Tyrimas parodė, kad Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralė yra vidutinė – mokesčių mokėtojai nei pateisina, nei nepateisina sukčiavimo mokesčių srityje, tačiau trečdalis mokesčių mokėtojų pasižymi aukšta mokesčių morale. Išsikelti uždaviniai leido atsakyti į papildomus klausimus ir detaliau paaiškinti mokesčių moralės reiškinį – *įvertinta mokesčių mokėtojų elgsena*, kuri, kaip rodo rezultatai, skiriasi priklausomai nuo situacijos – jeigu mokesčių mokėtojas už prekę linkęs sumokėti mažiau, tai darbo santykiuose ar perkant būstą mokesčių mokėtojų sprendimai kardiniai keičiasi. Šie rezultatai patvirtina, kad elgsenos pasirinkimui įtakos turi tam tikras racionalumas, suvokiamos naudos gavimas, tačiau detalesnė analizė rodo ir tai, kad mokesčių moralė elgsenai irgi turi reikšmės – aukštesne mokesčių morale pasižymintys mokesčių mokėtojai dažniau pasirenka mokamus mokesčius. *Demografinių tyrimo dalyvių duomenų įtakos analizė* parodė, kad moterų mokesčių moralė aukštesnė, nei vyrų; aukštąjį universitetinį išsilavinimą turinčių mokesčių mokėtojų mokesčių moralė aukštesnė, nei pagrindinį išsilavinimą turinčių; nuo 1501 iki 2000 Eur pajamas uždirbančių mokesčių moralė aukščiausia palyginus su kitomis grupėmis, susituokusių asmenų aukštesnė mokesčių moralė, nei nesusituokusių. *Spearmano* koreliacinė analizė parodė, kad kuo didesnis mokesčių mokėtojų amžius, tuo aukštesnė mokesčių moralė, tačiau ryšys silpnas. *Mokesčių moralės vertinimo esant papildomoms sąlygoms analizė parodė*, kad visos pateiktos sąlygos turi reikšmę vertinimo rezultatams, išskyrus mokesčių moralę ir mokesčių moralę, jei mokesčių srityje sukčiauja fizinis asmuo. Mokesčių moralės vertinimo rezultatai pasiektų aukščiausią tašką, jei mokesčių našta būtų suvokiama kaip maža, o žemiausią tašką, kai mokesčių našta būtų suvokiama kaip didelė.

Tyrimo trūkumai. Nors anketą užpildė 417 mokesčių mokėtojų, kai tiriamai populiacijai atspindėti pakaktų 384 tyrimo dalyvių atsakymų, tačiau ją užpildė tik: 7 pagrindinį išsilavinimą turintys mokesčių mokėtojai, 5 našliai, 3 mokesčių mokėtojai nuo 65 m. amžiaus. Todėl vertinti gautus šių mokesčių mokėtojų duomenis dėl nepakankamos apimties reiktų atsargiai. Be to, į kai kuriuos klausimus tyrimo dalyviai aplamai neatsakinėjo, tame tarpe ir į klausimus, kuriais vertinama mokesčių moralė. Dėl to siekiant objektyvesnių duomenų bei darant panašias apklausas rekomenduotina visus klausimus pažymėti kaip privalomus.

IŠVADOS

Mokesčiai – pagrindinė priemonė, kurių dėka egzistuoja valstybė. Tačiau dėl mokesčių privalomumo pobūdžio, kuris mokesčių mokėtojams šiais laikais ne tik moralinė, bet ir teisinė pareiga, susiduriama su skirtingomis mokesčių mokėtojų elgsenomis: *mokesčių mokėjimu, vengimu mokėti mokesčius, mokesčių optimizavimu ir sukčiavimu mokesčių srityje*. Pagrindinis modelis, aiškinantis kodėl žmonės moka mokesčius – *psichologinis*, kuriame išryškėjo naujas, mokslininkų susidomėjimo sulaukęs reiškinys – *mokesčių moralė*, kuri apibrėžiama kaip vidinė asmens motyvacija mokėti mokesčius.

Mokslinės literatūros analizė parodė, kad mokesčių moralė gali veikti mokesčių mokėtojo elgseną – jei mokesčių moralė aukšta, mokesčių mokėtojas prisiima pareigą mokėti mokesčius, jei žema – jų vengia. Taip pat nustatyta, kad mokesčių moralė gali būti veikiama įvairių veiksnių. Dažniausiai literatūroje minimi šie veiksniai: lytis, išsilavinimas, amžius, šeiminė padėtis, *vertikalusis ir horizontalusis pasitikėjimas*, demokratija, mokesčių dydis, valstybės ekonominė būklė, korupcija, šešėlinė ekonomika. Šie veiksniai įvardijami ne tik kaip veikiantys mokesčių moralę, tačiau ir kaip veikiantys mokesčių mokėtojų elgseną, o kai kurie jų – ir šešėlinę ekonomiką, kas patvirtina šių artimų, tarpusavyje susijusių reiškinių sąsajas ir problematiką.

Mokesčių moralės vertinimo išvados. Empirinis tyrimas parodė, kad tik trečdalis Lietuvos mokesčių mokėtojų pasižymi aukšta mokesčių morale – mokesčių mokėtojų, pateisinančių sukčiavimą mokesčių srityje, yra beveik du kartus daugiau, nei turinčių kategoriškas neigiamas nuostatas. Šie rezultatai patvirtina šio reiškinio problematiką ir poreikį mokesčių moralę analizuoti detaliau. Vertinant socialinių-demografinių veiksnių įtaką mokesčių moralei nustatyta, kad moterys, vyresnio amžiaus, aukštąjį universitetinį išsilavinimą turintys, susituokę mokesčių mokėtai turi aukštesnę mokesčių moralę, nei kiti mokesčių mokėtojai atitinkamose grupėse, tuo tarpu aukštas pajamas uždirbantys, nesusituokę, pagrindinį išsilavinimą turintys mokesčių mokėtojai pasižymi žemiausia mokesčių morale.

Mokesčių moralės vertinimo esant papildomoms sąlygoms išvados. Nustatyta, kad pateiktos sąlygos turi įtakos mokesčių moralei. Pagrindinės sąlygos yra: mokesčių naštos dydis; suvokimas apie kitų uždirbamas pajamas ir mokesčių nemokėjimą; suvokimas, kad kiti piliečiai moka mokesčius; suvokimas, kad mokesčių mokėjimas tai moralinė pareiga, valstybės egzistencijos pagrindas. Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms parodė, kad mokesčių mokėtojai ne visada suvokia mokamų mokesčių paskirtį. Svarbu pažymėti, kad skirtingi mokesčių moralės vertinimo rezultatai patvirtino, kad

mokesčių moralės vertinimo metodikai reikėtų skirti daugiau mokslininkų dėmesio.

Mokesčių mokėtojų elgsenos ir mokesčių moralės ryšio išvados. Tyrimas parodė, kad mokesčių mokėtojai elgiasi skirtingai, priklausomai nuo konkrečios situacijos mokesčių srityje, todėl iš dalies mokesčių mokėtojai yra racionalūs, tačiau remiantis moksline literatūra – mokesčių mokėtojų elgsenai įtakos turi ir mokesčių moralė. Atlikta empirinė analizė tai patvirtino – tie mokesčių mokėtojai, kurie pasižymi aukštesne mokesčių morale, labiau linkę pasirinkti sąžiningą elgseną ir mokamus mokesčius, nei tie mokesčių mokėtojai, kurie turi žemą mokesčių moralę.

Šio darbo autorė sutiktų su mokslininkų teiginiais, kad mokesčių moralės reiškinio nagrinėjimui reikėtų skirti daugiau dėmesio, nes *šis reiškinys, remiantis atliktais tyrimais, turi įtakos mokesčių mokėtojų elgsenai,* todėl nuo mokesčių mokėtojų elgsenos priklauso ar valstybė surinks planuojamas pajamas iš mokesčių į valstybės biudžetą, o galiausiai tai turi reikšmės ir valstybės ekonomikai. Būtina paminėti ir nusikalstamumą – ekonominiai-finansiniai nusikaltimai, kalbant apie mokesčių slėpimą, vengimą ir sukčiavimą mokesčių srityje, galimai priklauso ir nuo mokesčių moralės. Šį teiginį iš dalies patvirtina atliktas tyrimas, kuriame buvo vertinama mokesčių mokėtojų elgsena – situacijoje su būstu mokesčių mokėtojai rinkosi neteisėtas elgsenas nesigilinant į tai, kad už tai gali grėsti ir baudžiamoji atsakomybė. Todėl atlikti tyrimai patvirtina mokesčių moralės temos aktualumą ne tik iš finansų ar ekonomikos, tačiau ir iš teisės bei psichologijos disciplinų perspektyvų.

PASIŪLYMAI

Mokesčių moralės gerinimo sprendimai. Atliktas tyrimas parodė, kad sukčiavimas mokesčių srityje būtų labiau nepateisinamas, jei nesurinkus mokesčių valstybė negalėtų toliau egzistuoti. Tai reikštų, kad mokesčių mokėtojai dažnai nesuvokia mokesčių paskirties, todėl gyventojų švietimas mokesčių tematika, pradedant nuo jauniausių mokesčių mokėtojų, galėtų būti įtrauktas į mokyklinio ugdymo programą.

Mokesčių moralės vertinimas rodo, kad mokesčių mokėjimas mokesčių mokėtojams labiau teisinė, nei moralinė pareiga, tuo tarpu jei mokesčių mokėjimas būtų ir moraline pareiga, mokesčių moralės rezultatai būtų aukštesni. Taigi, mokesčių mokėtojai nesuvokia, kad *iš dalies* mokesčių mokėjimas ir yra moralinė pareiga prisidėti prie valstybės ir jos piliečių gerovės. Dėl to sistemos sukūrimas, kurioje būtų įmanoma objektyviau matyti kur panaudojami ir kam skiriami *konkretaus* mokesčių mokėtojo sumokėti mokesčiai, padėtų skatinti mokesčių mokėjimo kaip moralinės pareigos suvokimo jausmą.

Pasiūlymai tolimesniems moksliniams tyrimams. *Mokesčių moralės tyrimai*. Nustatyta, kad nėra vieningos metodikos, kuria vertinama mokesčių moralė, o atliktas tyrimas parodė, kad mokesčių moralė skirtingai nustatoma priklausomai nuo pateiktos sąlygos. Pasiūlymas – suvienodinti mokesčių moralės vertinimo metodiką ir sudaryti įvairiapusišką klausimyną, siekiant išsiaiškinti kuo objektyvesnes mokesčių mokėtojų nuostatas į vengimą mokant mokesčius.

Mokesčių moralę veikiančių veiksnių nuodugni analizė, apimat ne tik socialinius-demografinius, tačiau ir tokius veiksnius kaip „pasitikėjimas“ įvairiais aspektais, padėtų išsamiau paaiškinti Lietuvos mokesčių mokėtojų atitinkamos mokesčių moralės formavimosi priežastis.

Elgsenos tyrimai. Lietuvos mokslininkų darbuose, aiškinančiuose mokesčių mokėtojų elgsenas, apie reakcijos teoriją nėra kalbama, o apie perspektyvos teoriją kalbama nedaug. Autorės nuomone, šios teorijos būtų įdomios nuodugniau jas tiriant ir pritaikant kituose būsimuose darbuose, galimai besiremiant šiomis teorijomis sukuriant mokesčių mokėjimą aiškinančius modelius, inkorporuojant į juos ir mokesčių moralę.

Mokesčių mokėtojų elgsenos finansų srityje pateikiamos trys: mokesčių mokėjimas, mokesčių slėpimas arba vengimas, mokesčių optimizavimas, iš teisinės perspektyvos atsiranda papildoma elgsena: sukčiavimas mokesčių srityje. Nuodugni mokesčių mokėtojų elgsenos analizė, apimant visas įmanomas elgsenas ir vertinant jas iš kelių disciplinų perspektyvos – teisės, finansų, ekonomikos ir psichologijos, kurioje ir pasireiškia mokesčių moralė, būtų puiki idėja tolimesniems mokesčių mokėtojų elgsenos aiškinimo tyrimams.

LITERATŪRA

1. Alasfour, F., Samy, M., and Bampton, R. (2016). The determinants of tax morale and tax compliance: evidence from Jordan in Advances. *Advances in Taxation, Vol 23. Emerald Group Publishing Limited pp. 125-17*
2. Allingham, M. G., and Sandmo, A. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics 1 (November 1972): 323-338*
3. Alm, J., and Torgler, B. (2006). Culture differences and tax morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology, 27(2): 224–46*
4. Alm, J., McClelland G. H., and Schulze W. D. (1992). Why Do People Pay Taxes? *Journal of Public Economics. 48: 21-48*
5. Anciūtė, A. (2011). *Nesąžiningo mokesčių mokėtojų elgesio modeliavimas* (daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus universitetas
6. Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy,Vol. 76, No 2 Mar.-Apr., 1968, 169-217*
7. Beinoravičius, D., Vainiutė, M., ir Vaitiekienė, E. (2016). Valstybė konstitucinėje teisėje. Iš Beinoravičius ir kt. *Lyginamoji konstitucinė teisė* (p. 355-396). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas
8. Bejakovic, P., and Bezeredi, S. (2019). Determinants of Tax Morale in Croatia: an Ordered Logit Model. *Business Systems Research. Vil. 10 No. 2, 2019*
9. Birškytė, L. (2014). The impact of trust in government on tax paying behavior of nonfarm sole proprietors. *Scientific Annals of the "Alexandru Ioan Cuza" University of Iaşi, Economic Sciences* 61 (1), 1-15
10. Brehm, J.S. (1966): Theory of Psychological Reactance. *New York, Academic Press*, 1966
11. Čekanavičius, V. (2011). Projekto „Lietuvos HSM duomenų archyvo LiDA plėtra“ Seminaro „*Inferencinė statistika socialiniuose moksluose*“ medžiaga. Kaunas. Prieiga per internetą: URL: http://www.lidata.eu/files/mokymai/inferencine_2011/InferStatSocMokAtask1.pdf
12. Daude, C., Gutiérrez, H., and Melguizo., A. (2012). What Drives Tax Morale? A Focus on Emerging Economies. *Review of Public Economics*, 207-(4/2013): 9-40.
13. Fedosiuk, O. Mokesčių slėpimas kaip nusikalstama veika: sisteminė normų analizė ir aktualūs taikymo klausimai. *Teisės apžvalga, No. 2 (16), 2017, p. 58-76*
14. Feld, L. P., and ir Frey, B. S. (2002). Deterrence and Morale in Taxation: An Empirical Analysis. *CESifo Working Paper No. 760, August 2002.* Prieiga per internetą: URL: https://www.ifo.de/DocDL/760.pdf
15. Frey, B. S., and Torgler, B. (2007). Tax morale and conditional cooperation. *Journal of Comparative Economics 35, 136-159*
16. Hofmann, P. (2010). Steuermoral. Eine wirtschaftspsychologische Analyse. EBSCO Publishing *: eBook Academic Collection. Hamburg: Diplomica Verlag GmbH*
17. Horodnic, I. A., and Williams C.C. (2019). Tackling Undeclared Work in the European Union. *Policy Report. Sheffield University Management School*. Prieiga per internetą: URL: https://www.researchgate.net/publication/335174459_Tackling_Undeclared_Work_in_the_European_Union_Policy_Report

18. Yitzhaki, S. (1974). A Note on Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics,* 3(2), 201–202
19. Jahnke, B. (2015). How does petty corruption affect tax morale in sub-Saharan Africa? An empirical analysis. *Hannover Economic Papers (HEP) dp-564, Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät, Leibniz Universität Hannover, Hannover*
20. Janilionis, V., Morkevičius, V., ir Rauleckas, R. (2008). Pavyzdinis metodologinis mokomasis studijų paketas – Statistinė kiekybinių duomenų analizė su SPSS ir STATA. Prieiga per internetą: URL: http://www.lidata.eu/files/mokymai/stat/Statistika_galutine_redakcija.pdf
21. Kahneman, D., and Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica, 47*, 263-291.
22. Kapranova, L., Stankevičius, A., Simanavičienė, Ž., ir Lukšaitė, A. (2016). *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 2016 (16), 80-95
23. Kardelis, K. (2005). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: Lucilijus
24. Kardelis, K. (2016). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras
25. Kelman, H. (1965). Manipulation of Human Behavior: An Ethical Dilemma for the Social Scientist. *Journal of Social Issues 1965, No. 21.,* 31–46
26. Kiyak, D., Bružaitė, E., ir Labanauskaitė, D. (2013). Šešėlinės ekonomikos masto ir jį lemiančių priežasčių tarpusavio priklausomybės tyrimas Lietuvoje. *Vadyba, Vol. 22, No. 1, 2013,* 109–120
27. Kornhauser, M. (2007). A Tax Morale Approach to Compliance: Recommendations for the IRS. *Florida Tax Review*, 8, 599–640
28. Krumplytė, J. (2009). Šešėlinės ekonomikos veiksnių ir priežasčių tyrimas ekspertinio vertinimo metodu: Lietuvos atvejis. *Verslas, vadyba ir studijos 2009, 122-138*
29. Kuokštis, V. (2013). *Vidinio prisitaikymo politinė ekonomija Baltijos šalyse: valstybių reakcijos į krizę aiškinimas* (daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus universitetas
30. Kuokštis, V., ir Bakutis, R. (2017). *Mokestinės moralės reikšmė, situacija Lietuvoje ir būdai ją pagerinti*. Iš Bakutis, R., Dranseika, D., Gudžinskas, L., Kuokštis, V., Malūkaitė, K., ir Naktošis, V. *Pasitikėjimas valstybe: prielaidos, iššūkiai, sprendimai.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla
31. Levišauskaitė K., ir Šinkūnienė K. (2006). Mokesčių kultūros ir mokesčių mentaliteto aspektai efektyvioje valstybės mokesčių sistemoje. *Viešoji politika ir administravimas,* Nr. 15, p. 9-18
32. Luttmer, E. F., and Singhal, M. (2014). Tax Morale. *Journal of Economic Perspectives* 28(4), 149–168
33. Medelienė, A., ir Lukas, M. (2015). Vacatio Legis mokesčių teisėje. *Teisė 2015, 94*, 132-148
34. Mickiewicz T., Rebmann, A., and Sauka, A. (2019). To Pay or Not to Pay? Business Owners' Tax Morale: Testing a Neo-Institutional Framework in a Transition Environment. *Journal of Business Ethics (2019) 157(1)*, 75-93
35. Mikesell J., and Birskyte L. (2007) The Tax Compliance Puzzle: Evidence from Theory and Practice. *International Journal of Public Administration 30:10,* 1045–1081
36. Muehlbacher, S., Hartl, B., and Kirchler, E. (2017). Mental Accounting and Tax Compliance: Experimental Evidence for the Effect of Mental Segregation of Tax Due and Revenue on Compliance. *Public Finance Review*, 45(1), 118–139
37. Paulauskas, A. (2006). Mokesčių vengimo sąvoka, požymiai bei santykis su mokesčių slėpimu. *Viešoji politika ir administravimas,* 15, 27–42
38. Pommerehne, W. W., and Frey, B. S. (1992). *The effects of tax administration on tax morale*. Diskussionsbeiträge, Serie II, No. 191, Universität Konstanz, Sonderforschungsbereich 178,

Internationalisierung der Wirtschaft. Prieiga per internetą: URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/101488/1/746529821.pdf
39. Pukelienė, V., Juozėnaitė, K., ir Didžgalvytė, M. (2017). Tiesioginių ir netiesioginių mokesčių poveikio pramonei analizė bei vertinimas pasirinktose EBPO šalyse. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai,* 2017.11/2, 85-104
40. Pukėnas, K. (2005*). Sportinių tyrimų duomenų analizė SPSS programa (mokomoji knyga)*. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija. Prieiga per internetą: URL: https://www.spssanalize.lt/wp-content/uploads/2014/03/KnygaSPSS_Pukeno.pdf
41. Rutkauskas, V (2018). *Mokesčių moralė ir jos įtaka viešojo sektoriaus pajamoms* (daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas
42. Rutkauskas, V. (2019). Tax morale and Public Sector Revenues in Baltic Countries. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika.* Vol. 19. pp. 26-43
43. Rutkauskas, V., ir Ivaškaitė-Tamošiūnė, V. (2015).Vengimas mokėti mokesčius ir jo vertinimas Baltijos šalyse. *Pinigų studijos*. Nr. 2, p. 74–87. 76(2), 169-217
44. Schmölders, G. (1980). *Allgemeine Steuerlehre.* Berlin: Duncker & Humbolt
45. Schmölders, G., and Schnelle, K. (1978). *Der manipulierte Steurzahler*. Bad Wörishofen: Holzmann Druck Service
46. Schmölders,, G. (1960). *Das Irrationale in der öffentlichen Finanzwissenschaft*. Hamburg: Rowolt
47. Schneider, F. (2019a). Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2019: A Further Decrease
48. Schneider, F. (2019b). Restricting or Abolishing Cash: An Effective Instrument for Eliminating the Shadow Economy, Corruption and Terrorism? SUERF Policy Note, Issue No 90 Note, August
49. Schneider, F., and Williams, C.C. (2013). *The Shadow Economy*. London: The Institute of Economic Affairs
50. Spartà, G. (2015). Tax Evasion and Confidence in Institutions: A Theoretical Model. University of Rome I, Department of Methods and Models for Economics, Territory and Finance (MEMOTEF). SSRN Electronic Journal. Prieiga per internetą: URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2560428
51. Šinkūnienė, K. (2009). *Mokesčių kultūros vertinimo modelis* (daktaro disertacija). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas
52. Torgler, B. (2003) *Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance* (daktaro disertacija). Basel: Universität Basel
53. Torgler, B. (2011). Tax Morale, Eastern Europe and European Enlargement. *Policy Research working paper,* no. WPS 5911. Washington, DC: World Bank. Prieiga per internetą: URL https://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-5911
54. Torgler, B., Demir, I. C., Macintyre, A., and Schaffner, M. (2008). Causes and Consequences of Tax Morale: An Empirical Investigation. *Enonomic Analysis and Policy. Volume 38, Issue 2, September,* 313-339
55. Užubalis, G. (2011). Mokesčiai demokratinėje valstybėje. *Teisė 2011 81*, 170-185
56. Vainienė, R. (2005). *Ekonomikos terminų žodynas*. Vilnius: Tyto Alba
57. Vainienė, R. (2008). *Ekonomikos terminų žodynas.* Vilnius: Tyto Alba
58. Vaitkevičius R., ir Saudargienė A. (2010). Psichologinių tyrimų duomenų analizė. Kaunas: VDU. Prieiga per internetą: URL: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/206/1/ISBN9789955125617.pdf

59. Weber, T. O., Fooken, J., and Herrmann, B. (2014). Behavioral Economics and Taxation. *European Commission, Working Paper* 41-2014
60. Williams, C. C., and Horodnic, I. A. (2015). Explaining and tackling the shadow economy in Estonia, Latvia and Lithuania: a tax morale approach. *Baltic Journal of Economics*, 15(2), 81–98
61. Williams, C. C., and Krasniqi, B. A. (2017). Evaluating the individual – and country-level variantions in tax morale: evidence from 35 Eurasian countries. *Journal of Economic Studies, 44 (5). pp*. 816-832.

ELEKTRONINIAI ŠALTINIAI

1. *Creative Research Systems i*mties dydžio nustatymo skaičiuoklė. Prieiga per internetą: URL: https://www.surveysystem.com/sscalc.htm
2. Europos vertybių tyrimo metodologija. Prieiga per internetą: URL: https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/evs-methodology/
3. Lietuvos laisvosios rinkos institutas (2018). Žukauskas, V. , Shadow economy: understanding drivers, reducing incentives. Prieiga per internetą: URL: https://www.llri.lt/wp-content/uploads/2018/11/Shadow-Economy.-Understanding-Drivers-Reducing-Incentives.pdf
4. Lietuvos laisvosios rinkos institutas (2019). Žukauskas V. Šešėlinė ekonomika: nuo priežasčių link sprendimų. BMK Leidykla. Prieiga per internetą: URL: https://www.llri.lt/wp-content/uploads/2019/09/--e----lin---ekonomika-maketas-09-02_small.pdf
5. Minimalaus mėnesinio darbo užmokesčio Lietuvoje rodiklis. Prieiga per internetą: URL: https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-statistika/pagrindiniai-socialiniai-rodikliai
6. Moralės samprata. Prieiga per internetą: URL: http://terminai.vlkk.lt/paieska?search=moral%C4%97
7. Pasaulio vertybių tyrimo metodologija. Prieiga per internetą: URL: http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp
8. Šešėlinės ekonomikos dydis, Schneider, 2019, duomenimis. Prieiga per internetą: URL: https://www.llri.lt/wp-content/uploads/2019/09/Shadow-Economy_Baltic_Countries_September_finalLONGPDF.pdf
9. Užimtų gyventojų definicija. Prieiga per internetą: URL: https://osp.stat.gov.lt/aprasas-uzimtumo-lygis
10. Valstybės biudžeto ataskaitų rinkiniai 2018, 2019. Prieiga per internetą: URL: https://finmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/biudzetas/biudzeto-vykdymas/valstybes-biudzeto-vykdymo-duomenys-1/ataskaitu-rinkiniai
11. Valstybinė mokesčių inspekcija prie Lietuvos Respublikos finansų ministerija (2017). *Mokesčių mokėtojų sąmoningumo ir šešėlinės ekonomikos lygio vertinimo tyrimas, 2017*. Prieiga per internetą: URL: https://www.vmi.lt/cms/documents/10162/8782061/Mokesčių%20mokėtojų%20sąmoningumo+ir+šešėlinės+ekonomikos+lygio+vertinimo+tyrimas/9b60fd94-9a6f-4d4a-90fd-935d50bd03e3

TEISĖS AKTAI IR TEISMŲ PRAKTIKA

1. 2016 m. gruodžio 30 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo byla Nr. 2K-7-304-976/2016
2. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas, TAR, 2015-07-10, Nr. 11216. Suvestinė redakcija 2020-04-03 – 2020-04-30
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Valstybės žinios, 200-10-25, Nr. 89-2741. Suvestinė redakcija 2020-01-01 – 2020-04-30
4. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Valstybės žinios, 1992, Nr. 33 – 1014. Suvestinė redakcija nuo 2019-09-01
5. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas, Valstybės žinios 2004, Nr. 63-2243. Suvestinė redakcija 2020-03-19 – 2020-06-30

ANOTACIJA

Viduto D. (2020). *Mokesčių moralės vertinimas Lietuvoje* (magistro baigiamasis darbas). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas

Magistro baigiamajame darbe išanalizuota ir įvertinta Lietuvos mokesčių mokėtojų (fizinių asmenų) mokesčių moralė. Pirmame skyriuje nagrinėjama mokesčių samprata, mokesčių mokėtojų elgsena bei pateikiami pagrindiniai modeliai, aiškinantys, kodėl žmonės moka mokesčius. Šie aspektai svarbūs siekiant paaiškinti mokesčių moralės, kaip reiškinio, atsiradimą, todėl pirmojo skyriaus teorinė analizė baigiama mokesčių moralės ir ją veikiančių veiksnių atskleidimu. Antrame skyriuje iškeliami uždaviniai, siekiant išsamiau paaiškinti mokesčių moralės reiškinį, ir, besiremiant mokslininkų atliktais tyrimais, parengiama mokesčių moralės anketinės apklausos vertinimo metodologija. Trečiame skyriuje išanalizuoti ir pateikiami Lietuvos mokesčių mokėtojų (fizinių asmenų) mokesčių moralės vertinimo rezultatai, atsakyta į išsikeltus tyrimo uždavinius: mokesčių moralė įvertinta esant papildomoms sąlygoms, nustatyta kokie demografiniai-socialiniai veiksniai turi įtakos mokesčių moralei bei parodytas mokesčių moralės ir mokesčių mokėtojų elgsenos ryšys.

Pagrindiniai žodžiai: mokesčių moralė, mokesčių mokėtojų elgsena, mokesčių moralę veikiantys veiksniai.

ANNOTATION

Viduto D. (2020). *The Assessment of the Tax Morale in Lithuania* (master thesis). Vilnius: Mykolas Romeris University

The Tax Morale of Lithuanian Taxpayers (natural people) is analyzed and assessed in Master thesis. The Conception of taxes, the behavior of Taxpayers and basic models why people pay taxes are presented in the first chapter. These aspects are important for clarification on the Tax Morale, as a phenomenon, therefore, the theoretical analysis of the first chapter is concluded with the disclosure of Tax Morale and the actions that affect it. The second chapter sets out the goals, in order to explain in greater detail the phenomenon of Tax Morale. There is prepared the Tax Morale Survey of assessment mothodology, based on scientific research. The detailed evaluation of the results of the Tax Morale of Lithuanian taxpayers (natural people) is analysed and set in the third chapter. The answers of the research tasks are given and the Tax Moral is evaluated on additional conditions. What socio-demographic factors affect the Tax Morale are set out and the link between the Tax Morale and Taxpayers is showed, as well.

The key words: The Tax Morale, Taxpayers Behavior, The Determinants of Tax Morale.

SANTRAUKA

Viduto D. (2020). *Mokesčių moralės vertinimas Lietuvoje* (magistro baigiamasis darbas). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas

Mokesčiai svarbiausias valstybės pajamų šaltinis, tačiau mokesčių mokėtojai elgiasi skirtingai – vieni mokesčius moka sąžiningai, kiti vengia tai daryti. Dėl nenoro mokėti mokesčius susiduriama su *problema* – valstybė nesurenka tiek lėšų į biudžetą, kiek galėtų surinkti. Mokslininkai iškelia du modelius, aiškinančius mokesčių mokėtojų elgsenas: klasikinis ekonominis ir šiuolaikinis psichologinis modelis, kuriame dėmesys atkreipiamas į mokesčių moralę, kuri dar vadinama *vidine asmens motyvacija mokėti mokesčius*. Lietuvoje šis reiškinys, palyginus, mažai nagrinėjamas, todėl *pagrindinė šio darbo problema ir klausimas*: kokia yra Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralė? *Tyrimo objektas:* mokesčių moralė. *Tyrimo tikslas*: įvertinti mokesčių mokėtojų (fizinių asmenų) mokesčių moralę Lietuvoje. Tikslo pasiekimui iškelti *uždaviniai*: įvertinti mokesčių mokėtojų elgsenas; įvertinti veiksnius, veikiančius mokesčių moralę; nustatyti, ar mokesčių moralė turi įtakos mokesčių mokėtojų elgsenai; įvertinti sąlygas, kurioms esant veikiama ir mokesčių moralė. *Tyrimo metodika:* mokslinės literatūros ir Lietuvos Respublikos teisės aktų apžvalga, analizė bei apibendrinimas; anketinė apklausa ir jos aprašomoji statistinė analizė bei grafinis atvaizdavimas. Statistiniai metodai: *Spearman* koreliacijos koeficientas, *Mann-Whitney (U)* ir *Kruskal-Wallis* kriterijai, *Wilcoxon ž*enklų ir *Friedman* kriterijus.

Tyrimo rezultatai rodo, kad tik 34,3 proc. mokesčių mokėtojų pasižymi aukšta mokesčių morale, likę mokesčių mokėtojai pateisina sukčiavimą mokesčių srityje. Nustatyta, kad moterys, vyresnio amžiaus, aukštesnį išsilavinimą turintys ir susituokę mokesčių mokėtojai pasižymi aukštesne mokesčių morale. Esminės sąlygos, veikiančios mokesčių moralės vertinimo rezultatus: mokesčių naštos dydžio suvokimas; suvokimas kaip piliečiai moka mokesčius ir jų pajamos, korupcijos ir diktatūros suvokimas. Nustatyta, kad mokesčių moralė turi įtakos mokesčių mokėtojų elgsenai – mokesčių mokėjimą, net kai yra proga vengti mokėti mokesčius, pasirenka aukštesnės mokesčių moralės mokesčių mokėtojai.

Darbą sudaro trys skyriai. Pirmame skyriuje aptarta mokesčių samprata, mokesčių mokėtojų elgsenos variantai ir elgseną aiškinantys modeliai. Taip pat apibrėžiama mokesčių moralės samprata ir ją veikiantys veiksniai. *Antrame skyriuje* atliktas Lietuvos mokesčių mokėtojų mokesčių moralės vertinimo metodologijos parengimas ir iškeliami uždaviniai. *Trečioje dalyje* pateikiamas mokesčių moralės vertinimas ir rezultatai. Darbo gale pateikiamos išvados ir pasiūlymai.

SUMMARY

Viduto D. (2020). *The Assessment of the Tax Morale in Lithuania* (master thesis). Vilnius: Mykolas Romeris University

Taxes are the most important source of Government revenue, but Taxpayers behave differently – some pay taxes fairly, others avoid doing this. The reluctance to pay taxes poses a problem - the state does not collect as much money in the budget as it could. Scientists put forward two models that explain Taxpayer behavior: the classical economic and the modern psychological model, which focuses on Tax Morale, also is known as *an individual's motivation to pay taxes.* In Lithuania this phenomenon is examined not so widely, therefore, *the main problem and issue of this work*: what is the Tax Morale of Lithuanian Taxpayers? *The object of the research*: The Tax Morale. *The aim of the research*: to assess the Tax Morale of Lithuanian Taxpayers (natural people). To achieve the goal are set such *objectives*: to assess the behavior of Taxpayers; to evaluate the factors affecting the Tax Morale; to set does the Tax Morale influence the behavior of Taxpayers; to evaluate the conditions, on which the Tax Morale is exposed. *Methodology of the research*: the analysis of scientific literature and legal acts of the Republic of Lithuania; analysis and summarized; questionnaire Survey and descriptive statistical analysis and graphical presentation. Statistics: *Spearman* correlation coefficient, *Mann-Whitney (U)* and *Kruskal-Wallis* tests, *Wilcoxon* marks and Friedman criteria.

The results of the research shows, that 34,3 proc. of Taxpayers have high Tax Morale, the remaining Taxpayers justify Tax fraud. It was found, that woman, older, higher educated and married Taxpayers have higher Tax Morale. The main conditions, efecting the results of assessment of Tax Morale were: the perception of the size of the Tax burden; the perception of how citizens pay taxes and their incomes, the perception of corruption and dictatorship. It was found, that the Tax Morale affects the behavior of Taxpayers – the payment of taxes is chosen by Taxpayers with higher Tax Morale, even when there is an opportunity to avoid paying taxes.

The master thesis work consists of three chapters. The Conception of taxes, the behavior of Taxpayers and basic models of paying taxes are presented in the first chapter. The preparation of assessment methodology about Lithuaninans' Tax Morale and the objectives of the research are set in the second chapter. The assessment and the results of the Tax Morale Survey are presented in the third chapter. The conclusions and recommendations are given at the end of the work.

PRIEDAI

1 PRIEDAS

ANKETA

MOKESČIŲ MORALĖS VERTINIMAS LIETUVOJE

Gerb. tyrimo dalyvi, esu Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto magistrantūros studijų VI kurso studentė. Šiuo metu atlieku tyrimą, kuriuo siekiama įvertinti Lietuvos gyventojų mokesčių moralę bei numatyti ją gerinančias priemones. Todėl kiekvieno mokesčių mokėtojo atsakymai į šios anketos klausimus yra ypač svarbūs. Ją užpildyti užtruksite iki 5 minučių.

Apklausa yra anoniminė, o gauti apibendrinti duomenys bus panaudoti tik moksliniams tikslams magistro baigiamajame darbe. Jokie asmeniniai duomenys, leidžiantys Jūs identifikuoti, nėra renkami, todėl Jūsų konfidencialumas garantuojamas.

Dėkoju!

Kilus klausimams, ar norint sužinoti apibendrinančias šio tyrimo išvadas, kreipkitės el. paštu d.viduto@gmail.com

P.S. Terminas ***„sukčiauti“*** anketoje suprantamas kaip „*mokesčio mokėtojo veiksmai, siekiant nemokėti mokesčių arba sumokėti mokesčių mažiau, nei priklauso“.*

Socialiniai-demografiniai tyrimo dalyvio veiksniai

Jūsų lytis	Amžius	Išsilavinimas	Jūsų pajamos per mėnesį, atskaičius mokesčius	Šeiminė padėtis
Vyras Moteris	18-30 31-47 48-64 65 ir daugiau	Pagrindinis Vidurinis Profesinis Aukštasis neuniversitetinis Aukštasis universitetinis	iki 500 Eur nuo 501 iki 1000 Eur nuo 1001 iki 1500 Eur nuo 1501 iki 2000 Eur nuo 2001 Eur	Vedęs/ištekėjusi Nevedęs/netekėjusi Išsiskyręs/išsiskyrusi Našlys/našlė Gyvenu partnerystėje/ne santuokoje

Ar Jūsų kaimynai sukčiauja mokant mokesčius?
Taip
Ne
Nežinau
Nenoriu atsakyti

A. Potencialus darbdavys Jums teikia pasiūlymą, ką pasirinktumėte:
Gauti 1500 Eur atlyginimą per mėnesį ir žinoti, kad darbdavys sumokėjo už Jus visus mokesčius.
Gauti 2400 Eur užmokestį per mėnesį ir žinoti, kad darbdavys už Jus nemoka mokesčių.

Anketos tęsinys kitame puslapyje

B. Perkate prekę, ką pasirinktumėte:
Mokėti 100 Eur, tačiau negauti pirkimo kvito.
Mokėti 121 Eur ir gauti pirkimo kvitą.

C. Situacija. Perkate būstą už 100 000 Eur, Jums pardavėjas siūlo 7 500 Eur nuolaidą su sąlyga, kad pirkimo-pardavimo sutartyje būsto kaina bus nurodyta 50 000 Eur. Tokiu būdu pardavėjas išvengtų mokesčių. Jūs:
Sutinkate su pardavėjo pasiūlymu ir mokate mažiau.
Mokate už būstą pilną kainą.

Pasirinkite atsakymą, kuris labiausiai atspindi Jūsų nuomonę apie teiginį:
5 – Visiškai nepateisinama
4 – Labiau nepateisinama, nei pateisinama
3 – Nei pateisinama, nei nepateisinama
2 – Labiau pateisinama, nei nepateisinama
1 – Visiškai pateisinama

Teiginys	5	4	3	2	1
1. Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?					
2. Ar pateisinama juridiniams asmenims (įmonėms) sukčiauti mokant mokesčius?					
3. Ar pateisinama fiziniams asmenims (gyventojams) sukčiauti mokant mokesčius?					
4. Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei šalyje vyrauja diktatūra?					
5. Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei šalis yra teisinė valstybė?					
6. Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai kiti piliečiai sukčiauja mokesčių srityje?					
7. Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai kiti piliečiai sąžiningai moka mokesčius?					
8. Ar pateisinama sukčiauti mokesčių srityje, kai mokesčių našta yra ypač didelė?					
9. Ar pateisinama sukčiauti mokesčių srityje, kai mokesčių našta yra maža?					
10. Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei žinoma, kad valstybei trūksta lėšų viešosioms gėrybėms teikti (keliai, mokyklos, saugumas, teisingumas ir pan.)					
11. Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, net tuo atveju, jei nesurinkus mokesčių valstybė negalėtų toliau egzistuoti?					
12. Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai gyventojas nesukčiaudamas uždirbtų tik minimalų mėnesinį atlyginimą?					
13. Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai gyventojas per mėnesį uždirba nuo 3000 Eur ir visiškai nemoka mokesčių?					
14. Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, net tuo atveju, kai mokesčių mokėjimas ne tik teisinė, bet ir moralinė pareiga prieš kitus?					
15. Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei tarp visų valstybės valdžios atstovų (Seimo, Vyriausybės, Teismų) paplitusi korupcija?					
16. Ar pateisinama sukčiauti mokesčių srityje, kai kiti piliečiai moka mokesčius sąžiningai?					

Jūsų pastabos, pasiūlymai

2 PRIEDAS

Kolmogorovo-Smirnovo testo reikšmės (1)

Tests of Normality

Jūsų lytis		Kolmogorov-Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?	Vyras	0,218	140	0,000	0,866	140	0,000
	Moteris	0,230	263	0,000	0,837	263	0,000
Mokesčių moralė	Vyras	0,260	140	0,000	0,779	140	0,000
	Moteris	0,258	263	0,000	0,779	263	0,000

a. Lilliefors Significance Correction

Tests of Normality

Amžius		Kolmogorov-Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?	18-30	0,218	181	0,000	0,858	181	0,000
	31-47	0,227	170	0,000	0,848	170	0,000
	48-64	0,267	49	0,000	0,774	49	0,000
	65 ir daugiau	0,292	3		0,923	3	0,463
Mokesčių moralė	18-30	0,251	181	0,000	0,779	181	0,000
	31-47	0,249	170	0,000	0,778	170	0,000
	48-64	0,283	49	0,000	0,778	49	0,000
	65 ir daugiau	0,175	3		1,000	3	1,000

a. Lilliefors Significance Correction

Tests of Normality

Išsilavinimas		Kolmogorov-Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?	Pagrindinis	0,223	6	,200*	0,908	6	0,421
	Vidurinis	0,240	53	0,000	0,828	53	0,000
	Profesinis	0,229	54	0,000	0,854	54	0,000
	Aukstasis neuniversitetinis	0,202	94	0,000	0,858	94	0,000
	Aukstasis universitetinis	0,245	196	0,000	0,830	196	0,000
Mokesčių moralė	Pagrindinis	0,407	6	0,002	0,640	6	0,001
	Vidurinis	0,270	53	0,000	0,763	53	0,000
	Profesinis	0,279	54	0,000	0,747	54	0,000
	Aukstasis neuniversitetinis	0,253	94	0,000	0,772	94	0,000
	Aukstasis universitetinis	0,240	196	0,000	0,793	196	0,000

*. This is a lower bound of the true significance.

a. Lilliefors Significance Correction

Kolmogorovo-Smirnovo testo reikšmės (2)

Tests of Normality

Jūsų pajamos per mėnesį, atskaičius mokesčius		Kolmogorov-Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?	iki 500 Eur	0,245	65	0,000	0,828	65	0,000
	nuo 501 iki 1000 Eur	0,222	175	0,000	0,861	175	0,000
	nuo 1001 iki 1500 Eur	0,226	94	0,000	0,838	94	0,000
	nuo 1501 iki 2000 Eur	0,260	44	0,000	0,800	44	0,000
	nuo 2001 Eur	0,230	25	0,001	0,859	25	0,003
Mokesčių moralė	iki 500 Eur	0,269	65	0,000	0,768	65	0,000
	nuo 501 iki 1000 Eur	0,224	175	0,000	0,794	175	0,000
	nuo 1001 iki 1500 Eur	0,260	94	0,000	0,764	94	0,000
	nuo 1501 iki 2000 Eur	0,289	44	0,000	0,765	44	0,000
	nuo 2001 Eur	0,300	25	0,000	0,763	25	0,000

a. Lilliefors Significance Correction

Tests of Normality

Šeiminė padėtis		Kolmogorov-Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?	Vedęs/ištekėjusi	0,221	204	0,000	0,831	204	0,000
	Nevedęs/netekėjusi	0,226	99	0,000	0,862	99	0,000
	Išsiskyręs (-usi)	0,246	36	0,000	0,836	36	0,000
	Našlys (-ė)	0,208	4		0,950	4	0,714
	Gyvenu partnerystėje/ne santuokoje	0,207	60	0,000	0,856	60	0,000
Mokesčių moralė	Vedęs/ištekėjusi	0,253	204	0,000	0,784	204	0,000
	Nevedęs/netekėjusi	0,251	99	0,000	0,783	99	0,000
	Išsiskyręs (-usi)	0,272	36	0,000	0,756	36	0,000
	Našlys (-ė)	0,283	4		0,863	4	0,272
	Gyvenu partnerystėje/ne santuokoje	0,252	60	0,000	0,773	60	0,000

a. Lilliefors Significance Correction

Tests of Normality

	Kolmogorov-Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?	0,214	408	0,000	0,847	408	0,000
Mokesčių moralė	0,244	408	0,000	0,780	408	0,000

a. Lilliefors Significance Correction

Kolmogorovo-Smirnovo testo reikšmės (3)

Tests of Normality

1. Mokesčių moralė		Kolmogorov-Smirnov*			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
2. Mokesčių moralė. Subjektas - juridinis asmuo	Visiškai pateisinama	0,403	19	0,000	0,643	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,217	40	0,000	0,884	40	0,001
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,247	81	0,000	0,843	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,271	118	0,000	0,711	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,530	150	0,000	0,150	150	0,000
3. Mokesčių moralė. Subjektas - fizinis asmuo.	Visiškai pateisinama	0,494	19	0,000	0,473	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,315	40	0,000	0,815	40	0,000
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,347	81	0,000	0,796	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,442	118	0,000	0,579	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,494	150	0,000	0,322	150	0,000
4. Mokesčių moralė. Valstybės valdymas - diktatūra	Visiškai pateisinama	0,487	19	0,000	0,420	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,341	40	0,000	0,721	40	0,000
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,201	81	0,000	0,897	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,224	118	0,000	0,898	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,344	150	0,000	0,724	150	0,000
5. Mokesčių moralė. Teisinės valstybės faktorius	Visiškai pateisinama	0,433	19	0,000	0,661	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,294	40	0,000	0,854	40	0,000
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,255	81	0,000	0,836	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,322	118	0,000	0,748	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,519	150	0,000	0,244	150	0,000
6. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sukčiauja)	Visiškai pateisinama	0,494	19	0,000	0,473	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,285	40	0,000	0,870	40	0,000
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,267	81	0,000	0,883	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,299	118	0,000	0,841	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,469	150	0,000	0,443	150	0,000
7. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sąžiningai moka)	Visiškai pateisinama	0,407	19	0,000	0,695	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,174	40	0,004	0,904	40	0,003
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,186	81	0,000	0,863	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,273	118	0,000	0,705	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,525	150	0,000	0,154	150	0,000
8. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (didelė)	Visiškai pateisinama	0,468	19	0,000	0,539	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,378	40	0,000	0,657	40	0,000
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,180	81	0,000	0,886	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,242	118	0,000	0,898	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,352	150	0,000	0,607	150	0,000

Kolmogorovo-Smirnovo testo reikšmės (4)

Tests of Normality

1. Mokesčių moralė		Kolmogorov-Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
9. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (maža)	Visiškai pateisinama	0,348	19	0,000	0,761	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,242	40	0,000	0,823	40	0,000
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,261	81	0,000	0,813	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,336	118	0,000	0,565	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,518	150	0,000	0,218	150	0,000
10. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (vieš.geryb.)	Visiškai pateisinama	0,441	19	0,000	0,595	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,221	40	0,000	0,893	40	0,001
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,326	81	0,000	0,800	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,315	118	0,000	0,755	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,494	150	0,000	0,298	150	0,000
11. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (egzist.)	Visiškai pateisinama	0,428	19	0,000	0,660	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,161	40	0,011	0,919	40	0,007
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,194	81	0,000	0,859	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,300	118	0,000	0,691	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,509	150	0,000	0,306	150	0,000
12. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (žemos)	Visiškai pateisinama	0,460	19	0,000	0,544	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,360	40	0,000	0,679	40	0,000
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,217	81	0,000	0,894	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,258	118	0,000	0,887	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,411	150	0,000	0,589	150	0,000
13. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (aukštos)	Visiškai pateisinama	0,364	19	0,000	0,768	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,243	40	0,000	0,811	40	0,000
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,292	81	0,000	0,778	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,348	118	0,000	0,593	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,527	150	0,000	0,205	150	0,000
14. Mokesčių moralė. Moralinės pareigos suvokimas	Visiškai pateisinama	0,422	19	0,000	0,678	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,203	40	0,000	0,891	40	0,001
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,305	81	0,000	0,841	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,283	118	0,000	0,758	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,511	150	0,000	0,271	150	0,000
15. Mokesčių moralė. Korupcijos faktorius	Visiškai pateisinama	0,457	19	0,000	0,619	19	0,000
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	0,340	40	0,000	0,659	40	0,000
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	0,178	81	0,000	0,881	81	0,000
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	0,273	118	0,000	0,871	118	0,000
	Visiškai nepateisinama	0,406	150	0,000	0,619	150	0,000

a. Lilliefors Significance Correction

3 PRIEDAS

Tyrimo dalyvių mokesčių moralės vertinimas pagal demografinius veiksnius Mann-Whitney (U) ir Kruskal-Wallis kriterijaus reikšmės

Veiksniai		m	SD	Vidutiniai rangai	U ar χ^2	p
Lytis	Vyras	3,62	1,27	185,92	**16159**	**0,022**
	Moteris	3,94	1,09	212,75		
Amžius	18-30	3,68	1,26	191,57	5,858	0,119
	31-47	3,93	1,04	209,55		
	48-64	4,1**a**	1,11	231,96		
	65 ir daugiau	3,33	2,08	180,33		
Išsilavinimas	Pagrindinis	2,71	1,11	98,29	7,340	0,119
	Vidurinis	3,85**b**	1,23	208,8		
	Profesinis	3,8**c**	1,12	198,36		
	Aukštasis neuniversitetinis	3,78**d**	1,19	199,28		
	Aukštasis universitetinis	3,9**f**	1,14	211,25		
Pajamos	Iki 500 Eur	3,98**g**	1,07	216,3	7,315	0,120
	Nuo 501 iki 1500 Eur	3,84**h**	1,07	199,83		
	Nuo 1001 iki 1500 Eur	3,83**i**	1,24	206,31		
	Nuo 1501 iki 2000 Eur	4**j**	1,16	221,84		
	Nuo 2001 Eur	3,16	1,52	152,98		
Šeiminė padėtis	Vedęs/ištekėjusi	3,96**k**	1,08	215,32	6,008	0,199
	Nevedęs/netekėjusi	3,62	1,26	186,15		
	Išsiskyręs (-usi)	3,86	1,2	208,29		
	Našlys (-ė)	3	1,83	145,5		
	Gyvena partnerystėje/ne santuokoje	3,77	1,16	196,5		

Statistiškai reikšmingi (kai p<0,05) skirtumai paryškinti. p<0,05, kai: a – lyginama 18-30 su 48-64; b – lyginama pagrindinis su viduriniu; c – lyginama pagrindinis su profesiniu; d – lyginama pagrindinis su aukštuoju neuniversitetiniu; f – lyginama pagrindinis su aukštuoju universitetiniu; g – lyginama iki 500 Eur su virš 2001 Eur; h – lyginama nuo 501 iki 1000 Eur su virš 2001 Eur; i – lyginama nuo 1001 iki 1500 Eur su virš 2001 Eur; j – lyginama nuo 1501 iki 2000 Eur su virš 2001 Eur; k – lyginama vedęs/ištekėjusi su nevedęs/netekėjusi.

4 PRIEDAS

Mokesčių moralės vertinimas – pasiskirstymas pagal lytį, procentais

Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijaus reikšmės

Crosstab

			Jūsų lytis		Total
			Vyras	Moteris	
Mokesčių moralė	**Žema mokesčių moralė**	Count	56	84	140
		% within Jūsų lytis	40,0%	31,6%	34,5%
	Vidutinė mokesčių moralė	Count	41	77	118
		% within Jūsų lytis	29,3%	28,9%	29,1%
	Aukšta mokesčių moralė	Count	43	105	148
		% within Jūsų lytis	30,7%	39,5%	36,5%
Total		Count	140	266	406
		% within Jūsų lytis	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,821[a]	2	0,148
Likelihood Ratio	3,833	2	0,147
Linear-by-Linear Association	3,809	1	0,051
N of Valid Cases	406		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 40,69.

5 PRIEDAS

Mokesčių moralės vertinimas – pasiskirstymas pagal amžių, procentais

Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijaus reikšmės

Crosstab

			Amzius				
			18-30	31-47	48-64	65 ir daugiau	Total
Mokesčių moralė	**Žema mokesčių moralė**	Count	70	58	10	1	139
		% within Amzius	38,3%	33,9%	20,0%	33,3%	34,2%
	Vidutinė mokesčių moralė	Count	52	48	17	1	118
		% within Amzius	28,4%	28,1%	34,0%	33,3%	29,0%
	Aukšta mokesčių moralė	Count	61	65	23	1	150
		% within Amzius	33,3%	38,0%	46,0%	33,3%	36,9%
Total		Count	183	171	50	3	407
		% within Amzius	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	6,182[a]	6	0,403
Likelihood Ratio	6,579	6	0,362
Linear-by-Linear Association	4,429	1	0,035
N of Valid Cases	407		

a. 3 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,87.

6 PRIEDAS

Mokesčių moralės vertinimas – pasiskirstymas pagal išsilavinimą, procentais

Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijaus reikšmės

Crosstab

			Išsilavinimas					Total
			Pagrindinis	Vidurinis	Profesinis	Aukstasis neuniversitetinis	Aukstasis universitetinis	
Mokesčių moralė	**Žema mokesčių moralė**	Count	5	18	23	36	58	140
		% within Issilavinimas	71,4%	34,0%	42,6%	37,9%	29,1%	34,3%
	Vidutinė mokesčių moralė	Count	2	13	11	25	67	118
		% within Issilavinimas	28,6%	24,5%	20,4%	26,3%	33,7%	28,9%
	Aukšta mokesčių moralė	Count	0	22	20	34	74	150
		% within Issilavinimas	0,0%	41,5%	37,0%	35,8%	37,2%	36,8%
Total		Count	7	53	54	95	199	408
		% within Issilavinimas	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	12,221[a]	8	0,142
Likelihood Ratio	14,208	8	0,076
Linear-by-Linear Association	1,740	1	0,187
N of Valid Cases	408		

a. 3 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,02.

7 PRIEDAS

Mokesčių moralės vertinimas – pasiskirstymas pagal pajamas, procentais

Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijaus reikšmės

Crosstab

			Jusu pajamos per menesi, atskaicius mokescius					
			iki 500 Eur	nuo 501 iki 1000 Eur	nuo 1001 iki 1500 Eur	nuo 1501 iki 2000 Eur	nuo 2001 Eur	Total
Mokesčių moralė	**Žema mokesčių moralė**	Count	21	60	34	12	12	139
		% within Jusu pajamos per menesi, atskaicius mokescius	32,3%	34,1%	35,4%	27,3%	48,0%	34,2%
	Vidutinė mokesčių moralė	Count	17	59	23	12	7	118
		% within Jusu pajamos per menesi, atskaicius mokescius	26,2%	33,5%	24,0%	27,3%	28,0%	29,1%
	Aukšta mokesčių moralė	Count	27	57	39	20	6	149
		% within Jusu pajamos per menesi, atskaicius mokescius	41,5%	32,4%	40,6%	45,5%	24,0%	36,7%
Total		Count	65	176	96	44	25	406
		% within Jusu pajamos per menesi, atskaicius mokescius	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests c

	Value	df	Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,157[a]	8	0,418
Likelihood Ratio	8,152	8	0,419
Linear-by-Linear Association	0,181	1	0,670
N of Valid Cases	406		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7,27.

8 PRIEDAS

Mokesčių moralės vertinimas – pasiskirstymas pagal šeiminę padėtį, procentais

Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijaus reikšmės

Crosstab

			Seimine padetis				partneryst	Total
			Vedęs/ ištekėjusi	Nevedęs/ netekėjusi	Išsiskyręs (-usi)	Našlys (-ė)	ėje/ne santuokoje	
Mokesčių moralė	**Žema mokesčių moralė**	Count	62	40	13	2	23	140
		% within Seimine padetis	30,1%	39,6%	36,1%	50,0%	38,3%	34,4%
	Vidutinė mokesčių moralė	Count	63	30	8	1	16	118
		% within Seimine padetis	30,6%	29,7%	22,2%	25,0%	26,7%	29,0%
	Aukšta mokesčių moralė	Count	81	31	15	1	21	149
		% within Seimine padetis	39,3%	30,7%	41,7%	25,0%	35,0%	36,6%
Total		Count	206	101	36	4	60	407
		% within Seimine padetis	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests c

	Value	df	Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	5,208a	8	0,735
Likelihood Ratio	5,281	8	0,727
Linear-by-Linear Association	1,138	1	0,286
N of Valid Cases	407		

a. 3 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,16.

9 PRIEDAS

Situacija A. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal mokesčių moralę (Likerto skalė 1-5) ir elgsenos pasirinkimą

Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijaus reikšmės

Crosstab

			Situacija A. Potencialus darbdavys Jums teikia pasiūlymą, ką pasirinktumėte?		
			Gauti 1500 Eur	Gauti 2400 Eur	Total
Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?	Visiškai pateisinama	Count	4	15	19
		% within Situacija A	1,5%	10,9%	4,7%
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	Count	16	23	39
		% within Situacija A	6,0%	16,7%	9,6%
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	Count	40	41	81
		% within Situacija A	14,9%	29,7%	20,0%
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	Count	79	39	118
		% within Situacija A	29,5%	28,3%	29,1%
	Visiskai nepateisinama	Count	129	20	149
		% within Situacija A	48,1%	14,5%	36,7%
Total		Count	268	138	406
		% within Situacija A	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	66,085[a]	4	0,000
Likelihood Ratio	68,565	4	0,000
Linear-by-Linear Association	64,835	1	0,000
N of Valid Cases	406		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,46.

10 PRIEDAS

Situacija A. Mokesčių moralės ir mokesčių mokėtojų elgsenos ryšys

Mann-Whitney (U) kriterijaus reikšmės

Group Statistics

Potencialus darbdavys Jums teikia pasiūlymą, ką pasirinktumėte:		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Mokesčių moralė	Gauti 1500 Eur ir mokamus mokesčius	268	4,17	0,990	0,060
	Gauti 2400 Eur ir nemokamus mokesčius	138	3,19	1,199	0,102

Ranks

Potencialus darbdavys Jums teikia pasiūlymą, ką pasirinktumėte:		N	Mean Rank	Sum of Ranks
Mokesčių moralė	Gauti 1500 Eur ir mokamus mokesčius	268	235,57	63133,50
	Gauti 2400 Eur ir nemokamus mokesčius	138	141,21	19487,50
	Total	406		

Test Statistics[a]

	Mokesčių moralė
Mann-Whitney U	9896,500
Wilcoxon W	19487,500
Z	-8,014
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,000

a. Grouping Variable: Potencialus darbdavys Jums teikią pasiūlymą, ką pasirinktumėte:

11 PRIEDAS

Situacija B. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal mokesčių moralę (Likerto skalė 1-5) ir elgsenos pasirinkimą

Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijaus reikšmės

Crosstab

			Situacija B. Perkate preke, ką pasirinktumėte:		
			Mokėti 121 Eur	Mokėti 100 Eur	Total
Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?	Visiškai pateisinama	Count	5	14	19
		% within Situacija B	2,8%	6,2%	4,7%
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	Count	9	30	39
		% within Situacija B	5,0%	13,3%	9,6%
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	Count	26	55	81
		% within Situacija B	14,4%	24,3%	19,9%
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	Count	46	72	118
		% within Situacija B	25,4%	31,9%	29,0%
	Visiskai nepateisinama	Count	95	55	150
		% within Situacija B	52,5%	24,3%	36,9%
Total		Count	181	226	407
		% within Situacija B	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	37,836[a]	4	0,000
Likelihood Ratio	38,573	4	0,000
Linear-by-Linear Association	31,522	1	0,000
N of Valid Cases	407		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,45.

12 PRIEDAS

Situacija B. Mokesčių moralės ir mokesčių mokėtojų elgsenos ryšys

Mann-Whitney (U) kriterijaus reikšmės

Group Statistics

Perkate prekę, ką pasirinktumėte:		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Mokesčių moralė	Mokėti 121 Eur ir gauti kvitą	181	4,20	1,040	0,077
	Mokėti 100 Eur ir negauti kvito	226	3,55	1,174	0,078

Ranks

Perkate prekę, ką pasirinktumėte:		N	Mean Rank	Sum of Ranks
Mokesčių moralė	Mokėti 121 Eur ir gauti kvitą	181	241,40	43693,50
	Mokėti 100 Eur ir negauti kvito	226	174,05	39334,50
	Total	407		

Test Statistics[a]

	Mokesčių moralė
Mann-Whitney U	13683,500
Wilcoxon W	39334,500
Z	-5,995
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,000

a. Grouping Variable: Perkate preke, ka pasirinktumete:

13 PRIEDAS

Situacija C. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal mokesčių moralę (Likerto skalė 1-5) ir elgsenos pasirinkimą

Kryžminė lentelė ir χ^2 kriterijus

Crosstab

			Situacija C. Perkate būstą		
			Mokėti pilną kainą	Sutikti su pardavėjo pasiūlymu	Total
Ar pateisinama sukciauti mokant mokescius?	Visiškai pateisinama	Count	6	13	19
		% within Situacija C	2,8%	7,6%	4,9%
	Labiau pateisinama, nei nepateisinama	Count	10	28	38
		% within Situacija C	4,7%	16,4%	9,8%
	Nei pateisinama, nei nepateisinama	Count	23	47	70
		% within Situacija C	10,7%	27,5%	18,1%
	Labiau nepateisinama, nei pateisinama	Count	63	51	114
		% within Situacija C	29,3%	29,8%	29,5%
	Visiskai nepateisinama	Count	113	32	145
		% within Situacija C	52,6%	18,7%	37,6%
Total		Count	215	171	386
		% within Situacija C	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	61,631[a]	4	0,000
Likelihood Ratio	64,112	4	0,000
Linear-by-Linear Association	54,280	1	0,000
N of Valid Cases	386		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,42.

14 PRIEDAS

Situacija C. Mokesčių moralės ir mokesčių mokėtojų elgsenos ryšys

Mann-Whitney (U) kriterijaus reikšmės

Group Statistics

Situacija. Perkate būstą. Pardavėjas siūlo nuolaidą, tačiau pirkimo-pardavimo sutartyje kaina bus mažesnė, o pardavėjas nemokės mokesčių, jūs:		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Mokesčių moralė	Mokate visą kainą	215	4,24	1,008	0,069
	Sutinkate su pardavėjo pasiūlymu	171	3,36	1,181	0,090

Ranks

Situacija. Perkate būstą. Pardavėjas siūlo nuolaidą, tačiau pirkimo-pardavimo sutartyje kaina bus mažesnė, o pardavėjas nemokės mokesčių, jūs:		N	Mean Rank	Sum of Ranks
Mokesčių moralė	Mokate visą kainą	215	231,06	49678,00
	Sutinkate su pardavėjo pasiūlymu	171	146,27	25013,00
	Total	386		

Test Statistics[a]

	Mokesčių moralė
Mann-Whitney U	10307,000
Wilcoxon W	25013,000
Z	-7,757
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,000

a. Grouping Variable: Situacija. Perkate būstą. Pardavėjas siūlo nuolaidą, tačiau pirkimo-pardavimo sutartyje kaina bus mažesnė, o pardavėjas nemokės mokesčių. Jūs:

15 PRIEDAS

Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms

Tyrimo dalyvių pasiskirstymas, procentais

Nr	Klausimas	5	4	3	2	1
1	*Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius?*	*150 (36.8%)*	*118 (28.9%)*	*81 (19.9%)*	*40 (9.8%)*	*19 (4.7%)*
2	Ar pateisinama juridiniams asmenims (įmonėms) sukčiauti mokant mokesčius?	233 (56.8%)	89 (21.7%)	47 (11.5%)	25 (6.1%)	16 (3.9%)
3	Ar pateisinama fiziniams asmenims (gyventojams) sukčiauti mokant mokesčius?	150 (37.1%)	118 (29.2%)	66 (16.3%)	42 (10.4%)	28 (6.9%)
4	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei šalyje vyrauja diktatūra?	116 (28.6%)	68 (16.7%)	84 (20.7%)	59 (14.5%)	79 (19.5%)
5	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei šalis yra teisinė valstybė?	190 (47.0%)	100 (24.8%)	65 (16.1%)	26 (6.4%)	23 (5.7%)
6	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai kiti piliečiai sukčiauja mokesčių srityje?	156 (38.7%)	91 (22.6%)	73 (18.1%)	43 (10.7%)	40 (9.9%)
7	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai kiti piliečiai sąžiningai moka mokesčius?	241 (59.4%)	78 (19.2%)	47 (11.6%)	19 (4.7%)	21 (5.2%)
8	Ar pateisinama sukčiauti mokesčių srityje, kai mokesčių našta yra ypač didelė?	113 (27.9%)	94 (23.2%)	63 (15.6%)	55 (13.6%)	80 (19.8%)
9	Ar pateisinama sukčiauti mokesčių srityje, kai mokesčių našta yra maža?	274 (67.8%)	73 (18.1%)	30 (7.4%)	8 (2.0%)	19 (4.7%)
10	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei žinoma, kad valstybei trūksta lėšų viešosioms gėrybėms teikti (keliai, mokyklos, saugumas, teisingumas ir pan.)?	196 (48.4%)	94 (23.2%)	68 (16.8%)	24 (5.9%)	23 (5.7%)
11	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, net tuo atveju, jei nesurinkus mokesčių valstybė negalėtų toliau egzistuoti?	224 (55.6%)	79 (19.6%)	61 (15.1%)	13 (3.2%)	26 (6.5%)
12	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai gyventojas nesukčiaudamas uždirbtų tik minimalų mėnesinį atlyginimą?	138 (34.2%)	76 (18.9%)	69 (17.1%)	53 (13.2%)	67 (16.6%)
13	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, kai gyventojas per mėnesį uždirba nuo 3000 Eur ir visiškai nemoka mokesčių?	278 (69.0%)	58 (14.4%)	37 (9.2%)	10 (2.5%)	20 (5.0%)
14	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, net tuo atveju, kai mokesčių mokėjimas ne tik teisinė, bet ir moralinė pareiga prieš kitus?	203 (50.2%)	74 (18.3%)	79 (19.6%)	26 (6.4%)	22 (5.4%)
15	Ar pateisinama sukčiauti mokant mokesčius, jei tarp visų valstybės valdžios atstovų (Seimo, Vyriausybės, Teismų) paplitusi korupcija?	142 (35.0%)	78 (19.2%)	58 (14.3%)	39 (9.6%)	89 (21.9%)

Reikšmės lentelėje – visiškai nepateisinama (aukšta mokesčių moralė), 4 – labiau nepateisinama, nei pateisinama (vidutiniška mokesčių moralė), 3 – nei pateisinama, nei nepateisinama, 2 – labiau pateisinama, nei nepateisinama, 1 – visiškai pateisinama (žema mokesčių moralė).

16 PRIEDAS

Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms

Mokesčių moralės ir mokesčių moralės esant papildomoms sąlygoms reikšmių vidurkiai (m)

Descriptive Statistics			
	N	Mean	Std. Deviation
1. Mokesčių moralė	408	3,83	1,163
2. Mokesčių moralė. Subjektas - juridinis asmuo	408	4,20	1,132
3. Mokesčių moralė. Subjektas - fizinis asmuo.	408	3,74	1,306
4. Mokesčių moralė. Valstybės valdymas - diktatūra	408	3,17	1,512
5. Mokesčių moralė. Teisinės valstybės faktorius	408	3,95	1,272
6. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sukčiauja)	408	3,64	1,411
7. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sąžiningai moka)	408	4,19	1,215
8. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (didelė)	408	3,22	1,518
9. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (maža)	408	4,36	1,162
10. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (vieš. gėryb.)	408	3,98	1,259
11. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (egzist.)	408	4,07	1,298
12. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (žemos)	408	4,33	1,216
13. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (aukštos)	408	3,36	1,532
14. Mokesčių moralė. Moralinės pareigos suvokimas	408	3,96	1,287
15. Mokesčių moralė. Korupcijos faktorius	408	3,32	1,598

17 PRIEDAS

Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms

Wilcoxon ženklų kriterijaus rezultatai

Wilcoxon Signed Ranks Test

Test Statistics[a]

	2.Mokesčių moralė. Subjektas - juridinis asmuo - 1. Mokesčių moralė	3.Mokesčių moralė. Subjektas - fizinis asmuo. - 1. Mokesčių moralė	4.Mokesčių moralė. Valstybės valdymas - diktatūra - 1. Mokesčių moralė	5.Mokesčių moralė. Teisinės valstybės faktorius - 1. Mokesčių moralė	6.Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sukčiauja) - 1. Mokesčių moralė	7.Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sąžiningai moka) - 1. Mokesčių moralė	8.Mokesčių moralė. Mokesčių našta (didelė) - 1. Mokesčių moralė
Z	-7.891[b]	-2.281[c]	-9.446[c]	-3.318[b]	-3.472[c]	-6.813[b]	-9.808[c]
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,000	0,023	0,000	0,001	0,001	0,000	0,000

a. Wilcoxon Signed Ranks Test

b. Based on negative ranks.

c. Based on positive ranks.

	9.Mokesčių moralė. Mokesčių našta (maža) - 1. Mokesčių moralė	10.Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (vieš.geryb.) - 1. Mokesčių moralė	11.Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (egzist.) - 1. Mokesčių moralė	12.Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (žemos) - 1. Mokesčių moralė	13.Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (aukštos) - 1. Mokesčių moralė	14.Mokesčių moralė. Moralinės pareigos suvokimas - 1. Mokesčių moralė	15.Mokesčių moralė. Korupcijos faktorius - 1. Mokesčių moralė
Z	-8.682[b]	-3.515[b]	-4.692[b]	-7.390[c]	-8.165[b]	-3.272[b]	-7.034[c]
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000

a. Wilcoxon Signed Ranks Test

b. Based on negative ranks.

c. Based on positive ranks.

18 PRIEDAS

Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms

Wilcoxon ženklų kriterijaus rangų statistika (I)

Ranks

		N	Mean Rank	Sum of Ranks
2. Mokesčių moralė. Subjektas - juridinis asmuo - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	20[a]	81,30	1626,00
	Positive Ranks	130[b]	74,61	9699,00
	Ties	258[c]		
	Total	408		
3. Mokesčių moralė. Subjektas - fizinis asmuo. - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	55[d]	46,08	2534,50
	Positive Ranks	34[e]	43,25	1470,50
	Ties	319[f]		
	Total	408		
4. Mokesčių moralė. Valstybės valdymas - diktatūra - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	179[g]	116,69	20888,00
	Positive Ranks	41[h]	83,46	3422,00
	Ties	188[i]		
	Total	408		
5. Mokesčių moralė. Teisinės valstybės faktorius - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	39[j]	74,38	2901,00
	Positive Ranks	91[k]	61,69	5614,00
	Ties	278[l]		
	Total	408		
6. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sukčiauja) - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	92[m]	82,91	7627,50
	Positive Ranks	60[n]	66,68	4000,50
	Ties	256[o]		
	Total	408		
7. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sąžiningai moka) - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	32[p]	98,00	3136,00
	Positive Ranks	140[q]	83,87	11742,00
	Ties	236[r]		
	Total	408		
8. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (didelė) - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	182[s]	112,35	20448,50
	Positive Ranks	34[t]	87,87	2987,50
	Ties	192[u]		
	Total	408		

Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms

Wilcoxon ženklų kriterijaus rangų statistika (II)

Ranks

		N	Mean Rank	Sum of Ranks
9. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (maža) - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	28[v]	113,59	3180,50
	Positive Ranks	173[w]	98,96	17120,50
	Ties	207[x]		
	Total	408		
10. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (vieš.geryb.) - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	46[y]	76,88	3536,50
	Positive Ranks	98[z]	70,44	6903,50
	Ties	264[aa]		
	Total	408		
11. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (egzist.) - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	46[ab]	98,62	4536,50
	Positive Ranks	127[ac]	82,79	10514,50
	Ties	235[ad]		
	Total	408		
12. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (žemos) - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	151[ae]	102,73	15512,50
	Positive Ranks	46[af]	86,75	3990,50
	Ties	211[ag]		
	Total	408		
13. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (aukštos) - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	29[ah]	107,71	3123,50
	Positive Ranks	163[al]	94,51	15404,50
	Ties	216[aj]		
	Total	408		
14. Mokesčių moralė. Moralinės pareigos suvokimas - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	51[ak]	80,83	4122,50
	Positive Ranks	101[al]	74,31	7505,50
	Ties	256[am]		
	Total	408		
15. Mokesčių moralė. Korupcijos faktorius - 1. Mokesčių moralė	Negative Ranks	155[an]	111,69	17312,50
	Positive Ranks	56[ao]	90,24	5053,50
	Ties	197[ap]		
	Total	408		

19 PRIEDAS

Mokesčių moralės vertinimas esant papildomoms sąlygoms

Wilcoxon ženklų kriterijaus rangų statistikos reikšmės

a. 2. Mokesčių moralė. Subjektas - juridinis asmuo < 1. Mokesčių moralė	v. 9. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (maža) < 1. Mokesčių moralė
b. 2. Mokesčių moralė. Subjektas - juridinis asmuo > 1. Mokesčių moralė	w. 9. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (maža) > 1. Mokesčių moralė
c. 2. Mokesčių moralė. Subjektas - juridinis asmuo = 1. Mokesčių moralė	x. 9. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (maža) = 1. Mokesčių moralė
d. 3. Mokesčių moralė. Subjektas - fizinis asmuo. < 1. Mokesčių moralė	y. 10. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (vieš.geryb.) < 1. Mokesčių moralė
e. 3. Mokesčių moralė. Subjektas - fizinis asmuo. > 1. Mokesčių moralė	z. 10. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (vieš.geryb.) > 1. Mokesčių moralė
f. 3. Mokesčių moralė. Subjektas - fizinis asmuo. = 1. Mokesčių moralė	aa. 10. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (vieš.geryb.) = 1. Mokesčių moralė
g. 4. Mokesčių moralė. Valstybės valdymas - diktatūra < 1. Mokesčių moralė	ab. 11. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (egzist.) < 1. Mokesčių moralė
h. 4. Mokesčių moralė. Valstybės valdymas - diktatūra > 1. Mokesčių moralė	ac. 11. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (egzist.) > 1. Mokesčių moralė
i. 4. Mokesčių moralė. Valstybės valdymas - diktatūra = 1. Mokesčių moralė	ad. 11. Mokesčių moralė. Mokesčių reikšmės suvokimas (egzist.) = 1. Mokesčių moralė
j. 5. Mokesčių moralė. Teisinės valstybės faktorius < 1. Mokesčių moralė	ae. 12. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (žemos) < 1. Mokesčių moralė
k. 5. Mokesčių moralė. Teisinės valstybės faktorius > 1. Mokesčių moralė	af. 12. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (žemos) > 1. Mokesčių moralė
l. 5. Mokesčių moralė. Teisinės valstybės faktorius = 1. Mokesčių moralė	ag. 12. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (žemos) = 1. Mokesčių moralė
m. 6. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sukčiauja) < 1. Mokesčių moralė	ah. 13. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (aukštos) < 1. Mokesčių moralė
n. 6. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sukčiauja) > 1. Mokesčių moralė	ai. 13. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (aukštos) > 1. Mokesčių moralė
o. 6. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sukčiauja) = 1. Mokesčių moralė	aj. 13. Mokesčių moralė. Kitų piliečių pajamos ir sukčiavimas (aukštos) = 1. Mokesčių moralė
p. 7. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sąžiningai moka) < 1. Mokesčių moralė	ak. 14. Mokesčių moralė. Moralinės pareigos suvokimas < 1. Mokesčių moralė
q. 7. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sąžiningai moka) > 1. Mokesčių moralė	al. 14. Mokesčių moralė. Moralinės pareigos suvokimas > 1. Mokesčių moralė
r. 7. Mokesčių moralė. Kitų piliečių elgesys (sąžiningai moka) = 1. Mokesčių moralė	am. 14. Mokesčių moralė. Moralinės pareigos suvokimas = 1. Mokesčių moralė
s. 8. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (didelė) < 1. Mokesčių moralė	an. 15. Mokesčių moralė. Korupcijos faktorius < 1. Mokesčių moralė
t. 8. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (didelė) > 1. Mokesčių moralė	ao. 15. Mokesčių moralė. Korupcijos faktorius > 1. Mokesčių moralė
u. 8. Mokesčių moralė. Mokesčių našta (didelė) = 1. Mokesčių moralė	ap. 15. Mokesčių moralė. Korupcijos faktorius = 1. Mokesčių moralė

Forma patvirtinta
Mykolo Romerio universiteto
Senato 2016 m. gegužės 9 d. nutarimu
Nr. 1SN-44

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

2020-04-22
Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas), Ekonomikos ir verslo fakulteto Finansų valdymo programos, studentė Diana Viduto, patvirtinu, kad šis magistro baigiamasis darbas „Mokesčių moralės vertinimas Lietuvoje“:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už šiurkštų akademinės etikos pažeidimą.

_____ Diana Viduto

(parašas)